УЖ

Ukrajinský žurnál

české vydání 2008

1968

Dvojí Ukrajina

Hra na námořní bitvu

Virus konzumerismu

Sergej Paradžanov

Boj o cizí duši II

Vážení čtenáři,

nabízíme Vám již třetí speciální vydání Ukrajinského žurnálu v českém jazyce, které i letos vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky a Ministerstva zahraničních věcí Ukrajiny.

Cílem tohoto vydání je přispět k integraci Ukrajinců žijících na území České republiky cestou šíření informací o jejich kultuře, historii a společensko-politickém životě mezi majoritním obyvatelstvem a tím napomoci společnému poznávání a porozumění.

Ukrajinský žurnál je měsíčník pro Ukrajince v České republice, Polsku a na Slovensku, který vychází v ukrajinštině od roku 2005. V roce 2006 vyšlo jeho první speciální vydání v českém jazyce.

Pro tento rok jsme pro Vás připravili několik historicko-politologických analýz a článků, které byly součástí Ukrajinského žurnálu během roku 2008.

Přejeme příjemně strávený čas nad stránkami našeho časopisu.

Redakce Ukrajinského žurnálu

obsah

1968

5 *Mykola Rjabčuk*
Jak jsem se stal Čechoslovákem

7 *Lenka Víchová*
Příběh jednoho zvacího dopisu a dvou Ukrajinců

8 *Jurij Šapoval*
Stoletý Šelest

12 *Ivan Hvať*
Za jeden konec kdybychom táhli

17 *Ondřej Klípa*
Polský „68“ ve znamení antisemitismu

18 *Andrij Portnov*
Výlet za hranice „dvojí Ukrajiny“

21 *Piotr Andrusieczko*
Hra na námořní bitvu

22 *Mychajlo Samus*
Černomořská flotila je jen infrastruktura

24 *Oleh Suprunenko*
Virus konzumerismu: léčba se nepředpokládá

26 *Margo Oganesjan, Ivana Grešlíková*
Sergej Paradžanov – génius, kterého nepochopili

Boj o cizí duši II

28 *David Svoboda*
Konkurz na národ: Ukrajina v české polemice

Ukrajinský žurnál
měsíčník pro Ukrajince v ČR, Polsku a SR
Speciální české vydání 2008

Vydavatel: RUTA
tel.: 774 236 916
e-mail: ukrzur@seznam.cz
www.ukrzurnal.eu
Redakce: Lenka Víchová,
Irena Skoumalová, David Svoboda
Korektury: Irena Skoumalová
Sazba: Ondřej Huleš
Vydáno za finanční podpory
Ministerstva kultury ČR

Registrace: MK ČR E 16026

www.ukrzurnal.eu

Téma:

1968

Text: Mykola Rjabčuk | Překlad: Rita Kindlerová
Foto: Zdeněk Nudera

Jak jsem se stal Čechoslovákem

1.

Každý rok jsme trávili letní prázdniny na improvizované „chatě" u Lucku – v rozlehlém, čtyřpokojovém domě se dvěma oddělenými vchody, kde bydleli naši prarodiče. Bylo nás tam dost – můj bratr a otec, bratranci, jejich rodiče a samozřejmě děda s babičkou, kteří stoicky trpěli náš nájezd, a dokonce se zdálo, že se z něj velmi radovali. Dny byly dlouhé a slunečné, život bezoblačný. Užívali jsme si bezstarostnosti, zásobili jsme se jí na celý život, plavali v řece, chytali ryby, honili se za míčem, lezli po stromech, pozdě do noci si vyprávěli vzrušující historky kolem ohně s pečenými brambory.

Bylo mi patnáct a politikou jsem se příliš nezabýval. Ani jsme na „chatě" neměli televizi a co je důležité, ani trochu nám nechyběla. Přesto naši rodiče s dědou poslouchali rádio na staré Spidole se souběžně puštěným kuchyňským rozhlasem po drátě. A my, přestože jsme byli zaujati vlastními a důležitějšími věcmi, jsme cítili, že se děje něco zlého v jejich pro nás nesrozumitelném a nezajímavém světě. Hrozná slova jako ultimátum, sovětské nebezpečí či kontrarevoluce zalézaly z různých stran do našeho vědomí. A my pociťovali, že právě kvůli těmto slovům naši rodiče nervóznějí a umlkají nebo přecházejí na jinou tematiku, kdykoli se přiblížíme. Byli sovětští občané a my jejich sovětské děti a oni pochopitelně nechtěli, abychom poslouchali jejich politické debaty. Stejně jsme ale cítili, že se děje něco špatného v Československu a všude kolem, něco, co může každou chvíli přejít ve válku, přestože se zdála být pod klidným nebem během letních sovětských prázdnin tak nemyslitelnou.

A když nakonec sovětská vojska do Československa vtrhla, viděli jsme naše rodiče úplně skleslé, jako by i oni byli Čechy a Slováky, a jejich vláda padla a zemi zase okupovali cizáci. Ale je zajímavé, že nás pozice rodičů ani trochu nepřekvapila.

Naši rodiče nebyli disidenti, ale jako většina západních Ukrajinců nikdy necítili zvláštní sympatie ani k sovětům, ani k Moskvě, ani ke komunismu. Jako většina západních Ukrajinců dávali najevo loajalitu k režimu, a když bylo třeba, účastnili se jeho veřejných rituálů. Ale v soukromých rozmluvách, v každodenním životě nešetřili uštěpačnými slovy na adresu vlády, systému a celého sovětského zřízení. Jako normální rodiče se ani tak nesnažili udělat z nás profesionální protisověty, čímž by nás předurčili ke stálým a nebezpečným konfliktům s policejním řádem. Nevedli s námi žádné politické debaty, spíš naopak, všelijak se jim vyhýbali. Ale z náhodných replik, gest, grimas, spontánních reakcí na oficiální propagandu jsme nemohli necítit jejich hluboké opovržení systémem a vším jeho symbolickým harampádím.

Již jako malý školák, zaujat hokejem, jsem si všiml, že ani můj otec, ani strýc nefandí hvězdnému a vítěznému sovětskému týmu. Naopak, vždycky fandili jeho protivníkům, ať už Švédům, Finům, nebo dokonce beznadějným Švýcarům. A já jsem bez nějaké propagandy pochopil to nejdůležitější: není to náš tým. A spolu s rodiči, strýčkem, se všemi kamarády jsem si z duše přál jeho porážku. A když se to nakonec podařilo, když úžasné československé mužstvo rozmetalo sověty na mistrovství světa roku 1969, byli jsme bez sebe štěstím. Plakali jsme, objímali se a líbali; v tu chvíli jsme byli Čechy a Slováky a cítili jsme se pomstěni za všechno – i za tanky v pražských ulicích, i za Muravjovovy hordy, za Baturyn, za Poltavu, za hladomor ve 33., za vše, vše, vše.

2.

Za pár let jsem rychle vyrostl a snad trochu dospěl. V poslední třídě jsem se už dostal k nejrůznějšímu samizdatu a jiným nelegálním materiálům. Mým rodičům se to samozřejmě moc nelíbilo a já jsem před nimi svoji „ilegální" činnost tajil, co to šlo. Literaturou mě zásobila Iryna Kalynec, pracovala tehdy na naší škole. Učit nesměla, a tak vedla ve skromné knihovnické funkci velmi aktivní osvětovou nebo, jak sama říkala, kazatelskou činnost.

Zajímavé je, že mezi texty, které jsem od ní dostával, nebyla jen díla Ivana Dzjuby, Valentyna Moroze, Jevhena Sversťuka, Vjačeslava Čornovila, ale i čes-

Text: Mykola Rjabčuk | Překlad: Rita Kindlerová
Foto: Zdeněk Nudera

koslovenské publikace z období Pražského jara. Zvláště to byl Ukrajinský kalendář z roku 1968 a dvouměsíčník Dukla, který v Prešově vydávala a dosud vydává východoslovenská ukrajinská menšina. Dále několik hezkých knih z toho samého nakladatelství – výbory z Antonyče a Vynnyčenka s kvalitními literárně-kritickými předmluvami.

V Dukle se tehdy publikovali nejen na Ukrajině zakázaní spisovatelé, ale i překlady nejzajímavějších českých a slovenských autorů, a také překlady hlavních dokumentů Pražského jara. Z nich bylo více než zřejmé, že žádná kontrarevoluce v Československu nebyla, ale že šlo o dosti čestnou (a velmi naivní, jak jsem pochopil později) zkoušku vybudovat něco na způsob „socialismu s lidskou tváří". Tyto dokumenty měly pro mě tehdy zvláštní význam, protože stále více mých kamarádů se vracelo z armády s vypatlanými mozky, přesvědčeni na politických školeních, že intervence v Československu byla nutná, protože německá vojska měla už už překročit hranice a věrolomná kontrarevoluční vláda v Praze je měla každou chvíli pozvat.

Mým následujícím protisovětským krokem tedy bylo naučit se česky a slovensky (slovenština je nám blíže, takže se učila jednodušeji). Cíl byl jasný – číst knížky a tisk Pražského jara v originále. Originály jsem mohl dostat nejen od známých, ale kdeco bylo možné najít v knihovně, anebo dokonce v provinčních knihkupectvích Družba, kde zaprášená díla Klímy a Holuba ležela vedle sebraných děl Ho Či Mina a Cedenbala.

Sověti, kdoví proč, začali s pozdější cenzurou československých knih a tisku až v srpnu, poté, kdy jejich tanky už okupovaly zemi a fakticky žádná doplňková cenzura nebyla zapotřebí. Byrokratická setrvačnost a nepružnost měly své přestávky. Tento zábavný fakt jsem zaznamenal za třicet let, kdy sověti úplně stejně prováděli doplňkovou cenzuru polských knih a časopisů poté, co generál Jaruzelski vyhlásil stanné právo a samozřejmě cenzuru. Vskutku, lépe později než vůbec.

Zkrátka, ať Bůh tam nahoře požehná ex post sovětským ideologům a byrokratům za jejich tupost a nešikovnost. Protože jinak bych si těžko zamlada přečetl Hrabala a Vaculíka, Škvoreckého a Kunderu. A určitě bych nepřeložil konceptualistu Ladislava Nováka a nevytvořil z jeho textů hezkou samizdatovou knížečku s ilustracemi Vlodka Kaufmana.

Široce propagovaná československá normalizace počátku 70. let měla specifický logický protějšek na Ukrajině, a to pronásledování za „ukrajinský buržoazní nacionalismus". Její kulminací byla politická zatýkání v letech 1972–1973, masové čistky kulturně osvětových organizací a další utahování rusifikátorských šroubů. Osobní kontakty mezi ukrajinskými a českými či slovenskými intelektuály, které vznikly v 60. letech, se fakticky přervaly. Prakticky nic jsem tehdy nevěděl o těch kontaktech, i když jsem chápal, že ani Dukla, ani ukrajinské knihy z východního Slovenska se nemohly objevit v naší lvovské společnosti bez podpory Ukrajinců z Prešova, Košic a Bratislavy.

Teprve nyní, kdy se vydávají dopisy a vzpomínky ukrajinských a českých disidentů z tehdejší doby, můžeme ocenit neformální kontakty mezi Prahou a Kyjevem, zvláště speciální roli, kterou v nich sehrála Zina Genyk-Berezovská a další českoslovenští občané ukrajinského původu – jak z východního Slovenska, tak i potomci ukrajinské protibolševické emigrace 20. let.

3.

Československo bylo první zemí, kterou jsem navštívil v době perestrojky v letech 1987–1988. Sotva mi povolili vyjet ze sajuzu. V Praze, kde jsem se snažil mluvit česky, si mysleli, že jsem Polák. V Bratislavě, kde jsem mluvil slovensky, mě považovali za Jugoslávce. Nikoho, kdoví proč, nenapadlo, že jsem Ukrajinec, nebo sovět, nebo, chraň pánbůh, Rus. Těch všech v sovětské armádě, která osvobozovala Čechy od Čechů, bylo dost. Mohl jsem v ní být také, kdybych

se byl narodil o pár let dříve. Bůh mě uchránil této zvláštní hanby, ale ne hanby národní.

Měl jsem několik přátel v Praze i Bratislavě a přivezl jsem jim celou kupu „podvratné" literatury. Byl to opravdu vzácný a velmi krátký čas v historii, kdy se politický režim v mojí zemi ukázal být pokrokovější a liberálnější než v jejich. Pili jsme pivo v Praze a bílé víno v Bratislavě a já vyprávěl kolegům neuvěřitelné věci o textech, které se u nás tiskly celkem legálně, o tématech, o kterých se diskutovalo celkem otevřeně, o masových akcích, které probíhaly bez oficiálních povolení a policejních represí. Moji přátelé chtěli, aby se perestrojka dostala i k nim, a já je ujišťoval, že se dostane. Byla to skutečně doba velkých očekávání a povzbudivé východoevropské solidarity, ještě nezničené cynismem Churalů–Schrödrů a jiných Verheugenů.

A když perestrojka za rok nakonec do Prahy dorazila, byla tak velká, krásná a neuvěřitelná jako vítězství jejich hokejového mužstva v roce 1969. To byla opravdu sametová revoluce, měkká tvrdost, síla slabých. A já jsem se opět na krátkou, nicméně šťastnou chvíli cítil Čechem. Slovákem. Němcem. Maďarem. Bulharem.

Zanedlouho, na začátku prosince, jsem s kolegou novinářem jel do Varšavy. Domluvili jsme se na interview s Adamem Michnikem u něj doma. Pán domu se ale opozdil. Jeho žena nás hostila čajem a omlouvala se: „Adas za chvilku přijde." A opravdu přišel, nebo spíš vletěl do pokoje, vyskakoval, neznal se štěstím a vykřikoval poslední novinu, na niž jsme všichni čekali: „Wypierdolili Ceausescu!" (Sejmuli Ceauseska!).

To byl jeden z nejšťastnějších okamžiků jeho života, jedno z jeho nejtoužebnějších přání, které se uskutečnilo. Vítězství jeho mužstva nad nezničitelným monstrem, triumf síly slabých nad bezmocností mocných. Byl v tu chvíli Rumunem a my také.

Opravdu nevím, kolik Rumunů, Slováků, Čechů se cítilo Ukrajinci ve vzrušených dnech pomerančové revoluce. Vím jen, že mnoho Poláků bylo tehdy Ukrajinci. A věřím, že nejen Poláků.

To je vlastně vše, co mohu říci o roce 1968, který se v mém životě natáhl skoro na půlstoletí.

2008

Příběh jednoho zvacího dopisu a dvou Ukrajinců

Nevím, jestli má ještě dnes smysl diskutovat o tom, zda v 68 byl Sovětský svaz připraven „udělat pořádek" v Československu za jakoukoli cenu už dlouho předtím, než obdržel „souhlas" od členů Varšavské smlouvy a pozvání z ČSSR. Určitě je to hezké téma pro různé spekulace a zajímavé diskuse, ale historický fakt už dnes změnit nejde. Ale i z dnešního pohledu je více než málo pravděpodobné, že by si v té době jeden ze satelitů SSSR mohl svobodně vybrat svou vlastní cestu a Moskva by jen nečinně přihlížela či, nedej bože, to snad uvítala. Vždyť Československo bylo v té době území „jejího prioritního zájmu", pokud bychom použili dnešní putinovsko-medveděvskou rétoriku. A podobně se na to tehdy díval i západní svět – jako na vnitřní problémy Východního bloku, tj. Sovětského svazu.

Ale veškerou „slávu" ponechat sovětům by ovšem také nebylo fér. Nemalou roli při intervenci Československa přece sehráli i její sousedé, především Německá demokratická republika v čele s V. Ulbrichtem, Polská lidová republika c V. Gomułkou nebo Komunistická strana Bulharska, v jejímž čele tehdy stál T. Živkov. A zapomenou bychom neměli ani na domácí „dobroděje", kteří Brežněvovi poskytli poslední nezbytný element k legitimizaci jeho činů. Mám na mysli zvací dopis, který rozvázal sovětům ruce k pomoci československým „zdravým" silám zničit síly „zahnívající". Dopis, při jehož předání měli sehrát svou roli i dva Ukrajinci, nebo skoro Ukrajinci: první tajemník ÚV Komunistické strany Ukrajiny (KSU) a člen politbyra Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského Svazu (ÚV KSSS) Petro Šelest a tajemník ÚV KSČ Vasil Biľak.

Samozřejmě v již zmíněném zvacím dopise se o žádných tancích nemluvilo, ale protože jeho obsah byl více než nejasný, nebylo by čestné vyčítat Brežněvovi, že si jej vyložil po svém.

Dodnes vlastně není úplně jasné, jak to s tím dopisem doopravdy bylo. Dokonce se ani neví, zda těch dopisu nebylo více než jeden. Mluví se o třech variantách, i o několika variantách jeho signatářů. Taktéž není úplně jasné, zda Petro Šelest se jeho předání opravdu účastnil, přinejmenším o tom nejsou zatím žádné archivní důkazy. Moskva mlčí a vše, co o tom čeští historici vědí, čerpají jen ze vzpomínek, které měl v interview pro Izvestiji říci sám první tajemník ÚV KSU. V tomto rozhovoru Šelest říká, že právě Vasil Biľak byl tím, kdo mu 3. srpna 1968 během konference „šestky" předal v Bratislavě zvací dopis… kde jinde než na záchodcích… Pak měl Šelest předat zvací dopis Brežněvovi, kterého tím prý velmi potěšil. Vždyť právě tento dopis byl tím, na co čekal, aby mohl dát zelenou tankům, které už v té době stály na hranicích s Československem. Petro Šelest také tvrdil, že právě on byl iniciátorem skupiny „zdravých československých sil" a že tím plnil úkol, který mu zadal Brežněv.

A co Vasil Biľak – rusínský krejčí, kterému se podařilo vystříhat si cestu až na jednu z nejdůležitějších funkcí ve státě? Kromě toho, že právě jemu připadla role „záchodového kurýra", byl rovněž jedním z těch, kteří dopis podepsali. Kromě něj to byli také Alois Indra – pravděpodobně, hlavní představitel „zdravých sil", dále pak D. Kolder, O. Švestka A. Kapek. Pravda, Biľak později svou účast při podepisování a předávání dopisu popíral a tvrdil, že o jeho existenci sice věděl, ale přesně neznal ani jeho obsah. Bohužel však pro něj, experti potvrdili, že v „обращении", které v roce 1992 spolu s dalšími sedmi dokumenty Boris Jelcin předal tehdejšímu prezidentovi Václavu Havlovi, se nachází vlastnoruční podpis Vasila Biľaka.

Ten první možná ani moc nechtěl, druhý si možná úplně neuvědomoval, co dělá, ale svou historickou roli oba sehráli. Nastala noc z 20. na 21. srpna – a československá romantika skončila. Ale jak už bylo řečeno, většina z uvedených informací není dostatečně zdokumentována a budeme si muset ještě chvilku počkat na to, než se moskevské archivy otevřou a vyjeví svá tajemství, mezi jiným i o roce 68 v Československu.

Lenka Víchová, Praha

Stoletý Šelest

Nepocházel z „národně uvědomělé“ západní Ukrajiny, ale byl odsuzován za „nacionalismus“. Stál v čele důležitých průmyslových podniků a netoužil po politické kariéře. Přesto se v roce 1945 ocitl na pozici druhého a v roce 1949 prvního tajemníka oblastního komitétu, aby později stanul v čele Komunistické strany Ukrajiny.

Ke konci roku 1971 Šelesta uvědomily „orgány“, že na něj jako na „dosazence Moskvy“ chystá atentát dvojice studentů. Šelest o tom píše ve svých pamětech: „Je to nepříjemné poslouchat, o to víc, že některé naše otázky skutečně potřebují úplně nové přehodnocení. A já stojím v moskevské linii. Mohlo by to být snad jinak?“ Tím se utvrzuje přesvědčení historiků a politologů, že Šelest přál některým hospodářským reformám s cílem dosáhnout větší autonomie Ukrajiny nebo „kontrolované ukrajinské autonomie“. Proto podpořil omezenou „ukrajinizaci“.

Šelest podpořil myšlenku vytvoření busty Stalina u kremelské zdi, která se tehdy diskutovala na nejvyšší úrovni stranického vedení. Ve svém deníku (který si psal od roku 1930 a pak doplnil o vzpomínky) si zapsal: „V té době, v letech 1932–34, byl na Ukrajině strašný hlad. Na vesnicích vymíraly celé rodiny, někdy dokonce celé vesnice. V mnoha případech docházelo ke kanibalismu... A to byl zločin naší vlády, který se nestydatě zamlčuje.“ A konečně, někteří „znalci“ dokazují, že za Šelesta došlo k zatýkání disidentů, že „loboval“ za vstup sovětských vojsk do Československa, a jiní podtrhávají, že zároveň ale zachránil mnoho odlišně smýšlejících Ukrajinců před represemi, reálně přál rozvoji ukrajinské kultury, vzniku historických památek...

Jednoduše z toho vychází opět tzv. ščedrinská symbióza (nejasná, nesrozumitelná pozice /charakter/, ve které se setkávají protiklady – poz. red.). Je třeba vidět různé strany, různé boky politických představitelů. Je zapotřebí ale vidět i dominanty. Nemusíme dělat z Šelesta představitele, který měl rád represe, a přitom byl latentním „mazepovcem“, choval naděje na nezávislost Ukrajiny. Tak to nebylo. A jak to tedy bylo? Před tím, než odpovíme na tuto otázku, zastavme se krátce u životopisu Petra Juchymovyče Šelesta.

Zachráněn před sovětskou, ale ne před stranickou prací

Narodil se 14. února 1908 ve vsi Andrijivka, nyní v Charkovské oblasti. Když povyrostl, pracoval jako rozvážeč vody, listonoš, nakládač, opravář na železniční stanici. Přibíjel na kolejích hřeby do pražců. Mimochodem, měl neobyčejnou sílu: jedním úderem zarazil hřeb...

V roce 1927 se učil v Izjumské sovětské stranické škole, 1928 se stal členem VKS(b). Poté studoval na charkovské Komunistické vysoké škole Artema, pak v Charkovském inženýrsko-ekonomickém institutu. V letech 1932–36 pracoval v mariupolském Illjičově závodě jako směnový inženýr, zástupce vedoucího a mistr, zároveň večerně studoval Mariupolský metalurgický institut. V té době se jeho ženou stala Ljubov Banna, která mu porodila dva syny: Boryse (1933) a Vitalije (1940). V lednu 1942, po několika letech těžké nemoci, zemřela a v dubnu téhož roku se Šelest znovu oženil s Irajidou Mozhovou, která pak vychovala Boryse a Vitalije.

V letech 1936–37 sloužil Šelest v Rudé armádě, od roku 1937 byl pak mistrem výroby a hlavním inženýrem charkovkého závodu Srp a kladivo. Byl zvolen členem stranického komitétu závodu, odkud byl podle rozhodnutí ÚV KS(b)U poslán pracovat ve straně.

Od roku 1940-1941 byl Šelest tajemníkem Charkovského městského komitétu KS(b)U z obranného průmyslu. Během války s nacistickým Německem a v prvních poválečných letech pracoval jako vedoucí oddělení obranného průmyslu Čeljabinského oblastního komitétu VKS(b), instruktor ÚV VKS(b), stranický organizátor ÚV VKS(b) v oblasti závodů, zástupce tajemníka saratovského oblastního komitétu strany z obranného průmyslu. V letech 1946 až 1948 byl Šelest stranickým organizátorem ÚV VKS(b) v saratovském závodě č. 292 Ministerstva leteckého průmyslu (MLP) SSSR. V roce 1948 ho jako odborného mechanika posílají do Leningradské stranické organizace. Tam ho brali vážněji a již v Leningradě ho rozhodnutím oblastního komitétu strany a zároveň i rozhodnutím ÚV VKS(b) ustavují ředitelem závodu č. 272 MLP SSSR.

V severní metropoli Ruska se Šelest nezdržel dlouho: rozhodnutím ÚV VKS(b) z 12. dubna 1950 ho ustavili ředitelem kyjevského závodu č. 473 MLP SSSR. Jako v Leningradě i na ředitelské pozici Šelest pracoval energicky a úspěšně. Stručně řečeno, měl klasickou řídící biografii, kdyby ho roku 1954 nezaangažovali, aby šel pracovat do strany. V listopadu 1952 byl předvolán k tehdejšímu prvnímu tajemníkovi ÚV KSU Leonidu Melnykovovi, kde mu byla nabídnuta pozice předsedy Státní plánovací komise Rady ministrů USSR. Šelest odmítl, a tak byl poslán na ÚV VKS(b). V Moskvě však opět odmítá. Nabízejí mu pozici prvního zástupce ministra nábytkového průmyslu Ukrajiny, čímž byl hluboce dotčen. Ale to nebylo všechno. Takto vzpomíná sám Šelest: „V roce 1953 mě ustavili bez mého vědomí zástupcem předsedy Kyjevského městského výkonného komitétu. Tak jsem několik měsíců pracoval na dvě či tři směny, ještě jako zástupce primátora hlavního města Ukrajiny a jako ředitel leteckého závodu. Padal jsem únavou – ráno do závodu, na desátou do městského výkonného komitétu a v šest zase do závodu. Pak zasáhl ministr leteckého průmyslu a já byl zbaven místa zástupce a zůstal jsem jen v továrně. Za rok mě opět dosadili jako druhého tajemníka městského výboru strany. Zase jsem šel za ministrem Dementjevem: ‚Petře Vasyljovyči, pomoz! Nechci opustit továrnu!‘ A on: ‚Ředitel jsi úžasný, proto jsem tě zachránil před sovětskou prací, to jsem ještě svedl, ale před stranickou – promiň... Za dva dny za tebe najdeme náhradu – proti vašemu republikovému vedení podruhé bojovat ne-

Text: Jurij Šapoval, Kyjev | Překlad: Rita Kindlerová | Foto: archiv

Volodymyr Ščerbyckyj a Jurij Šelest

Petro Šelest – komunista milující Ukrajinu

Petro Šelest nepatří k ordinárním a jednoznačným osobnostem. Byl to vášnivý budovatel komunismu, který si nepřál rozpad Sovětského svazu, ale zároveň (v rámci sovětského práva) toužil po nezávislosti sovětské Ukrajiny.

Jako představitel sovětské moci bojoval s ukrajinskými disidenty, ale za jeho působení vláda zastavila teror vůči Ukrajincům jako takovým. I když byl členem politbyra Komunistické strany Sovětského svazu, měl (podobně jako odsouzení disidenti) zákaz jezdit na Ukrajinu.

Vyčítají mu, že podporoval „bratrskou" pomoc Československu v roce 1968. Ale jeho syn Vitalij v rozhovoru pro Ukrajinský žurnál uvedl, že tato věc nedala jeho otci spát do konce jeho života. Podle něj byl totiž osobní názor Petra Šelesta takový, že to byla vnitřní záležitost Čechů a Slováků.

mohu.' A tak jsem se stal stranickým funkcionářem." Zpočátku předsedal kyjevskému oblastnímu komitétu strany mezi lety 1957–62 a v červenci 1963 byl pověřen řídit celou Ukrajinu: od té doby až do května 1972 byl prvním tajemníkem ÚV KSU.

Petro Šelest se dostal do ÚV, a to ihned do nejvyššího orgánu v komunistické hierarchii – Politbyra ÚV KSSS. Mnohokrát byl zvolen poslancem tehdejších parlamentů SSSR a USSR. Byla mu udělena tehdejší nejvyšší vyznamenání: Hvězda hrdiny socialistické práce, tři Leninovy řády, řády občanské války 1. stupně, Červená hvězda.

Odjezd do Moskvy – nejčernější den života

Mladší syn Petra Šelesta Vitalij vzpomínal: „Náš rod má kořeny na Záporožské Siči, v letopisech se objevuje naše příjmení, o záporožcích mu (P. Šelestovi – pozn. autora) vyprávěl jeho otec, můj děda Juchym Dmytrovyč, držitel Řádu sv. Jiří. S velkou úctou se stavěl k této éře ukrajinských dějin. Dokonce bych řekl, že Záporožská Sič pro něj byla ideálem veřejného pořádku. Zříci se toho nedovedl."

Možná proto, že byl z kozáckého rodu, možná z jiných důvodů se Šelest na rozdíl od mnoha tehdejších vedoucích ukrajinských pracovníků nikdy nedíval na Ukrajinu jako na šavli v moskevské pochvě. A den svého odjezdu do Moskvy dokonce nazval „nejčernějším dnem" svého života. Tolik pro něj znamenala Ukrajina. Možná že nejen tím se projevovaly Šelestovy lidské kvality. Převážná většina těch, kteří s ním pracovali, na něj vzpomínají bez urážek a despektu.

Uvedu bývalého dlouholetého komsomolského a stranického funkcionáře Jurije Jelčenka. Neidealizuje Šelesta, o jeho charakteru říká: „Petro Juchymovyč byl pracovníkem zásadovým, usilovným, náročným, dokonce tvrdým, což předváděl stále a bez zaváhání. Před nejvyššími autoritami nebyl pasivní, mohl se přímo vyjádřit a obhajovat svůj pohled bez ohledu na ostatní. Řekněme, že se to ne vždy a ne všem líbilo. Opravdu se u něj projevovaly přirozené lidské rysy. Znali jsme ho jako člověka s tvrdým charakterem, nevychytralou osobu. Občas býval i brutální, později se nestyděl mluvit natvrdo. V běžném životě (několikrát jsem s ním byl v takových situacích) se choval prostě, svobodně, byl otevřený, hovořil o rodinných záležitostech. Mimochodem, bez ohledu na práci se snažil najít čas na výchovu dětí. Byl přesvědčen, že své syny vychoval jako slušné lidi. Vím, že to tak bylo."

A nyní vyjádření Volodymyra Semyčastného, bývalého předsedy KGB SSSR, později zástupce předsedy Rady ministrů USSR: „Autoritářským vedoucím za existence Politbyra ÚV KSU, tvrdé kontroly ze strany ÚV KSSS být nešlo. Šelest si občas dovolil ředitelské manýry – vždyť byl dříve ředitelem továrny. Občas se dopouštěl nediplomatického jednání. Občas vyslovil nespokojenost nad několika událostmi, které se mu zdály podezřelé..." Mimochodem, o „nediplomatických postojích": je dobře známo, že to je „rodinný znak" snad všech sovětských vedoucích, zvláště těch ve výrobě, kteří si takovým způsobem často „hráli" na vrchnost. Tak jsem měl například možnost si ověřit, co dělal v neformálních situacích Šelest. U Kyjeva, ve městě Jahotynu se dodnes nachází kdysi „uzavřený objekt" – Jahotynské myslivecké družstvo Ministerstva lesního hospodářství Ukrajiny. Právě sem v sovětských dobách, poprvé již v poválečných letech, jezdili straničtí a státní činovníci Ukrajiny lovit kachny. Začátek této tradice položil Nikita Chruščov, za něj postavili první dům na malebném místě u jezera, kde se odehrávaly lovy. Na začátku 70. let postavili dvoupodlažní dům, který nyní pustne jako celé družstvo. Dvakrát až třikrát za sezonu tam jezdil i Šelest. Podařilo se mi najít bývalé myslivce Oleksandra Metkalyka a Ivana Haluška, kteří se přes třicet let „starali" o lov, sedali si s ukrajinskými „vůdci" do loděk, bavili se s nimi, společně stříleli kachny a samozřejmě viděli a slyšeli i to, co v archivech nenajdeme. Napsat paměti myslivci odmítli, ale pověděli mnoho zajímavého. Zvláště to, že na rozdíl od mnoha jiných se Šelest vždy choval korektně, pil jen červené víno, spolu s Ivanem Haluškou zpíval ukrajinské písně, „nediplomatické chování" nepoužíval. Na otázku, jestli byl Šelest vášnivým lovcem, jsem se dověděl, že ano. Na rozdíl od Ščerbyckého, pro něhož byl lov spíše nutným rituálem a který v loďce mohl odložit pušku a hodiny dumat o něčem, co se vůbec netýkalo ranního jezera či kachen. Je nutné dodat, že ani Ščerbyckyj podle myslivců „nediplomatický" v jejich přítomnosti nebyl.

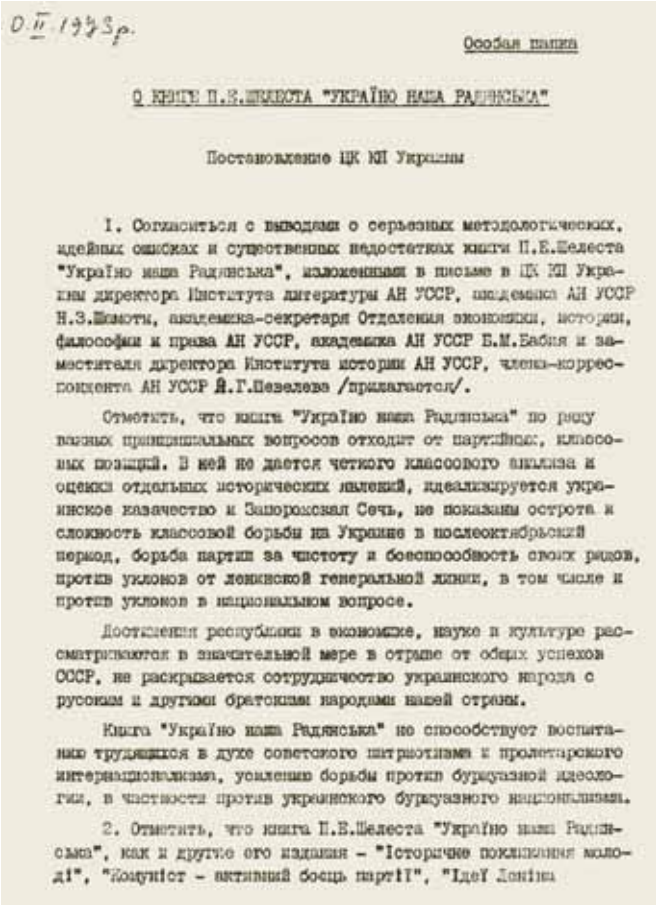

0.II.1973р.

Особая папка

О КНИГЕ П.Е.ШЕЛЕСТА "УКРАЇНО НАША РАДЯНСЬКА"

Постановление ЦК КП Украины

1. Согласиться с выводами о серьезных методологических, идейных ошибках и существенных недостатках книги П.Е.Шелеста "Україно наша Радянська", изложенными в письме в ЦК КП Украины директора Института литературы АН УССР, академика АН УССР Н.З.Шамоты, академика-секретаря Отделения экономики, истории, философии и права АН УССР, академика АН УССР Б.М.Бабия и заместителя директора Института истории АН УССР, члена-корреспондента АН УССР Я.Г.Пивелева /прилагается/.

Отметить, что книга "Україно наша Радянська" по ряду важных принципиальных вопросов отходит от партийных, классовых позиций. В ней не дается четкого классового анализа и оценки отдельных исторических явлений, идеализируется украинское казачество и Запорожская Сечь, не показаны острота и сложность классовой борьбы на Украине в послеоктябрьский период, борьба партии за чистоту и боеспособность своих рядов, против уклонов от ленинской генеральной линии, в том числе и против уклонов в национальном вопросе.

Достижения республики в экономике, науке и культуре рассматриваются в значительной мере в отрыве от общих успехов СССР, не раскрывается сотрудничество украинского народа с русским и другими братскими народами нашей страны.

Книга "Україно наша Радянська" не способствует воспитанию трудящихся в духе советского патриотизма и пролетарского интернационализма, усилению борьбы против буржуазной идеологии, в частности против украинского буржуазного национализма.

2. Отметить, что книга П.Е.Шелеста "Україно наша Радянська", как и другие его издания - "Історичне покликання молоді", "Комуніст - активний боєць партії", "Ідеї Леніна

Jedním z hlavních obvinění bylo následující: „V knize, která nese název Ukrajino naše sovětská, je zbytečně mnoho místa věnováno historii Ukrajiny

Leonid Kravčuk na otázku, zda Ščerbyckyj a Šelest byli představitelé dvou různých typů nomenklatury, odvětil, že ne: „Oba byli obránci tehdejšího uspořádání, podporovali zesílení Sovětského svazu, přechod do komunismu... Byli to lidé jedné šarže, jen Ščerbyckyj byl dle mého soudu o stupeň výš v lidskosti a mnohem lépe se s ním komunikovalo. Šelest byl člověk krutý, neměl v lásce diskuse a vždy se vyslovoval jednoznačně."

Možná že byl Šelest „krutý", ale dokonce tehdejší režimní odpůrci (například Vjačeslav Čornovil, Ivan Dzjuba, Sergej Paradžanov) se o něm vyjádřili zdrženlivě, a dokonce s jistou sympatií.

O vážných nedostatcích a chybách jedné knihy

V květnu 1972 byl Šelest uvolněn z funkce prvního tajemníka ÚV KSU a „povýšen": jede do Moskvy a usedá na pozici jednoho ze zástupců předsedy Rady ministrů SSSR. Ještě mu zůstalo místo v Politbyru ÚV KSSS v Kyjevě. V časopise Komunist Ukrajiny (teoretickém a politickém orgánu ÚV KSU) se objevila recenze na knihu Ukrajino naše sovětská, která vyšla v roce 1970 a jejímž autorem byl Šelest. Tento materiál nesl název O vážných nedostatcích a chybách jedné knihy a byl to jeden z nepřekonatelných úkazů politicko-ideologické úvahy. Jedním z hlavních obvinění bylo následující: „V knize, která nese název Ukrajino naše sovětská, je zbytečně mnoho místa věnováno historii Ukrajiny, jejím doříjnovým dějinám, zároveň jsou slabě vyzvednuty tak epochální události jako vítězství Velkého října či boj za budování socialismu. Přitom jsou porušovány leninské principy třídně-stranického, konkrétně-historického postupu analýzy jednotlivých historických událostí a faktů. Zvláště jasně je to znát v charakteristice Záporožské Siče, kterou autor vidí jako jednolitou, řekněme mimotřídní společnost... Je třeba dodat, že v posledních letech se v naší literatuře objevila řada knih (R. Ivanyčuka, S. Plačyndy, I. Bilyka), pro něž je charakteristická idealizace starých časů. Tito autoři přikrašlují minulost, čímž ji staví do opozice k současnosti. Kniha Ukrajino naše sovětská nejen nepomáhá potlačit podobné jevy, ale naopak, omezuje možnosti kritiky protihistorických tendencí v osvětlování minulosti ukrajinského národa v uměleckých a vědeckých dílech."

Později sám Šelest vzpomínal, jak mu hlavní ideolog brežněvovské éry, Mychail Suslov, způsobil skandál: „...Suslov na mě řval: ‚Archaismus jsou ti vaši kozáci!' Odpověděl jsem mu: ‚Kdyby nebylo kozáků, ani ty bys tu nebyl – kozáci se postavili na hranice země proti kočovným hordám, proti Turkům. Kozáky využívali ještě carové k ochraně Vlasti, aby si podmanili jižní země. My jsme povinni před nimi sklánět hlavu, a vy tu takhle žvaníte. Kraviny'..."

Dvojí loajalita

Šelestova linie spočívala na jakési dvojí loajalitě – obecně svazové a republikové, na stálém manévrování mezi oběma politickými směry – centralizačním a proticentralizačním. Šelest aktivně a bezustání bránil ekonomické zájmy Ukrajiny. Například roku 1965 se na zasedání Politbyra ÚV KSSS dostal do otevřeného konfliktu se Suslovem a dalšími tehdejšími stranickými aparátčíky. Příčinou byla svéhlavá rozhodnutí Ministerstva exportu SSSR, které se rozhodlo prodat Švýcarsku 450 tisíc tun slunečnicové drtě, aniž alespoň formálně žádalo o povolení ukrajinské vedení. Šelest nejen protestoval, ale napsal požadavek, aby USSR vyšla z područí exportu SSSR a všech exportních institucí v Moskvě.

Mimochodem, dochovalo se mnoho různých Šelestových dopisů moskevským centrálním orgánům, v první řadě ÚV KSSS, v nichž přímo a jasně vyslovuje svoji pozici zvláště v otázkách hospodářství, kritizuje centrální administrativní (hospodářské) struktury. Sám Šelest si na to později vzpomíná. Například vzpomněl téměř detektivní historku o stavbě paláce Ukrajina. Moskva ho nedovolila postavit na základě toho, že v Kyjevě už je Říjnový palác. Tehdy Šelest zamanévroval takto: informoval centrální úřady, že se staví současné kino. Na to povolení přišlo. Když se ukázalo, že se ve skutečnosti nestaví biograf, vybuchl skandál. Šelesta začali vychovávat, do Kyjevě to přijela „vyšetřit" komise v čele s Mykolou Pidhorným. Ale peníze se už nevrátily a palác stojí. Šelestovy zásahy se však netýkaly pouze hospodářské sféry. S jeho přítomností ve vládě jsou spojeny i další události, například to, že energicky podporoval Virského ansámbl, národní umění vůbec, ale přitom nedusil jiná umění. Řekněme, tvorbu režiséra Sergeje Paradžanova. Šelestův syn Vitalij vzpomínal: „Zajímavá situace byla s knihou Ivana

Dzjuby Internacionalismus, nebo rusifikace?. Otec ji měl prakticky jako příručku. Četl ji, odplivoval, říkal, že takhle to nejde, já říkal, že jsou to fakta, která je třeba chápat. Jeho pozice k Dzjubovi se v našich rozhovorech mnohokrát měnila a stále formovala. A Paradžanova prostě spasil. Prakticky okamžitě po odchodu otce z funkce Paradžanova zatkli... Měl jsem... zajímavý rozhovor s Vjačeslavem Čornovilem. Říkal mi: ‚Divíte se, pane Vitaliji, že jsem se k vašemu otci stavěl dobře? Stala se taková věc. Už jsem seděl čtyři roky, a někdy v lednu 1970 ke mně přišel vyšetřovatel a říká: ‚No, Vjačeslave, chystej se, už brzy budeš volný. O tobě už Petro ví. Ale sesadili ho!'"

Na zasedání Politbyra ÚV KSU z Šelestovy iniciativy schválili nařízení „O vytvoření mnohosvazkové Historie měst a vesnic Ukrajinské SSR". Právě tehdy veškerou praktickou práci zadali Petru Troňkovi a redakci Ukrajinské sovětské encyklopedie v čele s Mykolou Bažanem.

Vitalij Korotyč vzpomínal na historku, která dokazuje, že „Petro Juchymovyč není tak blbý, jak by se na první pohled mohlo zdát". Šelest podpořil myšlenku opětovného vydání díla Volodymyra Vynnyčenka. Ale ve Lvově se našel jakýsi „superpatriot", který to okomentoval přibližně následovně: „Konečně, dožili jsme se znovuvydání předsedy vlády doby Direktoria." Poté komisi, která měla nové vydání připravit, rychle rozpustili a Šelest při setkání s Korotyčem pronesl: „Nu což, viděl jste, co dělají ti vaši idioti?" Korotyč o tom později řekl: „Pochopil jsem, že není tak prostý a hloupý..."

Operace léčky

V Moskvě to nepochopili. Do začátku 70. let Leonid Brežněv neprotestoval proti tomu, aby během zasedání Politbyra ÚV KSSS probíhaly polemiky, vyjadřovaly se kritické myšlenky. Vlastně ani pak proti tomu otevřeně nevystupoval, ale zkušení „dvořané" rychle pochopili, co má rád a co nesnáší generální sekretář. Postupně se kolem „drahého Leonida Iljiče" začala formovat mlčenlivá „shoda". Do ní se Šelest nemohl ani náhodou vejít. To vypadalo do jisté míry paradoxně, protože bylo známo, že Šelest sehrál důležitou roli v říjnovém převratu v roce 1964, tedy v porážce Nikity Chruščova. Právě jemu Brežněv a Pidhornyj zadali přehlédnout „chyby" v Chruščovově práci s velkou skupinou (36 osob) stranických pracovníků z Ukrajiny. A Šelest hovořil tak, že se fakticky chystal k sesazení Chruščova na plénu ÚV KSSS. Pravda, později napsal, že prý otázka svržení Chruščova nebyla do říjnového pléna stanovena a že on sám se o záměrech spiklenců dověděl až na zasedání prezidia ÚV KSSS.

Vztahy Šelesta a Chruščova nebyly jednoznačně bodrými, jak si kdekdo dodnes myslí. Například, Šelest nepodpořil myšlenku o rozdělení stranických organizací na rolnické a průmyslové. A nejen nepodpořil, ale otevřeně sdělil své stanovisko. Navíc s kritickými poznámkami k chruščovovské politice vystupoval i tehdejší předseda Rady ministrů USSR Volodymyr Ščerbyckyj, ale na rozdíl od Šelesta za to zaplatil: v roce 1963 byl poslán do Dnipropetrovsku a na bývalou pozici se vrátil až o dva roky později. Možná proto, že se Chruščov nevyrovnal (nestihl to) Šelestovi, automaticky ho pokládali za dosazence chruščovovské éry a Ščerbyckého naopak. Tato chybná logika nade vší pochybnost posilovala Šelesta na zasedáních Politbyra ÚV KSSS a také jeho mnohé dopisy vedoucím orgánům, v nichž neobhajoval nějaký „nacionalismus", ale jen to, co bylo deklarováno v Ústavě SSSR a USSR co do práv Ukrajiny jako jedné ze svazových republik. Ale ve strategickém plánu nevystoupil proti žádné z brežněvovských „iniciativ", včetně vstupu vojsk do Československa roku 1968. Je jasné, že Šelest „neloboval" za tuto agresi (jak dokazují někteří ze současných „znalců"), ale byl jedním z vykonavatelů, těch, kteří zabezpečovali přechod přes Karpaty a vstup vojsk do „bratrské země". Tím se ještě zesílila nedůvěra k jeho osobě. Osud Šelesta v Moskvě je znám. O to více, že v té době úsilím politických vrahů, konkurentů a zvláštních služeb dostal Šelest image „nadměrného" ukrajinského patriota, který plánuje větší autonomizaci Ukrajiny, a ještě kolem sebe soustřeďuje skupinu mladých politiků, kteří nejsou spokojeni s politikou a chováním Brežněva.

Prvním vážným symptomem se stalo dosazení Vitalije Fedorčuka na post předsedy KGB při Radě ministrů USSR 16. července 1970. Ten se ukázal být bezohledným přívržencem tvrdého potlačení jiných názorů, pronásledování disidentů, inteligence a samizdatu. Ale hlavním úkolem Fedorčuka bylo shromáždit materiál na Šelesta, aby ho co nejrychleji vyhnali z Ukrajiny. Tím spíše, že nástupce již měli. V dubnu 1971, kdy Šelest vedl ÚV KSU a byl členem Politbyra ÚV KSSS, se do toho samého Politbyra dostal i Ščerbyckyj. To byl jasný signál a Šelest pochopil, o co jde. Později komentoval tuto situaci takto: „Tehdy mi to bylo skoro všechno jasné – všechny Brežněvovy plány. Začala ‚operace léčky'. Co se týče Ščerbyckého – a je to můj osobní názor, na nějž mám právo.. . – to nebyl ani zdaleka svatý člověk... Na Ukrajině mnoho problémů přiostřil ‚teoretik internacionalismu' Valentyn Juchymovyč Malančuk a jeho podporovatelé, zvláště vědci, kteří mu starostlivě podlézali a opěvovali likvidaci národních neshod."

Šelest odjel do Moskvy a v dubnu 1973 se objevila již citovaná recenze na jeho knihu Ukrajino naše sovětská v časopise Komunist Ukrajiny. Znamenalo to, že do vysoké politiky se už nevrátí. Byl vyřazen z Politbyra (za chyby v provádění „leninské národní politiky"), zbaven státního postu a poslán do penze.

Konec

Šelest skoro rok nepracoval, dle vlastních slov „přežíval, trápil se, užíral se". Ale pak se rozhodl, že ještě může pracovat v oboru. Obrátil se na Brežněva. Ten ho chtěl ze začátku „odkopnout", ale pak zavolal sekretáři ÚV KSSS Dmitriji Ustinovovi, a ten ministrovi obranného průmyslu Dementjevovi, který zařídil Šelestovi práci v továrně v Dolnoprudnenské pokusné konsturktérské kanceláři automatiky. Tam stranický „nacionalista" pracoval přes deset let a ke konci roku 1984, dva měsíce před svými 70. narozeninami, odešel do skutečné (ne politické) penze. V roce 1991 vítal vyhlášení nezávislosti Ukrajiny. Poprvé od uvolnění z funkcí mohl přijet do Kyjeva (o čemž Šelest dávno snil a co mu bylo po odchodu z politiky zakázáno) v době gorbačovovské „perestrojky". Veřejně vystupoval a jeho projevy byly přijímány s velkým zájmem. Rozhovor pro tisk a televizi s ním udělal a poté ho i uváděl na všech vystoupeních Dmyro Tabačnyk. Je celkem pochopitelné, že právě v té době se Šelest rozhodl, že ne Moskva a ne Rusko budou jeho poslední pozemskou adresou. Zemřel 22. srpna 1996 a podle přání je pochován na Bajkovém hřbitově v Kyjevě (předloni vedle něj pochovali i jeho manželku). V únoru 2003 se konala státní vzpomínka 85. výročí narození Volodymyra Ščerbyckého. A na 95. výročí Šelesta se „zapomnělo". Vypadá to, že se neoslaví ani 100. výročí. Zase má smůlu. Za prezidenta Kučmy jsme měli jedny hrdiny, dnes máme jinou „národní paměť", do které se Šelest opět „nevejde". Ale skončím optimisticky: nebudu zklamaný, jestli se ve své prognóze mýlím.

Za jeden konec kdybychom táhli

Pražské jaro 1968 v životě Ukrajinců ČSSR

Stejně jako ve všech koutech republiky také v ukrajinské menšině panovala atmosféra svobody, která přála otevřené diskusi o bolesti s nadějí, že konečný výsledek tolik slibovaných procesů v zemi bude pozitivní i pro ukrajinskou národní menšinu.

Dne 6. července 1968 noviny Nove žytťa (Nový život, NŽ), tehdy orgán Kulturního svazu ukrajinských pracujících (KSUP), otiskly v ukrajinském překladu hlavní části tehdy rezonujícího textu známého českého novináře a spisovatele L. Vaculíka pod názvem Dva tisíce slov, který byl adresován všem vrstvám obyvatel ČSSR.

Autor textu konstatoval, že veřejnost je účastna a sleduje proces demokratizace, který iniciovala KSČ. Tento proces nemohly začít jiné síly ve státě, protože pouze komunisté za posledních dvacet let řídili politický život. Proto, pokračuje Vaculík, komunistické straně za to nepatří žádný dík, ale je třeba uznat, že komunisté se opravdu snažili využít poslední možnost udržet si hrdost a reputaci země. Vaculíkův text vedení KSČ pochopitelně zkritizovalo, neboť autor vyvrátil „vedoucí roli", jak KSČ s oblibou nazývala svoje působení, vyvrátil monopol na vládu komunistů.

Dva tisíce slov byly výzvou zesílit proces demokratizace, změnit ho v nezvratný, a to pomocí mas, tedy, jak by se řeklo dnes, za pomoci aktivní účasti veřejnosti v tomto procesu. O tom svědčí třeba i tento Vaculíkův návrh: „Okresní a místní tisk, který většinou zdegeneroval na úřední hlásnou troubu, proměňme v tribunu všech kladných politických sil..."

Text končí slovy: „Toto jaro právě skončilo a už se nevrátí. V zimě se všecko dovíme!"

Obyvatelé ČSSR se o „všem" dověděli mnohem dříve – 21. srpna 1968... Je pravda, že reformy, které měly realizovat „socialismus s lidskou tváří" pod vedením komunistů, běžely setrvačností ještě několik měsíců, ale každý inteligentní člověk pochopil, že Pražské jaro stejně skončilo a už se nevrátí a politická zima bude velmi chladná a velmi dlouhá...

Jak proces demokratizace přijímali ukrajinští občané republiky, zvláště jeho hlavní představitelé a inteligence vůbec?

Pokusme se byť ve zkratce probrat několik hlavních témat, která stála v centru diskusí mezi Ukrajinci v ČSSR. Aktuální tehdy bylo: role Kulturního svazu ukrajinských pracujících, založeného roku 1954; otázka rehabilitace ukrajinských institucí zlikvidovaných komunisty – Ukrajinské národní rady v Prešově (UNRP), Referátu ukrajinských škol, Svazu mládeže Karpat (SMK), dále řecko-katolické církve a jednotlivých bývalých činitelů Rusínů-Ukrajinců v ČSR; útoky urážlivého a někdy i šovinistického charakteru slovenského tisku na adresu Ukrajinců na Slovensku a nedůstojné chování zasloužené instituce – Matice slovenské; posouzení politiky KSČ proti ukrajinské menšině po komunistickém převratu v únoru 1948 do konce roku 1968.

Tyto a další problémy se široce diskutovaly, zvláště na stránkách novin Nove žytťa.

Na dotvrzení svobodné (a smysluplné) diskuse stačí připomenout titulky některých textů, které se v NŽ objevovaly do 21. srpna 1968: „Nesmíme lidem lhát", „Demokracie začíná tam, kde je kritika", „Rusíni, nedejte si lhát", „Likvidujte nedostatky a ne Ukrajince" „Neupřímným upřímná odpověď" aj.

Rozvinuly se tedy živé debaty: zhodnocení nedávné minulosti a hledání východiska z krize, snahy o koncepci rozvoje další, jak se zdálo, nové doby.

Nelegální status KSUP

Dne 11. března 1968 rozšířené prezídium ÚV KSUP schválilo Výzvu k Ukrajincům-Rusínům Československa (NŽ, 1. 3. 1968), v níž se hovořilo o minulosti a uváděly konkrétní požadavky. V části Výzvy, která se týkala 50. let, se konstatovalo, že „v období kultu osobnosti byl zlikvidován Referát ukrajinských škol, ukrajinské školní a vzdělávací inspektoráty, SMK, UNRP". Zjistilo se také, že od samého počátku existence KSUP jeho status nedovoloval zakládat organizace KSUP vně hranic tehdejšího Východoslovenského kraje. V té době (v březnu) bylo zveřejněno i Prohlášení ukrajinské pobočky Svazu slovenských spisovatelů, které kritizovalo ÚV KSUP, který „nikdy nedal možnost bránit se představitelům demokratického a demokratizujícího proudu v našem životě před útoky mnohých patolízalů a přisluhovačů dogmatického vedení a nikdy nedovolil zveřejnit kritické pohledy na práci... Tento svaz byl od založení nejdůslednějším strážcem schematického a dogmatického vidění rozvoje naší společnosti v rámci kultu osobnosti... Sám ÚV KSUP se nakonec stal obětí protidemokratických podmínek v celém našem kraji" (Dukla 1/1968).

K tomu je zapotřebí dodat, že od svého vzniku status KSUP nebyl právně schválen státními orgány. To znamená, že podle československých zákonů byl KSUP ještě na začátku roku 1968 stále nelegální organizací (NŽ, 6. 4. 1968). Ačkoli to byla jediná instituce v republice, která se nějakým způsobem snažila reprezentovat zájmy ukrajinské menšiny, soustředěné především na východě republiky.

Proto byl přese všechna negativa v práci KSUP v březnu 1968 v hlavním městě ČSSR založen Organizačně-přípravný výbor KSUP, aby přibližně deset tisíc Ukrajinců v Praze a jejím okolí také mělo svoji organizaci KSUP, aby občanům ukrajinské národnosti v Če-

Свобода, Дубчек, Черник, Смрковський
наші законні представники

Нове життя | ДРУЖНО ВПЕРЕД — № 42 (1081)
Пряшів, 27 серпня 1968 р.

Posolstvo
prezidenta ČSSR s. L. Svobodu

Drahí spoluobčania u nás doma!

Під Бескидом
дзвони дзвонять,

ÚLOHA DŇA

Що легальне,
а ЩО НІ

Vyhlásenie

Уряд повідомляє

Зірки знімають

Problémy, které stály v centru diskuse v prostředí Ukrajinců ČSSR, byly široce diskutovány zvláště na stránkách novin Nove žytťa

chách „byla dána možnost zakládat své místní nebo okresní organizace se všemi praktickými důsledky, které z toho plynuly... Ale veškeré tehdejší snažení k nastolení takové situace se bohužel nesetkalo s porozuměním odpovědných orgánů“ (NŽ, 30. 3. 1968). Z toho je možné si udělat závěr, že nelegální (SIC!) status KSUP, jehož činnost byla omezena hranicemi tehdejšího Východoslovenského kraje, se plně účastnil stranického vedení země, zvláště pomocí krajské KSČ v Košicích, neboť takovým způsobem bylo snazší manipulovat činností této organizace, držet ji v područí. Co se týče požadavků uvedených v Prohlášení KSUP, byly zformulovány velmi opatrně a rozplizle – vytvářet rychlým tempem pracovní možnosti ve Východoslovenském kraji, aby se vyrovnala životní úroveň jeho obyvatel s ostatními kraji republiky; pomoc venkovanům. Dále v tom samém duchu: aby děti měly větší možnost učit se ve všech školách, aby ukrajinská mládež dostávala práci a možnost všeobecného rozvoje ve svém kraji a „aby všichni represovaní byli plně rehabilitováni“.

V tom samém čísle novin vyšla i Rezoluce dopisovatelů NŽ, Družno vpered (Společně vpřed) a ukrajinského rádia. Osmapadesát účastníků Rezoluce vyčetlo ÚV KSUP „pasivitu a taktiku vyčkávání“ a vyhlásili nutnost plné rehabilitace obyvatel ukrajinské národnosti za všechny křivdy od konce roku 1944, zvláště za nucené přestupování k pravoslaví, za kolektivizaci, za „ukrajinský buržoazní nacionalismus“, za to, že „tisíce Ukrajinců bylo přesídleno do českého pohraničí a zbaveno možnosti národního a kulturního života“ atd.

Zřejmě tato Rezoluce urychlila diskusi na stránkách NŽ, jíž se účastnili i sami funkcionáři organizace. Tehdejší předseda ÚV KSUP V. Kapišovskyj v mnoha textech popisoval, jak vznikla a byla zlikvidována UNRP, Referát ukrajinských škol, jak bylo organizováno nucené přestupování řecko-katolíků na pravoslaví atd.

Prvním oficiálním dokumentem KSČ adresovaným Ukrajincům v ČSSR byla neslavně proslulá Rezoluce Prezídia ÚV KSČ k situaci v Prešovském kraji z 28. června 1952. V ní byli odsouzeni „hlavní nositelé ukrajinského buržoazního nacionalismu“. Smysl této Rezoluce, psal V. Kapišovskyj, spočíval v tom, že „tehdy bylo třeba odsoudit UNRP a všechny tehdejší (i budoucí) představitele Rusínů-Ukrajinců, kteří by si dovolili zvednout hlas za postupné a opravdové vyřešení ukrajinské národnostní otázky v ČSSR“ (NŽ, 6. 4. 1968).

Hon na čarodějnice

Nastal komunistický hon na čarodějnice. Uvědomělých Ukrajinců na východním Slovensku bylo roku 1952 cca několik set, ale všichni byli „ukrajinští buržoazní nacionalisté“. Tuto tezi popularizoval poslední mohykán-stalinista Československa V. Biľak na stránkách časopisu Dukla v roce 1955. Psal o tom, že „v současné době je pro náš kraj nejnebezpečnější ukrajinský nacionalismus“, a to proto, že „proti němu se vede nejmenší boj“. Velmi vážným zdrojem tohoto nacionalismu, pokračoval Biľak, je „ukrajinská, v podstatě selská buržoazie“, která „touží po uchování svých třídních pozic, snaží se udržet třídní rozdíly uvnitř ukrajinské menšiny“.

Protože „značná část ukrajinské inteligence pochází z ukrajinské selské buržoazie“, je pochopitelné, že „buržoazní nacionalismus v našem kraji se nejvíce projevuje mezi ukrajinskou inteligencí“.

Z takovéto „dialektiky“ Biľaka, který měl dle českého časopisu MY-68 (březnové vydání) slovenskou národnost, se až točí hlava. Ukrajinskou (rusínskou) selskou chudinu východního Slovenska, která „hryzala zemi“, aby dala dětem vzdělání, československý

stalinista nazval „buržoazií“, jaká „vychovala ukrajinskou nacionalistickou inteligenci“...

Zvláště bolestivou otázkou, kterou proces demokratizace vynesl na povrch, byla otázka církevní – obnovení a rehabilitace řecko-katolické církve v ČSSR (jejích hierarchů a kněží), která byla donucena inkorporovat se do pravoslavné církve na tzv. soboru v Prešově v dubnu roku 1950.

Dne 6. dubna 1968 noviny NŽ otiskly dopis dříve represovaného pomocného biskupa Vasila Hopka, v němž se dočteme:

„Dnes, po 18letém mlčení řecko-katolické církve již nelze pochybovat, jak pozitivní roli sehrála v dějinách našich obyvatel, když uchovala jejich národní uvědomění, jejich tradice, bez nichž nelze zachovat ani jeden národ, jeho kulturu... Sjednocovala naše obyvatele, vychovávala v těžkých podmínkách kulturní šiřitele, buditele, inteligenci. Ve stopách našich buditelů Pavloviče, Duchnoviče, Stavrovského-Popradova a jiných jsme se i my v čele s již zesnulým vladikou Pavlem Gojdičem snažili zachovat v našich obyvatelích jednotu, kulturu, tradice, aby nezahynuly!.. Jako jeden z vás se nyní obracím ke všem našim venkovanům s návrhem podpořit naše spravedlivé požadavky: rehabilitaci naší řecko-katolické církve a jejího zesnulého vladyky Pavla Gojdiče.“

Jak je známo, činnost řecko-katolické církve byla roku 1968 obnovena, ale právně rehabilitována nebyla. Vladyka Gojdič byl rehabilitován až roku 1990. Později, když vladyka Hopko začal vykonávat své povinnosti biskupa, některé slovenské kruhy v republice i za oceánem hledaly možnosti jeho odstranění a zvolení řecko-katolickým biskupem Slováka.

Proto jeden z vedoucích ukrajinských publicistů J. Bača napsal, že „nemůžeme souhlasit s tím, že nyní tuto církev chtějí vrátit našim obyvatelům jako církev slovenskou. To je první a největší spekulace kolem ‚rehabilitace‘ řecko-katolické církve“.

Autor s hořkostí dodává, že zde musíme plně souhlasit s textem, který vyšel v novinách Rolnícke noviny, že za komunistů se dosáhlo více, než o čem snili gardisté v čele s Andrejem Hlinkou“ v dobách Slovenského státu. Co se týče osoby vladyky Hopka, autor říká, že „o něm se schválně rozšiřují různé negativní klepy, a to vše se děje proto, aby se nemohl stát biskupem, aby na jeho místo dosadili slovenského biskupa“. K tomu Bača doplňuje, že vinu za stávající stav v církevní politice a intriky kolem biskupa Hopka nese částečně i ukrajinská inteligence, protože „naše ‚marxistická‘ inteligence nepovažuje za důležité bojovat za ‚církevní‘ zájmy“ (NŽ, 27. 7. 1968).

Protiukrajinské výboje podněcoval partajní tisk, zvláště takový jako Východoslovenské noviny, Smena, či dokonce orgán ÚV KSS Pravda. V jedněch z těchto novin se otevřeně propagovala myšlenka, že na východním Slovensku vůbec žádní Ukrajinci nejsou, že jde o Rusíny, což je to samé jako Šarišané či Zemplíňané.

„Різнобарвна“ демократія

Оці гасла були наліплені в Пряшеві біля Філософського факультету. Ми їх відфотографували 6/IV-68 р., тобто в суботу. Хто їх написав? Чому? Чому пряшівські студенти викрикують всякі непристойні гасла проти українців-русинів на всяких зібраннях, демонстраціях і т. п.? Чому була повандальськи зірвана з гуртожитку Філософського факультету по вулиці SPP таблиця з українським текстом? Чому в Бардієві так само були порозбивані таблиці ОК КСУТ, СЧРД? Чому у Стропкові на передвиборчому зібранні були такі голоси: «Геть з українцями! Дивіться, вони хотять заводити тут Україну! Чи нема у нас у Стропкові здібних словаків, що на обоїх словацьких школах директорами є українці?..»

Здається, що все це є вислідком якогось страху, боязні перед чимось, чого нема, а немалу заслугу на тому має і мала інформованість словацької громадськості з життям і проблемами українців-русинів краю. Русини-українці і сьогодні підтримують справедливі намагання словаків і було б незрозумілим, щоб так само і словаки не підтримали наші вимоги, наше право на рівноправне, справедливе вирішення національних, культурних і політичних прав... Думаю, що слово демократія має лише одне значення для всіх національностей у нашій країні.

Наостанець нам би хотілось попросити шановного автора оцих листівок, щоб повідомив нам свою адресу, на яку ми б могли вислати гонорар.

Михайло ДРОБНЯК

Najmout autobus a Ukrajince odvézt

Třetí věcí, která ohrožovala ukrajinskou menšinu v ČSSR roku 1968, byly projevy nesympatií a šovinismu části slovenského tisku a kulturní organizace Matice slovenské a jejích filiálek v souvislosti s požadavky ukrajinské menšiny. Došlo k nim například ve Stropkově. Je možné dokázat, že KSČ během dvaceti let národnostní otázku v republice neřešila a odstrčila do kouta.

Dne 4. dubna 1968 Pedagogická a Filozofická fakulta prešovské univerzity uspořádaly večer věnovaný významnému slovenskému politikovi, spolubojovníkovi T. G. Masaryka, Milanu R. Štefánikovi.

Slavnostní večer se proměnil v protiukrajinský slet, na němž studenti a část vyučujících vystoupili proti právům ukrajinské menšiny v ČSSR – hrubě uráželi Ukrajince a navrhovali najmout autobus a odvézt je. (Ve 30. letech chtěl to samé udělat

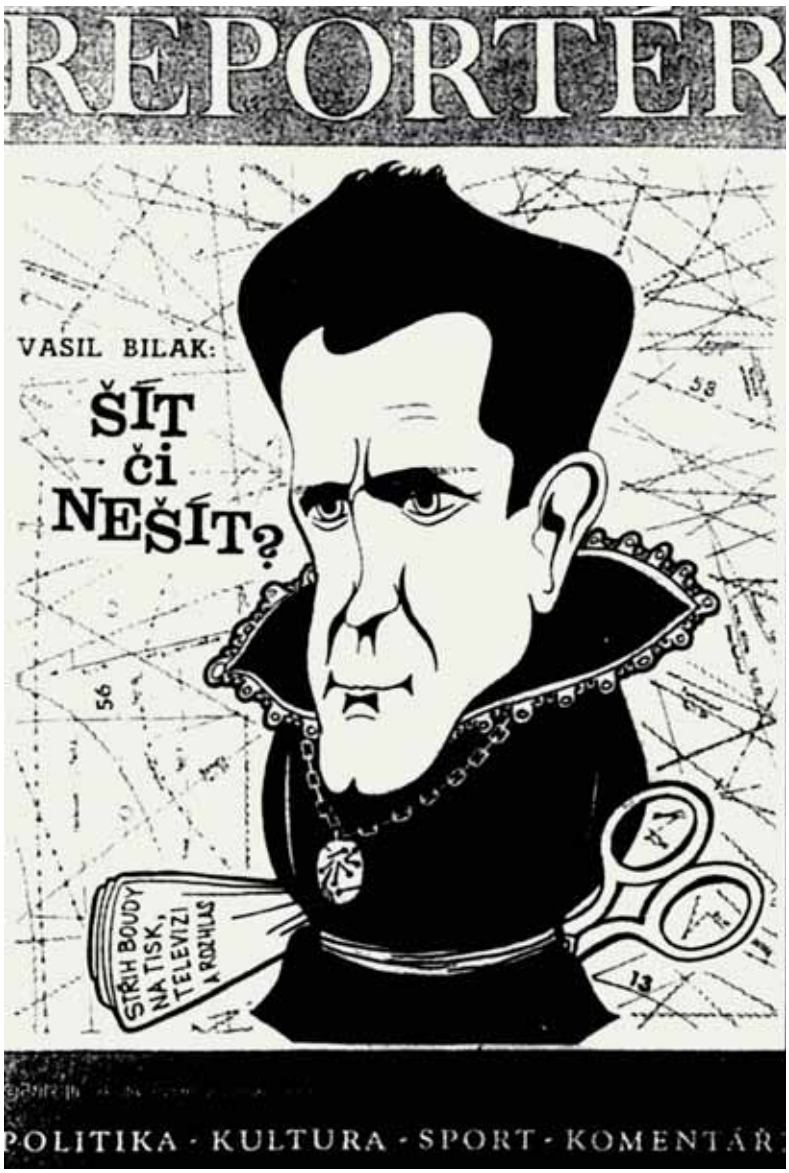

slovenský kněz a nacionalistický politik A. Hlinka, když navrhoval, aby přijel z Užhorodu A. Vološin a odvezl Rusíny ze Slovenska v batohu.)

Kdo z přítomných nesouhlasil s takovým chápáním demokracie, byl povinen opustit budovu, což mnoho účastníků večera také učinilo. Kolem padesáti studentů podepsalo rezoluci v protiukrajinském duchu a zakončilo setkání slovenskou písní Rež a rúbaj do krve, jak informovaly noviny NŽ dne 10. 4. 1968.

Protiukrajinské výboje podněcoval partajní tisk, zvláště takový jako Východoslovenské noviny, Smena, či dokonce orgán ÚV KSS Pravda. V jedněch z těchto novin se otevřeně propagovala myšlenka, že na východním Slovensku vůbec žádní Ukrajinci nejsou, že jde o Rusíny, což je to samé jako Šarišané či Zemplíňané. Došlo k tomu, že si nově zvolený vedoucí ÚV KSUP M. Mindoš v otevřeném dopise prvnímu sekretáři ÚV KSS Alexandru Dubčekovi postěžoval: „Naše výzvy Ukrajincům-Rusínům v Československu a výzva bratrskému českému a slovenskému národu nebyly otištěny v žádných celorepublikových novinách. Naopak, začaly se objevovat texty, hlasy, poznámky a diskuse, které neměly nic společného s internacionalismem." Takovou atmosféru, píše se v dopise, vytvářely výše uvedené noviny (NŽ, 17. 8. 1968). Je pochopitelné, že Dubček již nestihl zareagovat na tento dopis, protože čtyři dny nato se stal vězněným rukojmím okupačních vojsk a byl deportován do Moskvy.

V září, na rozšířeném plénu ÚV KSUP Mindoš opět vzpomněl šovinistické výpady slovenského komunistického tisku během minulých měsíců: „Rozložit Rusíny-Ukrajince zevnitř, postavit národ proti inteligenci, a tak oslabit jednotu obyvatel, jejich národní organismus; spekulace s národní orientací obyvatel, spekulace o jejich církevních pocitech, názvu národnosti a národním zaměření ukazují na to, že konkrétní síly rozvinuly proti Rusínům-Ukrajincům zlou a vražednou kampaň.

Docházelo a dochází k otevřené honbě na učitele ukrajinské národnosti, na ukrajinské funkcionáře ve státních aparátech, na filozofické fakultě, v institucích aj. Z našich vesnic a měst, ze škol se snaží vyhnat naše učitele. Tyto situace nastaly ve Staré L'ubovni, Stropkově, Humenném, tato cesta národní nenávisti se šíří dále" (NŽ, 5. 10. 1968).

Stávka

V komunistické zemi došlo k bezprecedentní události – stávce 300 učitelů ve více než 80 vesnicích tehdejšího Svidnického okresu, která začala v prosinci 1968.

Stávkující měli požadavky, „aby byly odvolány požadavky Matice slovenské a Poverenictva Slovenské národní rady (SNR) o tom, že: a) učitelé Rusíni-Ukrajinci nemohou učit ve slovenských školách, dokonce v našich vsích, když škola přešla na slovenštinu jako vyučující jazyk; b) aby učitelé Rusíni-Ukrajinci museli skládat dodatkové zkoušky, i když mají platné československé diplomy o absolvování československých škol – stejných, které absolvovali i učitelé slovenští; c) aby učitelé Rusíni-Ukrajinci nesměli učit dokonce na vlastních ukrajinských školách předměty krajevědného charakteru (dějepis, občanskou nauku, zeměpis, zpěv aj.)", jak se dočítáme v novinách (NŽ, 3. 1. 1969).

Zdá se to neuvěřitelné! Dnes by takové chování Matice slovenské a představitelů SNR všichni označili za demonstraci nacionálního šovinismu a xenofobie. Před čtyřiceti lety byly takové projevy běžné v komunistické zemi, která prý vyznávala internacionalismus a družbu národů.

Ještě jeden rys dění před čtyřiceti lety

V říjnu 1968 byl schválen ústavní zákon o národnostních menšinách v ČSSR, který nabyl účinnosti 1. ledna 1969. V něm se dozvíme, že v republice žijí kromě jiných menšin i občané ukrajinské (rusínské) národnosti. Zdálo by se, že jasná formulace názvu národnosti v ústavním zákoně

Já že jsem nacionalista?! Vždyť já nacionalisty nenávidím zrovna tak jako Čechy, Ukrajince a Maďary!

Ukrajincům v ČSSR bylo povoleno vytvářet jednotlivé kroužky národní tvorby, pořádat festivaly písní a tanců ve Svidníku, ale jasně byli upozorňováni, aby nestrkali nos do školské politiky strany

zavazuje všechny dodržovat literu zákona. Ale kdepak! Již při sestavování Statistické ročenky ČSSR za rok 1971 je tento zákon porušen. Místo kolonky „ukrajinská (rusínská)" národnost sestavovatelé ročenky napsali „ukrajinská a rusínská", čímž se v podstatě sugerovalo, že jde o dvě národnosti. Od roku 1972 do roku 1974 v ročence již figurovala jedna kolonka „ukrajinská a ruská" národnost, a roku 1975 byla kolonka rozdělena na dvě – „ukrajinská" a „ruská". To je také jeden z do očí bijících projevů diskriminace ukrajinské (rusínské) národnosti v tehdejší ČSSR. A protestoval někdo z představitelů ukrajinské menšiny v republice proti takovému bezpráví? Bohužel autorovi tohoto textu se to nepodařilo zjistit.

Největší paradox

Pokusme se o shrnutí. Během roku 1968 ukrajinská inteligence, funkcionáři KSUP a mnoho dopisovatelů novin Nove žytťa a časopisu Družno vpered skutečně otevřeně diskutovali zásadní bolestivé otázky života ukrajinské národostní menšiny. Mnoho zajímavých pořadů, zvláště stálý týdenní pořad Ščyri slova (Upřímná slova), se vysílalo v ukrajinském rádiu. Atmosféra demokratizace oslovila všechny a podporovala otevřené diskuse. Ale ukrajinské požadavky narážely na stěnu hluchých komunistických aparátčíků v Košicích, Bratislavě i Praze.

V sérii textů Paradoxy našeho života M. Mindoš (povoláním historik) zanalyzoval politiku komunistické strany – politiku pošlapávání práv ukrajinské menšiny v ČSSR za posledních dvacet let. V dubnu 1968 došel v posledním textu k tomuto závěru: „Politika denacionalizace Ukrajinců-Rusínů byla oficiální politikou stejně jako existence všech ukrajinských institucí – KSUP, UNT, PUNA, nakladatelství, rádio – to byly trpěné instituce, které měly dokázat doma i za hranicemi, že socialistické Československo stále řeší ukrajinskou národnostní otázku. To je největší paradox!" (NŽ, 6. 4. 1968)

Ukrajincům v ČSSR bylo povoleno vytvářet jednotlivé kroužky národní tvorby, pořádat festivaly písní a tanců ve Svidníku, ale jasně byli upozorňováni, aby nestrkali nos do školské politiky strany.

Jeden z dopisovatelů novin NŽ v červnu 1968 odkazoval na text politického architekta zákona o československé federaci G. Husáka, otištěný v Pravdě, a připomínal čtenářům slova tohoto slovenského politika, že federativní uspořádání Čechů a Slováků je hlavním obsahem nových změn a požadavky národnostních menšin v tomto kontextu „sa budú skúmať". Zdá se, že takový slib i dnes poletuje v mracích nad Rusíny-Ukrajinci na Slovensku. Ale abychom nebyli jednostranní, je třeba připomenout i moudrá slova vesnického dopisovatele NŽ, který psal pod pseudonymem Vasil Mačanka. V březnu 1968 se zdravým selským rozumem obracel pozornost čtenářů na nejzávažnější předpoklad dosáhnutí práva: „Za jeden konec kdybychom my, Rusíni-Ukrajinci, táhli – od Ubly až po Spiš, abychom dosáhli praktické rovnoprávnosti."

Polský „68“ ve znamení antisemitismu

› Snaha polských komunistických vůdců v březnu 1968 vyřešit napětí ve straně a ve společnosti antisemitismem byl šokem nejen pro svět, ale i pro Poláky samotné. Komunismus měl totiž v Polsku renomé zřetelně prožidovské ideologie. Zatímco se u nás vedl antisemitský proces se Slánského „spikleneckým protistátním centrem“, v Polsku se podobný útok chystal naopak na představitele „národních komunistů“ Władysława Gomułku. Tento muž však nakonec vyvázl ve zdraví a v roce 1956 se v Polsku chopil moci.

V roce 1967 ve svém projevu k izraelsko-arabské šestidenní válce Gomułka ostře zkritizoval Poláky židovského původu, údajně loajálních s buržoazně-imperialistickým Izraelem a ne s arabskými „přáteli“. Určitě však netušil, že tím zažehl plamen velké antisionistické (ve skutečnosti však antisemitské) kampaně kulminující o necelý rok později. Osudný březen ovšem spletl dohromady několik společenských pnutí. Na jedné straně zde protestovali studenti proti beznadějným perspektivám vzdělaného člověka v kulturní a politické tyranii. Celá kampaň se dala do pohybu právě jejich brutálně rozehnanou demonstrací na dvoře varšavské univerzity 8. března. Spolu s nimi se ozývali spisovatelé a vědci – za svobodu slova. V Polské sjednocené dělnické straně se přitom již řadu let formovala mocensky neuspokojená skupina tzv. partyzánů s výrazně antisemitskými a nacionalistickými postoji. Útočila zvláště na starou gardu reformě naladěných komunistů (často židovského původu) z období ideologického uvolnění padesátého šestého roku, avšak pocházejících ze všemi nenáviděné stalinské garnitury. Vše přitom sledovala řadová polská společnost v depresi z nesplněných Gomułkových slibů lepšího ekonomického i politického vývoje.

Řešení z celkové krize začali již po osudovém projevu ve skrytu prosazovat „partyzáni“ s částí vedení strany v podobě antisemitismu pod rouškou antisionismu. V březnu dal osočování Židů z navedení studentů, z podrývání socialismu a ze všeho špatného zelenou i Gomułka. Osobně mu ale šlo především o tvrdý úder nevyzpytatelným intelektuálům bez ohledu na jejich etnický původ. Vhod přišlo i odvedení pozornosti od skutečných problémů a pokus obnovit důvěru populace v komunistickou vládu pod nacionalistickými hesly.

Polská společnost byla neustálým vyhledáváním, veřejným pošpiňováním a následně vyhazováním „sionistů“ z podniků, redakcí a stranických organizacích zmatená a vylekaná. U velké části se jistě rozezněla hluboko zasutá struna ať už klerikálního či protikomunistického antisemitismu. Jiní mohli cítit šanci k vyřízení osobních účtů s kolegy a konkurenty. Mnozí si v panice předem obstarávali potvrzení o svém árijství jako v nacistickém Německu. Faráři byli zavaleni požadavky na vyhledávání pokřtěných předků v matrikách. Postoj obyvatel nezapojených do honu na čarodějnice zachytil český novinář Jiří Lederer z řeči vesničanky: „Už jsem si s tím sionismem nevěděla rady, tak jsem šla za knězem a zeptala jsem se ho, co se to děje s těmi sionisty. A on mi řekl: Ale matko, ničemu nevěřte, to jsou výmysly.“

Citovaný seriál Ledererových reportáží „Polsko těchto dnů“ v Literárních listech vynikal vhledem do polských problémů. Neohrožený přístup ke konfliktním tématům Lederera dovedl až k odsouzení v normalizačním procesu o čtyři roky později. Uvolněnou atmosféru Pražského jara využili také další českoslovenští autoři k poměrně bystrým nástinům polského vnitrostranického boje. Nejvýraznější reakcí na polský „březen“ však byl otevřený dopis Pavla Kohouta, Jana Procházky a Arnošta Lustiga z počátku května 1968 adresovaný polskému komunistickému vedení. Výzva nejen odsoudila antisemitismus jako hromosvod problémů, ale za použití paralel s československým vývojem hájila i spisovatele a intelektuály před útoky vlády. Bohužel přesně proti přání autorů a duchu jejich textu předal velvyslanec Polska v Praze ÚV KSČ a vládě ČSSR protestní dopis – bezprecedentní diplomatickou nótu.

Zájem o polské události se nakonec projevil i nabídkami na pokračování v práci v Československu některým polským vědcům židovského původu. Šlo však spíše o statečné humanistické gesto. O polské akademiky se totiž popraly západní univerzity. Solidární hlasy v rámci komunistického bloku

zaznívaly i od srbských a chorvatských filozofů.

Málokterý svědomitý pozorovatel polského vývoje uvěřil konstruktům o světovém sionistickém spiknutí s pařáty mezi polskými intelektuály, starými komunisty i studenty. Podobně však asi nikdo nepřijímal laciné vysvětlení o výbuchu tradičního polského antisemitismu. Šlo totiž o mechanismus typické totalitní propagandy. Antisemitský motiv byl přitom zaveden do jejího arzenálu už samotným Stalinem. Na příkladě nacismu pochopil jeho mocnější společenský efekt, než jaký skýtal boj proti abstraktním třídám. Zakotvení v podstatě rasistického nařčení z „kosmopolitismu“ umožnilo napadat i Židy usilující o asimilaci. Kdykoli se totiž mohl najít „důkaz“ o jejich nedostatečném splynutí s místními národy. Sionismus pak očernil ty, kteří se k židovství dobrovolně hlásili. Čistka nakonec spláchla jakékoli další nepohodlné nežidovské osoby. Po generálce v Maďarsku, Československu a Rumunsku mělo dojít k antisemitskému monstrprocesu s tzv. kremelskými lékaři, který přerušila až Stalinova smrt. O patnáct let později si pak tento motiv vyzkoušelo konečně i Polsko.

Ondřej Klípa, Praha

Výlet za hranice „dvojí Ukrajiny“

Při snaze porozumět jakémukoliv jevu se nevyhneme zjednodušování. Ze školy si odnášíme obraz světa, jehož hybnou silou je konflikt, kde jsou vždy dvě strany proti sobě – černá a bílá, dobro a zlo, „my“ a „oni“. Jestliže zjednodušení překročí jistou téměř nepostřehnutelnou mez, stane se překážkou plnému porozumění, spoutává představivost i myšlení a v rukou politických manipulátorů se může stát i nebezpečnou zbraní. Jedním z nejméně příjemných důsledků pomerančové revoluce pro mě osobně je agresivní propaganda teze o „dvojí Ukrajině“.

Této teze se okamžitě chytla ruská a západní média. Je to přece tak prosté a srozumitelné: „proevropský“ západ kontra „proruský a protitržní“ východ (jde o citát z respektovaných polských novin Rzeczpospolita)! Ale to hlavní čteme mezi řádky: Ukrajina sama neví, co vlastně chce, takže pro Západ (zvlášť pro EU) bude lepší se do ničeho neplést a nic nenabízet…

Zákony žurnalistického byznysu

Během posledních let se tezi o „dvojí Ukrajině“ dostalo všeobecného přijetí. Veškeré pokusy o její zpochybnění či seriózní kritiku zůstaly omezeny na úzký okruh odborníků. Zapracoval nebezpečný zákon žurnalistického byznysu: touha po senzacích, zlověstných prognózách a přehnaných výrocích, jež jediné jsou s to upoutat pozornost přespříliš zaneprázdněného běžného čtenáře. V roce 1994 nás krmili předpověďmi o „občanské válce“ (především The Washington Post) a zániku Ukrajiny jakožto státu (The Economist), o deset let později nás děsí „hluboce rozštěpenou Ukrajinou“ a „civilizační hranicí“, která ji údajně dělí na dvě části.

Obrazem „rozkolu“ je určován už i náš pohled na situaci. Stačí uvést jediný příklad: po posledních volbách jsme si znova a znova se zájmem prohlíželi mapy, na nichž byly grafy znázorňující podíl hlasů v jednotlivých regionech, ale nikdo už nám nenabídl grafy poměru hlasů podle věku a pohlaví voličů, podle jejich zaměstnání nebo místa bydliště (vesnice/město). My sami jsme se naučili posuzovat situaci v naší zemi prizmatem regionálních rozdílů. A dokonce tím, že se téma „dvojí Ukrajiny“ neustále vrací (byť i s cílem dekonstruovat politickou manipulaci a nepřiměřenou interpretaci), nás v podvědomé rovině přesvědčuje, že takový problém skutečně existuje.

Současná všeobecná obliba tohoto tématu je možná – aspoň do určité míry – reakcí na to, že otázka ukrajinského regionalismu byla dlouho krátkozrace tabuizována.

Skutečnost tak očividná a zákonitá, že v zemi s největší rozlohou v Evropě existují rozdíly mezi jednotlivými regiony, se stala téměř senzací. Místo toho bychom si měli položit otázky: Známe snad nějaký stát, který by byl tak velký, jako je Ukrajina, a jehož regiony by se navzájem nelišily? Jsou snad takové rozdíly něčím nepřirozeným? Bohužel místo věcné diskuse, která by byla na místě, se toto téma stalo zdrojem konfrontací a strašení.

Oblast problémů

Domnívám se proto, že je velmi důležité zdůraznit, že za hranicemi schématu „protikladnosti dvou Ukrajin“, jež tak úporně pěstují média i politici, se rozprostírá obrovské množství problémů:

– přehlížíme zásadní rozdíly v rámci obou údajných superregionů (připomenu pouze to, že při posledních prezidentských volbách v Doněcké oblasti volilo Juščenka jen 4,2% voličů, ale v Dněpropetrovské více než 30%, což představuje 650 tisíc občanů; tomu odpovídající výsledky Janukovyče tvořily 93,5% v Doněcké a 61,1% v Dněpropetrovské oblasti – byly snad tyto odstíny patrné na mapách s volebními výsledky znázorněnými pouze dvěma barvami?);

– neuvědomujeme si, že se ukrajinská společnost dynamicky vyvíjí (v roce 1998 Sumská, Kirovohradská, Poltavská a Černihivská oblast volila Kučmu a komunisty, nyní zde vítězí BJUT; modro-žlutá vlajka se konečně stala legitimním státním symbolem pro všechny významné politické síly, a právě pod ní, nikoli pod ruskou trikolorou, se konají mítinky Strany regionů);

– nechápeme, že přes veškeré rozdíly ve stranických preferencích je obyvatelům všech oblastí Ukrajiny společný postsovětský paternalismus, tedy očekávání ekonomické a sociální podpory ze strany státu, a rovněž, jakkoli smutně to zní, zkorumpovanost našich státních úřadů i služeb;

– neuvědomujeme si, že ukrajinská identita sice může být předmětem vnitřních diskusí, vůči vnějším podnětům se však projevuje nezpochybnitelně (připomeňme reakci na události kolem ostrova Tuzla v roce 2003; povšimněme si údajů vzešlých ze sociologického průzkumu v červnu roku 2006, podle nichž 73% obyvatelstva Ukrajiny nepovažuje rozdíly mezi východem a západem za zásadní nebo takové, které mají civilizační povahu, a 62% se domnívá, že konflikt nevychází ze společnosti, ale souvisí s nepřátelstvím různých podnikatelských skupin či se soupeřením Ruska a USA o vliv na Ukrajinu);

– zatvrzele odmítáme otevřeně a rozhodně přiznat, že užívání ruského jazyka na Ukrajině vůbec neodpovídá proruským postojům a antievropským náladám. Stačí se podívat na situaci v hlavním městě. Vzpomínám si na veřejnou diskusi ve Varšavě, jíž se účastnil jeden vlivný ukrajinský intelektuál, jenž

Text: Andrij Portnov, redaktor časopisu Ukrajina moderna, Kyjev
Překlad: Věra Nečasová

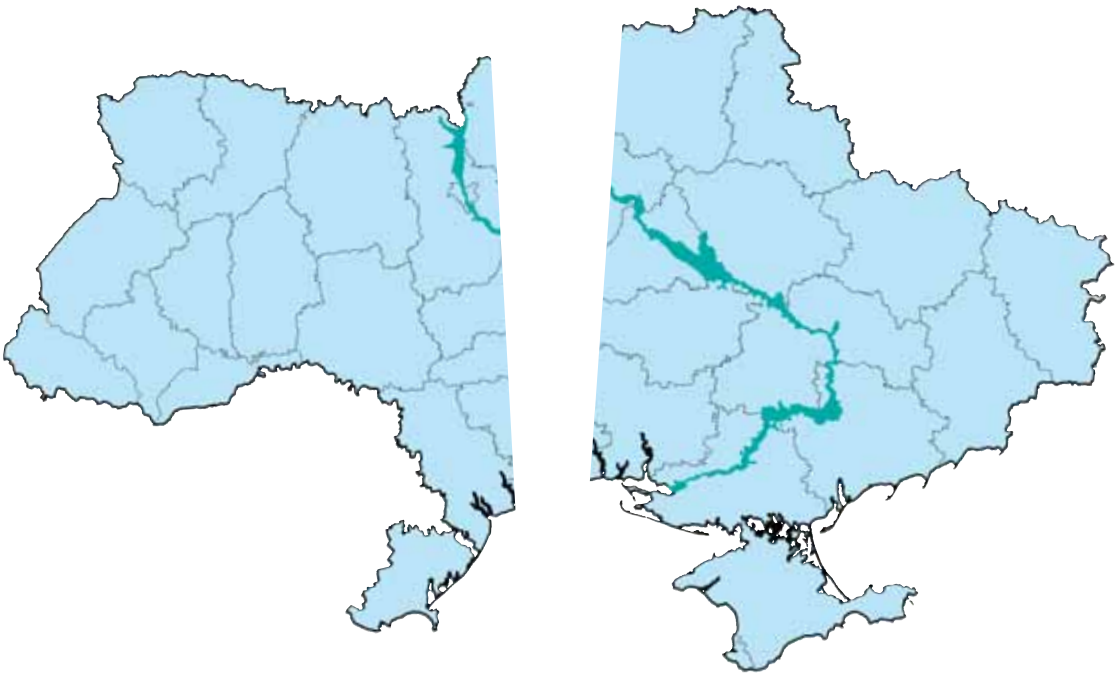

prohlásil, že podle něj je třeba Donbas předat Rusku. Na rozdíl od onoho velmi váženého kolegy si obyvatelé Donbasu i Lvovské oblasti – podle sociologických průzkumů – rozdělení Ukrajiny nepřejí a nemyslí si, že by se jim žilo lépe v rámci jiných států;

– nechápeme, že obrazem našeho státu jakožto soužití dvou antagonistických „Ukrajin" připravujeme sebe i své potomky o evropskou perspektivu, neboť tento obraz je soustavně využíván k prezentaci Ukrajiny jako nestabilního státu, který dosud do značné míry zůstává v zóně „ruského vlivu" a ještě zřetelně nestanovil svou geopolitickou orientaci (nemůžu si nevzpomenout, jaký údiv vyvolalo u řady mých západoevropských kolegů zjištění, že právě v onom Dněpropetrovsku se každé druhé obchodní centrum jmenuje Evropa, o všudypřítomných eurooknech, euroservisech, euroklinikách, či dokonce europlotech ani nemluvě).

Ukrajinská svoboda se zrodila z nezbytnosti spolupráce

Zde je třeba zdůraznit, jak mylná je logika, podle níž by si jisté oblasti Ukrajiny měly brát příklad z jiných a v co nejvyšší míře se jim připodobňovat. Takový scénář (naštěstí velmi nepravděpodobný) totiž skrývá hrozby, o nichž se u nás raději moc nemluví. Jde o to, že současná politická pluralita na Ukrajině, která se jeví jako bezprecedentní ve srovnání s Běloruskem a Ruskem, je do velké míry plodem existence několika vlivných regionálních center, která jsou nucena spolupracovat na úrovni státu. Tato nutnost součinnosti vytváří podmínky pro onu specifickou ukrajinskou svobodu (zatím však nikoli demokracii).

Jinými slovy – navzdory úpornému přesvědčování, že regionální rozdíly představují hrozbu a nebezpečí, se ukazuje, že naše relativní svoboda a nepopiratelná pluralita se zrodily právě díky těmto rozdílům. Takže i na celou záležitost interakce a kooperace regionů lze (ba dokonce – měli bychom!) nahlížet jako na výzvu, jako nevyužité a neuvědomované bohatství, jako jistou záruku toho, že na Ukrajině zůstane zachován prostor pro veřejnou diskusi i spory.

To předpokládá nekompromisní rozkrytí diskriminačního podtextu, jenž je obsažen v tezi o „dvojí Ukrajině". Skutečně lze všechny problémy našeho státu vztáhnout k určitým regionům? Je snad východ, se svou vysokou koncentrací kapitálu a průmyslové výroby, doopravdy „protitržní"? A skutečně (jsem si velmi dobře vědom provokativnosti této otázky) znamená užívání ukrajinského jazyka automaticky totéž co vyznávat evropské hodnoty občanské společnosti a demokracie? Připouštím, že část voličů se velmi zřetelně vyjádřila proti takovéto „odlišnosti". Ale vynaložili „pomerančoví" dost úsilí na to, aby tento stereotyp změnili?

Pomerančová revoluce jako příklad neschopnosti intelektuálů

Ať už jsou mýty důvěryhodné a pravděpodobné či nikoli, jedna vlastnost jim je společná – společenské důsledky jejich působení. Teze o „antagonismu dvou Ukrajin", i přes svůj očividný diskriminační potenciál, dosáhla závratné kariéry v intelektuálním prostředí ještě předtím, než ovládla většinový diskurz. Jurij Andruchovyč například onehdy napsal: „Moje Stanislav je přece jen, díky bohu, jiná než Dněpropetrovsk, Kryvyj Rih nebo Záporoží, jež se koneckonců nijak neliší navzájem." Poté, co jsem si to přečetl, pozval jsem spisovatele do Dněpropetrovska. Řekl bych, že svůj názor změnil; minimálně byl v tomto městě od té doby několikrát.

Nejpříjemnějším důsledkem pomerančové revoluce je pro mě to, že jasně poukázala na neschopnost intelektuálů předpovědět vývoj země. Revoluce nás zaskočila (píšu to s veškerou zodpovědností jako vděčný posluchač nejreprezentativnější diskuse o budoucnosti Ukrajiny, která se za účasti všech „hvězd" konala v předvečer druhého kola prezidentských voleb v roce 2004 v italském městečku Gargniano). Ale my jsme hned začali sebe i ostatní přesvědčovat, že jsme revoluci už dávno předvídali. Tento nedostatek porozumění vlastní společnosti a mnohem větší citlivost na očekávání západního publika se mi zdá být jedním z nejzajímavějších rysů našich intelektuálních elit. A velmi bych si přál, abychom se zase jednou zmýlili a naše společnost nás zas jednou překvapila!

Text: Piotr Andrusieczko, Poznaň | Překlad: Věra Nečasová | Foto: UNIAN

Hra na námořní bitvu

Černomořská flotila musí do konce května 2017 opustit území Ukrajiny. Ukrajinská vláda spustila kampaň na podporu odsunu ruské posádky, jež sídlí na Krymu na základě smlouvy z roku 1997. Tehdy byla doba pobytu Černomořské flotily na území Ukrajiny vymezena na dvacet let, s možností prodloužení smlouvy. Kyjev nemá v úmyslu termín prodloužit. Rusko zastává jiný názor; svou posádku by v Sevastopolu chtělo udržet co nejdéle. Argumenty ukrajinské strany jsou jasné: Černomořská flotila představuje cizí vojsko nacházející se na jejím území (což je koneckonců v rozporu s Ústavou) a Ukrajina by se ráda integrovala do NATO. Rusko očividně tyto dva faktory spojuje a přidává ještě faktor ekonomický – například zvýšení ceny plynu.

Přítomnost Černomořské flotily od začátku vyvolává spory. Proces rozdělení posádky mezi Rusko a Ukrajinu trval několik let. Podle dohody platí ruská strana Ukrajině každoročně 98 milionů dolarů, jež se odčítají z ukrajinského státního dluhu. V současné době Černomořská flotila čítá asi 40 válečných lodí v „pokročilém věku". Odborníci se proto domnívají, že bojeschopnost Černomořského flotu je dosti slabá. Je třeba také připomenout, že vedle loďstva je součástí Černomořské flotily určitý počet letadel a bojových vrtulníků a také jednotky námořní pěchoty. Přítomnost vojenské námořní posádky je nicméně především problém politický, který odkazuje k neoimperiální politické strategii Ruska. Na druhé straně nelze vyloučit, že Rusko v budoucnu může svůj vojenský potenciál v oblasti Černého moře posílit.

Již od vzniku nezávislé Ukrajiny se mezi ruskými politiky vynořuje otázka statusu Krymu, obzvlášť Sevastopolu, který představuje hlavní základnu Černomořské flotily. Vedoucí roli v tom hraje především moskevský starosta Jurij Lužkov, jenž už po mnoho let navštěvuje Krym, aby zde podporoval „ruské cítění". Během svého posledního pobytu v květnu minulého roku se i přes varování ukrajinské bezpečnostní služby nezdržel veřejných vystoupení, v nichž nastolil otázku příslušnosti Sevastopolu. Ukrajinská strana na to reagovala tím, že Lužkova prohlásila za nežádoucí osobu. Viktor Juščenko zároveň uložil vládě Julie Tymošenkové do června roku 2008 vypracovat právní podklady pro odsun Černomořské flotily z Krymu. Rusko to spojuje s plány Kyjeva ohledně členství v NATO, a proto je ruská reakce dosti nervózní; ruská Duma dokonce navrhla zrušení Velké dohody (Dohoda o přátelství, spolupráci a strategickém partnerství mezi Ruskem a Ukrajinou z roku 1997, pozn. překl.).

Proč je přítomnost vojenského námořnictva na Krymu pro Kreml tak důležitá? Většina expertů včetně mnoha ruských se shoduje v tom, že Černomořská flotila nepředstavuje významnou vojenskou sílu. Oblast Černého moře navíc není pro námořní vojenské

operace zrovna nejvhodnější, protože je uzavřené a snadno jej lze kontrolovat pomocí letadel a raketových zbraní. Pro Rusko může Krym přesto sloužit jako jakási letadlová loď, již nelze potopit a z níž lze kontrolovat celou jižní část „ruské sféry vlivu". Krym je pro tento účel mnohem výhodnější než plánovaná základna v Novorossijsku. S její výstavbou Rusové vůbec nepospíchají – dosud počítají s tím, že se jim podaří prodloužit pronájem základen na Krymu.

Na přítomnost ruského vojenského námořnictva na Krymu je v první řadě třeba nahlížet z hlediska politických, či dokonce geopolitických kategorií. Právě tím toto téma zapadá do koncepce obnovy ruského impéria a vlivu v postsovětském prostoru. Důležitý je také faktor psychologický. Zmíněný Sevastopol je město-hrdina a celé jeho dějiny, ať už Krymská válka nebo druhá světová, se staly součástí heroické tradice ruských ozbrojených sil. V době SSSR se Krym a Sevastopol těšily zvláštnímu zacházení. Možná už tehdy si námořní důstojníci z jiných posádek vyprávěli vtipy o slabosti Černomořské flotily, kam se snažili dostat ti, kdo toužili po důchodu na prosluněném Krymu. Není divu, že v Sevastopolu i dalších městech jižního Krymu žije spousta vojáků ve výslužbě, kteří nostalgicky vzpomínají na časy Sovětského svazu.

> Přítomnost vojenské námořní posádky je především problém politický, který odkazuje k neoimperiální politické strategii Ruska.

Je třeba též připomenout, že Černomořská flotila dbá o svůj pozitivní obraz u místního obyvatelstva. Odhaduje se, že na obslužných pracovištích ruských základen je zaměstnáno 20 až 30 tisíc obyvatel Krymu. Platy a důchody mají vyšší než kolik činí ukrajinský průměr. Na vyšší úrovni je též sociální péče. Rovněž kulturní život Sevastopolu je do značné míry řízen Černomořskou flotilou. Působí zde ruské sdělovací prostředky spojené s posádkou, které ovlivňují nepříliš pozitivní mínění obyvatelstva ohledně ukrajinského státu. Ostatně již zmiňovaný starosta Moskvy Lužkov otevřeně podporuje flotilu i Rusy žijící na Krymu. Již delší dobu každoročně vyčleňuje určitou sumu z moskevského rozpočtu pro potřebu podpory „ruského rázu" Sevastopolu. V roce 2007 měla nadace Moskva-Sevastopol získat 140 milionů rublů. Říká se, že Lužkovův zájem o Krym nepramení pouze z ideálů, nýbrž že má i důvody zcela pragmatické. Jeho manželka, jež vládne

Černomořská flotila je jen infrastruktura

Formálně vzato musí Černomořská flotila opustit Sevastopol do roku 2017. Předpokládá to hlavní pravidlo mezinárodních vztahů, jež praví, že dohody se mají dodržovat. Nakonec to vyžaduje i Ústava ukrajinského státu. Flotila musí nejpozději 27. května roku 2017 opustit území Ukrajiny a přesunout se na vlastní základnu. Teoreticky.

Ale ve skutečnosti se Ruská federace snaží maximálně utajit průběh jednání o této otázce. Všichni víme, že Černomořská flotila není vojenská síla, nýbrž geopolitická. Vždyť z vojenského hlediska se toto loďstvo nejeví jako příliš bojeschopné. Jde o lodě staré přes čtyřicet let; jen několik z nich může vydržet do roku 2017. V roce 2017 pravděpodobně už žádná z těchto lodí nebude schopna účasti v bojových operacích. Černomořská flotila je prostě infrastruktura. Jsou to základny, sklady vojenského materiálu a munice, zázemí týlu; všechny ty bytovky pro armádní zaměstnance, které se nacházejí na území Sevastopolu a v dalších lokalitách. Je tedy třeba odstěhovat celou infrastrukturu loďstva.

Takový mechanismus zatím neexistuje, a nebyl dosud ani konzultován. Dohody z roku 1997 se zabývají rozdělením vojenského loďstva mezi Rusko a Ukrajinu, pronájmem a fungováním základny, o stažení posádky v nich však není řeč, natož že by bylo rozpracováno. Existuje pouze termín „přítomnost".

Ukrajinská vláda dělá dobře, že zahájila proces již nyní, byť se to ruská strana bude snažit maximálně utajit. Pro ruskou vládu je proces stažení vojenské posádky z ukrajinského území velmi bolestný – kvůli vlivu na veřejné mínění: ruští občané přece musejí vědět, že Ruská federace je velká a nedopustí, aby Ukrajina, směřující do NATO, poškodila ruské zájmy. A ruské zájmy rovná se ochrana zájmů Ruska v celém postsovětském prostoru. Podle této logiky prostě nelze Rusům oznámit, že Černomořská flotila opustí Sevastopol, byť by to zatím bylo pouze na papíře. Proč zaznívají marginální (ale zaznívají) výroky Dmytra Rogozina či Jurije Lužkova, že posádka neodejde, nebo že v případě vstupu Ukrajiny do NATO přijme Rusko vojenská opatření? Vše se děje s cílem uchovat v ruském informačním prostoru přesvědčení, že Černomořská flotila zůstane na Krymu.

Ochrana ruských zájmů je samozřejmě nadsázka. Oblast Černého moře lze snadno pokrýt letectvem. Okřídlené střely mají dolet 300 km. Jiná věc je, co se stane, když Černomořská flotila zůstane i po roce 2017?

Existuje několik vysvětlení toho, proč Rusko protahuje výstavbu základny v Novorossijsku. První vysvětlení: nejde o klasickou základnu; není tam dost místa pro velké lodě. Druhé: Novorossijsk má nepříznivé klimatické podmínky; v zimě zde řádí sněhové vichřice, které zaplavují doky ledem. Některé malé ruské lodě dokonce přezimují na Krymu. Další velmi zajímavé vysvětlení: ruští podnikatelé nestojí o černomořské loďstvo na svém území. Vždyť každý metr přístavního mola představuje potenciální zisk. A když se začne mluvit o tom, že sem přijde posádka vojenského námořnictva a zabere polovinu novorossijského přístavu, místní podnikatelé to nesou velmi nelibě. Těžko říct, jak to dopadne. Navíc nyní vznikl zajímavý projekt v souvislosti s olympiádou v Soči v roce 2014: v rámci zlepšení možností

nové výstavbě v ruské metropoli, má pravděpodobně své zájmy i na Krymu (společnost Inteco). Jiným projevem ruského vlivu je pobočka moskevské univerzity v Sevastopolu, byť se ruští maturanti z Krymu mohou hlásit přímo na univerzity v Rusku.

Za zmínku stojí také to, že na Krymu působí politické organizace, které mají ruské předlohy. V Sevastopolu působí dvanáct proruských organizací, z toho pět je velmi aktivních. Hlásají blízkost Krymu a Ruska a propagují federativní uspořádání Ukrajiny. Stejně jako v Rusku zde působí také mládežnické spolky. K těm nejzajímavějším patří spolek My, který se, podle ukrajinských médií, proslavil svým úmyslem uspořádat vojensko-sportovní tábor v září 2007. Není známo, zda se tábor uskutečnil, nicméně pozoruhodné je to, jací zde měli být instruktoři. Například soukromá vojenská společnost Omega Services PMC, která nabízí vojenské služby různým institucím (státním i nestátním) po celém světě s upozorněním: „Omega Services PMC je politicky zaměřená společnost. Podporujeme ruské státní zájmy na celém světě. Nepřijímáme zakázky, které by mohly znamenat ohrožení národní bezpečnosti Ruské federace (a států SNS)." Webová stránka této organizace má čtyři jazykové verze: arabskou, německou, anglickou a ruskou.

Z ukrajinského hlediska je přítomnost Černomořské flotily pro Kyjev krajně nevýhodná. Za prvé, ohledně záměru Ukrajiny vstoupit do NATO: Aliance sice oficiálně nikdy nepotvrdila, že by se Černomořská flotila mohla stát překážkou pro členství Ukrajiny v NATO, je však jasné, že přítomnost vojsk třetí země na území státu usilujícího o členství je faktorem, který blokuje proces integrace. Za druhé, ruská přítomnost na Krymu destabilizuje situaci na poloostrově a vyvolává protiukrajinské nálady. A je třeba připomenout, že situaci na Krymu komplikuje navíc návrat krymských Tatarů na začátku 90. let.

Podaří se dostat Černomořskou flotilu z Krymu do roku 2017? Podle mínění odborníků všechno záleží na důslednosti ukrajinské vlády. Bude-li Kyjev postupovat rozvážně a přitom neústupně, bude-li spolupracovat s mezinárodními institucemi, pak je vcelku věrohodná představa, že v roce 2017 se Sevastopol změní v obrovskou stavební parcelu, která přitáhne komerční kapitál. Černomořská flotila dnes zabírá ty nejlepší lokality ve městě a jeho okolí. Experti se domnívají, že výstavba přístavu, služby s ním spojené a turistický rozvoj budou zcela kompenzovat finanční ztráty místního obyvatelstva po odchodu ruské vojenské posádky.

dopravní obsluhy bude u Soči vybudován nový přístav a ten pak předán flotile. Ale zdá se, že je to podobné ukrajinské organizaci fotbalového Eura 2012: existuje investiční projekt, ale nikoli už fakt, že bude skutečně předán armádě.

Domnívám se, že jestliže se Ukrajina odhodlá k tomu začít se přednostně a rázně zabývat otázkou Černomořské flotily, bude možné ji vyřešit. Nevíme, jak se bude vyvíjet situace v Rusku a jak na Ukrajině. Možné je vše. Na druhou stranu není jasné, jak se budou vyvíjet ceny ropy a zemního plynu. Trh se může změnit. O dvojí ceně plynu se hovoří už teď. Bylo by tedy žádoucí, aby se ukrajinský průmysl přeorientoval na nové technologie, a to je pro naši postsovětskou ekonomiku velmi obtížné.

Tak se Sevastopol stal městem vojáků ve výslužbě. Skutečně tu žijí převážně Rusové s menšinovými postoji vůči postsovětskému prostoru, roli Ruska apod. Jakmile se to všechno ještě podpoří penězi, informacemi, podporou služeb poskytovaných Černomořskou flotilou (není tajemstvím, že jde jak o rozvědku, tak o FSB) - pak se ještě můžeme nadít lecčeho na nejrůznější úrovni.

Chybí mj. smlouva, jak by mělo být Černomořské loďstvo využito v případě, že by nastala mimořádná situace – v případě války. Jde přece o vojenskou sílu, určenou k tomu, aby byla nasazena. Ale co když dojde ke konfliktu Ruska se třetí zemí? V takovém případě by Černomořská flotila vtáhla do tohoto konfliktu Ukrajinu. Např. Gruzie je spojencem Ukrajiny, a přitom by z ukrajinského území vzlétávala letadla namířená proti Gruzii? Z Ukrajiny budou vysílány průzkumné jednotky, letadlové lodě atd. Jak zabránit tomu, aby byla Ukrajina zatažena do něčeho podobného? (Tento článek vyšel před událostmi, které se v srpnu 2008 udály v Gruzii – pozn. red.) Taková smlouva rovněž neexistuje, i když Ukrajina navrhla uzavření dohody již před pěti lety. Rusko odmítá, neboť velmi dobře chápe, že je těžké až nemožné přemístit lodě na vlastní území, když není kam. Protože bude-li loďstvo využito ve válečných operacích, Ukrajina má právo obrátit se na mezinárodní organizace s tím, že z ukrajinského území dochází k agresi vůči třetí zemi a Ukrajina s tím nesouhlasí. Jde o složitou otázku, byť hypotetickou. Ale situace v postsovětském prostoru se vyvíjí tak, že nikdo nemůže zaručit, že se nerozhoří konflikty. Zdá se, že v Abcházii konflikt doutná už teď. Nakonec v jednom případě už byla Černomořská flotila v konfliktu využita: její brigáda mořské pěchoty se zúčastnila války v Čečensku. Ukrajinská strana to přitom nevěděla. Avšak když se rozvědka vrátila zpět, Ukrajina vyjádřila znepokojení, požádala o vysvětlení a vydala protestní nótu.

> Černomořská flotila není vojenská síla, nýbrž geopolitická. Z vojenského hlediska se toto loďstvo nejeví jako příliš bojeschopné. Jde o lodě staré přes čtyřicet let; jen několik z nich může vydržet do roku 2017.

Mychajlo Samus, Kyjev
expert Výzkumného centra pro armádu, konverzi a odzbrojení
Překlad: Věra Nečasová

Virus konzumerismu: léčba se nepředpokládá

Ukrajinci nakonec také onemocněli, vážně a nadlouho. A co je nejhorší, bez větší šance na uzdravení. Imunitu vůči nemoci si totiž nevypěstovali, na rozdíl od potencionální náchylnosti. Dobrých léků je jako šafránu, lékařů ještě méně, a nemocní na ně ani nečekají, neboť se, jak to často bývá u podobných pacientů (od alkoholiků po schizofreniky), cítí jako naprosto zdraví lidé. Tahle nemoc vlastně ještě ani nebyla pojmenována. Na Západě tu chorobu nazvali syndromem „affluenza“, tedy nemocí z nadbytku.

Do širokého povědomí pronikl tento pojem koncem 90. let, kdy si ti nejprogresivnější z Američanů dovolili vyrukovat s problémem mimořádně nadměrné spotřeby svých spoluobčanů na televizních obrazovkách. Později vyšla na motivy série televizních pořadů kniha kolektivu autorů (John de Graaf, David Wann, Thomas H. Naylor) pod názvem Affluenza. The all-consuming epidemic. Autoři využili podobnosti slov „affluenza“ a „influenza“ (chřipka), čímž naznačili, že konzumní vášeň není pro společnost o nic méně nebezpečná než zákeřná nemoc, která dokázala svého času zdecimovat velkou část Evropy. Doložili to stovkami stran příkladů - od masové obezity a depresí až po zjevné příznaky ekologické krize. Před několika lety vyšla kniha v ruském překladu, s jiným a poněkud vyzývavým názvem Потреблятство: болезнь, угрожающая миру. Šťavnatý termín потреблятство (do češtiny nepřeložitelný) se vzhledem ke své obscénnosti (uvnitř slova je zakódován vulgární výraz označující prostituci) nehodí do odborných diskusí. Dokud někdo důvtipnější nevymyslí adekvátní ukrajinský ekvivalent navrhuji používat výraz „virus konzumerismu“.

Na Ukrajině se zrodila konzumní společnost

Je očividné, že tento virus se šíří po Ukrajině tempem podzimní chřipky, o čemž svědčí čísla z ekonomických periodik. Ačkoli mají Ukrajinci ve zvyku stěžovat si na životní úroveň a považovat se za chudáky, dnes si již nežije průměrný občan zas tak špatně. Kupříkladu, v loňském roce si Ukrajinci pořídili půl milionu nových automobilů, a to je mnohem více než předloni, ale méně, než se dá očekávat v roce příštím. Počet abonentů mobilních sítí překročil 50 milionů (je jich tedy více než obyvatel země), přičemž ještě před dvěma lety jich bylo dvakrát méně. Nestěžují si ani klenotníci - v loňském roce si Ukrajinci pořídili přes 20 milionů kusů šperků ze zlata, stříbra a drahých kamenů o celkové hmotnosti 90 tun. Spotřeba těchto cetek přitom vzrostla o třetinu ve srovnání s loňským rokem. Mohu uvádět další statistiky z různých oborů, ale bojím se, abych čtenáře neunavil. Tendence je i tak patrná. Po delším období zpočátku skutečné bídy a poté nuceného asketismu sovětské éry, který vystřídala krutá „etapa prvotní akumulace“ raných 90. let, konečně i na Ukrajině nastala éra dostatku zboží. Ponechme stranou otázku kvality výrobků, ochrany práv spotřebitele apod. (to je samostatné téma), jedno je však zjevné: na Ukrajině se zrodila konzumní společnost, jejíž vybudování bylo podle ideologů liberální ekonomie nezbytné. Nyní se prudce rozvíjí a již se u ní projevují veškeré pro konzumní společnost příznačné dětské choroby - citelný růst oniománie (nezkrotné touhy po nakupování), závislost na značkovém zboží, vytváření světonázoru pod vlivem reklamy, a to i té skryté, jež je zakamuflována v syžetech novinových článků, televizních pořadů a filmů.

Hromada budoucího odpadu

Sociopsychologické aspekty těchto patologických jevů rovněž stojí za samostatnou analýzu. Zastavme se ale u těch ekologických. Nejviditelnějším z nich je prudký růst objemu odpadu z domácností. Ve srovnání se sovětskými časy (v době sovětského totálního deficitu objem PDO /pevného domovního odpadu/ na hlavu činil cca 100 kg za rok, z čehož více než polovinu tvořil organický odpad) vzrostl objem domovního odpadu připadajícího na jednoho Ukrajince více než dvojnásobně a nyní dosahuje téměř 220 kg za rok. To je mnohem méně než v Evropě (v průměru 400–500 kg na osobu), o USA nemluvě (1–2 tuny na hlavu). Je to ovšem velmi mnoho, když vezmeme v úvahu, že zařízení pro komplexní recyklaci odpadu prakticky neexistují a téměř veškerý odpad (každoročně cca 10 milionů tun) skončí na několika tisícovkách skládek, legálních i nepovolených. Stále větší část odpadů přitom tvoří polymerní materiály (plastové láhve, polyetylenové sáčky apod.) a kombinované obaly z papíru, hliníkové fólie a plastu. V přírodě se nerozloží po dlouhá desetiletí, zato dobře hoří, přičemž se z nich uvolňují desítky jedovatých látek. Navíc v současném systému prosazování zboží na trhu hraje velkou roli obal výrobku. Obal totiž již dávno přestal být jen prostředkem porcování a uchovávání produktu - nyní je to jeho atribut, v mnoha případech důležitější než samotné zboží (např. drahý alkohol, kosmetika). Ukrajinský spotřebitel si tak, stejně jako jeho západní kolega,

Text: Oleh Suprunenko, Berehovo | Překlad: Miroslav Ottomanský
Foto: Mykola Sirenko

odnáší z obchodu či supermarketu hromadu budoucího odpadu, s tím rozdílem, že nemá nejmenší představu o tom, jak s ním naložit. Nikdo jej na to nepřipravil. Jen pár uvědomělých spoluobčanů, kteří pobývali v zahraničí, se zapálilo pro proslulé třídění odpadu, ačkoli u pokrokových zelených i ono vyvolává stále větší skepsi.

Atraktivita ukrajinského obchodu s odpady

Před dosažením nezávislosti sestával celý systém odpadového hospodářství na Ukrajině ze čtyř spaloven odpadů, sítě výkupen sběrných surovin vykupujících papír, kovový šrot a sklo, a skládek odpadu za městy. Zvládnout nový příliv odpadu tento systém a priori nebyl schopen. Dvě spalovny byly zanedlouho zavřeny, dvě zbylé by bylo nejlepší také zavřít, neboť jejich splodiny jsou krajně nebezpečné. Zato je nevyhnutelné investovat miliardy hřiven do rekultivace prastarých, téměř půlstoletých přeplněných městských skládek, na vybudování systému komplexní recyklace odpadů, na osvětovou kampaň, která vysvětlí občanům, jak správně zacházet s odpady. K určitému pokroku přeci jen dochází, kupříkladu, podnikatelé obstojně řeší otázku zpracování papírového odpadu (až 50% jeho objemu). Co se však týče ostatních druhotných surovin, je situace mnohem horší - u jednotlivých druhů se daří zpracovávat maximálně 10% celkového objemu, v mnoha případech je to prostě nula. Ukrajinský trh s odpady je přitom velmi atraktivní pro zahraniční firmy, které se specializují na tento byznys. Ale, ale... Rády by pouze slízly smetánku - usilují o výhradní právo na svoz odpadu z firem a domácností. A to je právě ono zlaté dno, na němž zakládá svůj byznys například i legendární italská mafie. Co se týče zpracování odpadu - to je zcela nezisková záležitost, která nikoho neláká. Snad jedině výrobci zařízení pro spalování odpadu leští kliky našich městských úřadů. V bohatých zemích je již spalování odpadu nepopulární vzhledem k ekologickým rizikům, a tak musejí představitelé tohoto průmyslového odvětví hledat nové trhy. Jiní šikulové hledají cesty, jak vyvážet na Ukrajinu vlastní odpady. Na začátku prvního desetiletí 21. století bylo vytvořeno několik plánů, podle kterých se v Evropě shromažďoval toxický odpad z průmyslových podniků a vyvážel se na Ukrajinu jako průmyslová surovina. O některých z těchto akcí se společnost alespoň dozvěděla. Šlo například o kauzu tisíců tun kyselých gudronů (odpadů z rafinace ropy), jež byly v letech 2001–2004 vyvezeny z území Maďarska do Lvovské oblasti a odtud do dalších regionů Ukrajiny. Ještě větší ohlas měl případ premixů - látek neznámého původu, zřejmě směsi různých odpadů semletých na prášek. V letech 1999–2004 je rovněž z Maďarska vyváželi na Ukrajinu. Následně na území pohraničního Zakarpatí našli více než 1000 tun tohoto prášku, a to i na takových místech jako na dvorku vesnické školy nebo na dvoře pekárny. Proslýchá se, že nemálo premixů bylo potopeno v zakarpatských rybnících a odhozeno kdesi hluboko v lesním houští. Přes protesty veřejnosti, rozruch v médiích i ubezpečení od vysokých funkcionářů zůstaly zmíněné odpady na Ukrajině a pachatelé této trestné činnosti nebyli nijak potrestáni. Ti, kdo se zajímají o záležitost dovozu odpadu na Ukrajinu, jsou přesvědčeni, že uvedené případy jsou jen střípky dobře fungujícího systému.

Ukrajinský spotřebitel si, stejně jako jeho západní kolega, odnáší z obchodu či supermarketu hromadu budoucího odpadu, s tím rozdílem, že nemá nejmenší představu o tom, jak s ním naložit.

Ekologická stopa

Je možné přimět člověka konzumního (homo sapiens consumens - termín vytvořený již koncem 50. let), aby se zamyslel nad ekologickou stopou každého výrobku? Zelení se teď učí spočítat reálnou hodnotu každého předmětu, který si koupíme. Kolik odpadu vzniklo při jeho výrobě? (Prakticky u jakéhokoli výrobku můžeme směle vynásobit jeho váhu desetkrát, jsou ovšem rekordmani: gram zlata stál přírodu nejméně tunu hlušiny, kterou vytáhli z jejích útrob, každý karát diamantu „váží“ několik tun promrzlé tundry nebo zeminy z deštného pralesa.) Kolik se na jeho výrobu spotřebovalo vody? (Někdy i tuny na každou drobnost, kterou jste si pořídili během záchvatu nákupní horečky.) Kolik paliva? (Odborníci jednou spočítali dráhu, jakou urazil kelímek jogurtu od výrobce ke spotřebiteli - vyšly jim 4000 kilometrů.) Mnoho-li občanů ze země, jejíž krédo „Já nic, já muzikant“ by mohlo být vytesáno na státní znak, je připraveno omezit své nároky poté, co se dozvědí, jaká je skutečná cena pozlátka? Nejspíš se o tom vůbec nedozvědí. Noviny o tom prakticky nepíšou, moudré „zelené“ knihy lidé číst nebudou, ani když je dostanou zadarmo, a televize - hanba mluvit. Na obrazovkách televizorů svátek konzumu nikdy nekončí. Tu virovou chorobu máme nadlouho, a možná už napořád.

Sergej Paradžanov – génius, kterého nepochopili

První, co nás napadne při vyslovení jména Sergeje Paradžanova, je jistě jeho fenomenální film Stíny zapomenutých předků. Ale málokdo ví, že tento neobyčejný režisér pracoval na profesionální úrovni s technikou koláže, asambláže, ready-made, performance, grafiky, vyráběl loutky a navrhoval oblečení. Tomu všemu se věnoval dlouho před uvězněním, během něho i po něm.

Sám Paradžanov říkal: „V lágru jsem přežil jen díky tomu, že jsem udělal jednu koláž denně." A vláda se skutečně snažila zlikvidovat jeho touhu tvořit a fyzicky ho zničit, což se jí nepodařilo. Alespoň ne hned. Materiálem pro jeho tvorbu se stalo dokonce smetí, které nacházel kolem tábora: hřebíky, hadry, uschlé listy, fólie, motýlí křídla. Stopy posledních dvou „materiálů" se zachovaly nejen v katalozích a muzeích. Jeden z odlitků heraldické řady, stvořené z mléčných škraloupů – portrét F. Felliniho –, byl použit jako medaile pro vítěze filmového festivalu v Rimini. A modrý motýlek na modrém pozadí byl svého času symbolem kyjevského filmového festivalu Molodisť. Materiálem umělce zásobila i Svitlana Ščerbaťuk, Paradžanova manželka. V rozhovoru pro Ukrajinský žurnál se přiznala, že zpočátku nevěděla, jak si vysvětlit Sergejovo přání, aby mu posílala prázdné dopisy. Pak pochopila, že se pro něj staly jedním z hlavních materiálů pro koláže.

Předchůdci postmoderny za železnou oponou

V Paradžanových kolážích a v pokusech o asambláž jsou viditelné první motivy postmodernismu, jehož zárodky se tehdy objevily v Evropě. Ta pro nás tehdy byla za železnou oponou, a Paradžanov o tom nemohl vědět. Nebyl politickým, ale uměleckým disidentem, vytrvale a někdy provokativně odmítal jednotvárnost a jednomyslnost, kterou vláda ode všech požadovala. Jedním z mnoha svědectví je výstižná fráze o celkové situaci v tehdejším SSSR: „Neznám jinou takovou zemi, kde by tak svobodně dusili lidi." Přese všechno jsou Paradžanovy koláže a asambláže prosáklé lehkostí tvůrčí fantazie, kterou je možné pojímat jako veselou volnost. Prameny pocitu krásy u něj lze pozorovat od raného dětství, neboť vyrostl v rodině antikváře. „K nám domů se dostávaly úžasné věci. Přišly a pak... zmizely. Stoly a křesla, komody v rokokovém stylu, antické kameje, vázy a nádherné orientální přikrývky... Velmi jsem se k nim připoutával a jak jsem vyrůstal, stále více jsem s nimi chtěl rozmlouvat jako s živými tvory." V dopise Svitlaně Ščerbaťuk napsal: „Tobě, Svitlano, se zdá, že jsem kupec a ‚vetešník'. Ano, to je pravda. Vyjadřoval jsem a vyjadřuji svůj zájem o lidi skrze věci. Je to jistě jedna z mých chyb."

Podpořili, ale ne všichni

Na zachování režisérových děl má velikou zásluhu Svitlana Ščerbaťuk. Právě jí Paradžanov posílal z lágru svá díla, která nenechávala doma, ale schovávala je u přátel umělců. Když se zamyslíme nad tím, jak se podařilo zachovat tak velké množství Paradžanových děl (přes přísnou vězeňskou kontrolu), je třeba vzít v potaz velkou odvahu ojedinělých táborových pracovníků. Paradžanov chápal, že pro tuto věc není zapotřebí jen altruismu někoho z personálu, ale i šílené odvahy. Proto chtěl po propuštění uvést jména osob, které se na tom podílely. Na druhou stranu se nenašel jediný člověk, který by podpořil umělce v pokusech dávat hodiny výtvarného umění uvězněným kolegům. Paradžanova naopak převedli do jiného, přísnějšího tábora, čímž jeho hodiny umění skončily.

Zpoza „drátů"

Paradžanov tvořil neustále, ale rozkvět jeho výtvarného génia spadá do

doby po propuštění, kdy se umělec odsouzený k nezaměstnanosti snažil vtělit veškeré své fantazie do scénářů a koláží. Většinu jeho děl lze sjednotit podle tematiky. Zvlášť stojí skupina prací, v nichž využil reprodukcí klasických uměleckých děl. Mezi mnohými díly tohoto charakteru zaujímá zvláštní místo řada koláží Několik epizod ze života Giocondy. Jde o 12 koláží, v nichž se Gioconda dostává do nejrůznějších situací: očima Mony Lisy se na nás dívají muži i ženy, zobrazené z profilu (Poslední večeře, Dante, Dva profily); z nedostupné renesanční ženy se Gioconda mění v prostopášnici (Prostopášnice 1, Prostopášnice 2); dostává se do pekla (Gioconda v Boschově pekle), ve společnosti Vysockého a Plisecké, přičemž celou dobu se usmívá. V. Kataňan, Paradžanův přítel, vzpomíná, jak umělec kdysi vyprávěl: „Víš, proč je tak proměnlivá? Když jsme si během vedra sundali košile a pracovali do pasu nazí, spatřil jsem na zádech jednoho vězně vytetovanou Giocondu. Když zvedal ruce, kůže se natahovala a Gioconda se smála. Když se sehnul, byla smutná, a když se drbal za uchem, mrkala, stále se na nás křenila."

Zvláštní místo v Paradžanově tvorbě patří loutkám. Ve svých dílech využíval jak loutky vytvořené v továrně, tak ručně dělané. V lágru vytvořil a dovedl poslat na svobodu loutku Lilie Brick. Právě této ženě Paradžanov vděčí za propuštění o rok dříve. Přemluvila manžela své sestry, francouzského spisovatele Louise Aragona, který jel do Moskvy převzít Leninovu cenu, aby se za Paradžanova přimluvil. I když byla hlavním materiálem Lilie Brick pytlovina, hrubost materiálu není cítit, loutka je dokonalost sama a kabelka z opracované pytloviny s nerovným švem jí dodává na eleganci.

Další skupinu prací tvoří zátiší, stvořená ve vězeňských podmínkách, kde byly nejdostupnějším materiálem sušené květiny a rostliny nalezené venku. A také zátiší z období po propuštění, kdy Paradžanov žil v Tbilisi. Mezi díla z tohoto období patří Irisy. Květiny jsou vytvořeny ze střepů – modrých, bílých, průhledných. Vyvolávají dojem neuvěřitelné jemnosti, křehkosti a prudkosti. Vedle irisů Paradžnov připevnil flakon od parfému jako připomínku toho, že skleněné květiny také voní.

Vlastní divadlo podle cizího scénáře

Paradžanov chtěl vždycky vědět, co si o jeho díle myslí nejen přátelé profesionálové, ale i manželka Svitlana. V dopisech ji prosil, aby mu sdělila úroveň jeho „vězeňských" děl. Občas se to dělo bez vědomí toho, že dopisy, v nichž psali o konkrétních pracích, pozorně četli táborovi pracovníci. A kontrola mistrovy tvorby se utužovala...

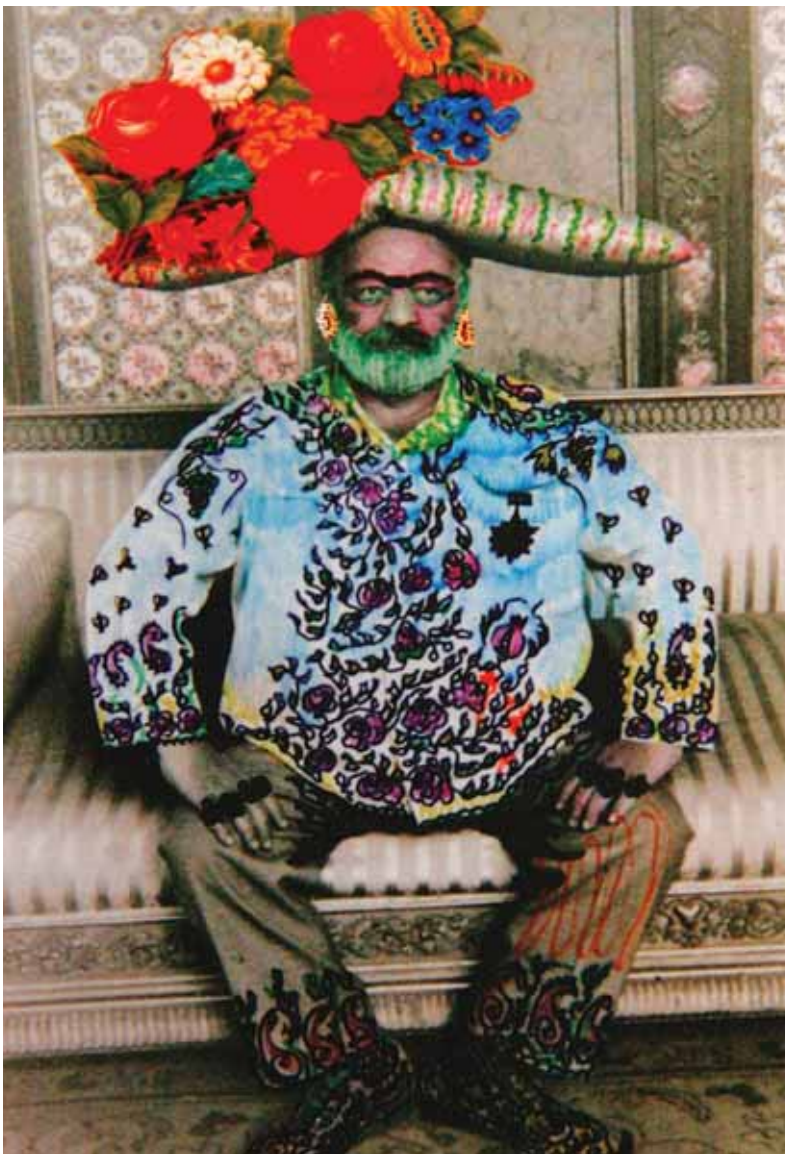

Režisér založil vlastní „divadlo", kde byl hlavním hercem a kam se pokoušel nalákat co nejvíce spolupracovníků a diváků. Karneval, kterým neustále žil, byl jinou formou života, která se lišila především svobodou a bezstarostností. Samozřejmě že takový způsob života a tvorby se nijak nevměstnal do úzkých hranic sovětské morálky a způsobu existence. Proto jsou srozumitelná slova, která Paradžanov zanechal na jedné své kresbě: „Já jsem génius, nepochopitelný, ale i nepochopený." Dnes se Paradžanova díla vystavují prakticky v celé Evropě a některých částech Ameriky a Asie. Co se týče prezentace děl na Ukrajině, výstava potřebuje aktivnější organizaci odpovědných lidí. A pokud nepočítáme nevelkou výstavu umělcových portrétů (období před uvězněním), pak Kyjev dodnes nespatřil jedinou odpovídající výstavu Paradžanových děl. Stojí za to připomenout, že sbírka v Muzeu Sergeje Paradžanova v Jerevanu je stále doplňována jeho díly. Někdo je muzeu daruje, jiný prodá. Muzeum například koupilo tři jeho práce od člověka, který bydlel v Paradžanově bytě po jeho zatčení a ujišťoval, že práce mu daroval sám mistr... Kromě toho, že v lágru vytvářel výtvarná díla, napsal zde Paradžanov kolem deseti filmových scénářů. Podle čtyř z nich chtěl natočit filmy. K tomu dodával: „Zapomněl jsem víc, než si vy budete pamatovat."

Konkurz na národ: Ukrajina v české polemice

Text: David Svoboda, Praha

Beneš se až do konce dní první Československé republiky nezbavil nálepky ukrajinofila, kterou mu přisoudili jeho odpůrci. Nic mu však nebylo vzdálenější, což dosvědčují i hlasy jeho demokratických kritiků. Rodící se hvězda prvorepublikové žurnalistiky Ferdinand Peroutka v den svých 26. narozenin psal: „V zahraniční politice Československé republiky existuje jedno mlhavé a nejasné místo: poměr k ukrajinské otázce - a přece ta otázka pro nás neznamená ‚lhostejný akademický předmět patřící tichu univerzitních seminářů' – je to naopak jedna z nejpraktičtějších politických a hospodářských otázek. " Peroutka ji dokonce nazval bezmála zkušebním kamenem pro náš smysl pro politickou realitu, a jen zvláštní a výjimečné okolnosti prý způsobily, že se neuznává životnost a důležitost tohoto problému a že o ukrajinských věcech „přemýšlíme jen velice málo a že i pak si výsledky tohoto přemýšlení necháváme pro soukromou potřebu". Peroutkovi vadilo, že v úvahách o našem poměru ke všem okolním státům nemá Ukrajina jako „budoucnost již nepříliš daleká" místo. Pokáral Beneše, že ve svém expozé, v němž věnoval značný prostor Rusku, se nedotkl této otázky ani slovem. „Ticho v tomto koutě naší zahraniční politiky neodpovídá dosti tak dobře známému realistickému smyslu našeho zahraničního ministra. Odhodlali jsme se opravdu zamlčovati ukrajinský problém? Před kým jej chceme zamlčeti? Leda před sebou. (...) My jsme poslední národ a poslední stát, který by měl důvody, aby vynikající měrou přispíval k tomu, aby nad ukrajinskou otázkou se rozložilo perpetuum silentium, (...) není to konečně ani pravá politika slovanská." Hledaje dobrý poměr k Rusku, psal Peroutka, musíme hledat i dobrý poměr k Ukrajině, neboť Ukrajina je částí tohoto Ruska. „Jednotné a nedělitelné" Rusko, jak s mnohými věřil i autor, už nevstane jinak než jako federální unie. Naše správná slovanská politika může jen podporovat ukrajinské snahy po samostatnosti.

Padne-li bolševismus, povstane samostatná Ukrajina

„Do pranice" byly Peroutkovy představy o souvztažnosti ukrajinské otázky s pevností bolševického panství. „Padne-li bolševismus, pak lze říci s naprostou jistotou, že v den jeho pádu, ne-li dříve, povstane samostatná Ukrajina. (...) Věc jistě nepřijde tak, že Rusko se osvobodí a dá pak Ukrajině volnost."

Podobným závěrům vehementně oponovalo České slovo, orgán (národních) socialistů, který udržoval rusofilské tradice své strany. Mezi bludné

Foto: archiv

názory na porážku bolševismu zařadilo i ten o pádu bolševismu nejprve na Ukrajině a jiných „okrajinách", což by pak mělo dominově zasáhnout Moskvu; na něm prý stavěli přímluvci ukrajinského separatismu. „Toto učení bylo sestrojeno zvláště za tím účelem, aby se západní mocnosti a slovanské národy získaly pro uskutečnění válečného plánu německého imperialismu pro odtržení jižní, maloruské větve ruského národa a ruského státu." V konečném součtu bude mít takový postup povzbudivé účinky pro bolševiky, jako měl podle Českého slova loňský vpád Poláků pro myšlenku samostatné Ukrajiny, „získavše pověstného dobrodruha Petljuru". Redakce si pomáhala odkazem na autority, jmenovitě na Masaryka, který uznal v Nové Evropě jen odtržení Finska a Polska, a vítanou vzpruhu nalezla v příspěvku profesor Lubora Niederleho psaného na požádání pro Tribunu. Věhlasný archeolog navázal na nedávný článek v Tribuně z pera Aloise Krejčího, který psal: „Úskočná politika ruská i polská, jež žádné smlouvy s Ukrajinci nedodržela, vychovala v Ukrajincích dokonce typ zvláštního, uzavřeného a nedůvěřivého národa." Ale Krejčí viděl, že Němci posléze realisticky zakládali kulturní, hospodářské i politické německo-ukrajinské organizace, což v něm vyvolalo povzdech: „A co činíme my? Nevypuzujeme sami svým chladným stanoviskem neporozuměním tyto lidi zpět do Vídně a do Berlína?"

Již úvodní řádky Niederleho reakce prozrazovaly, že autor zaujal polemické stanovisko. Článek váženého akademika zrcadlil tíseň, do které se nezřídka dostával český odborný diskurz při konfrontaci s realitou nového Ruska. Politické ohledy byly natolik silné, že bránily hledět na věc nezaujatě a dovolily používat argumentaci vycházející ze subjektivních soudů a pocitů. Česká společnost nebyla zkrátka připravena přijmout změnu tak průlomovou, jakou by byla ukrajinská státní samostatnost.

Bratrovražedný boj, nad jiné nešťastný

V prvé řadě jde tedy o to, zda se Ukrajinci právem domáhají své národní a státní samostatnosti, posléze pak, zda je přitom národopisný poměr Ukrajinců k ostatní Rusi takový, jak sami tvrdí; Niederle nedovoloval souhlasit s oběma věcmi najednou. „Přál bych Ukrajincům upřímně, aby samostatný stát, jehož snad dobudou, přinesl jim vytouženou svobodu, blaho a mír. Ale nevěřím v to (...) Jsem naopak přesvědčen, že samostatná Ukrajina (...) přinese s sebou nebývalý roz-

Foto: archiv

vrat a boj dvou největších slovanských států (...) Velká Rus nebude moci býti bez Černého moře, a bude-li poměr Ukrajiny k této Rusi takový, že jí bude nový stát překážkou volného rozvoje k Černému moři, pak vznikne bratrovražedný boj, nad jiné nešťastný." Jako svůj ideál oponent představil soužití obou samostatných (sic) států v jednom celku. I když pisatel připustil rozdíly mezi „Velkou" a „Malou Rusí", netajil se tím, že pro něj nejsou o nic větší než rozdíly mezi Čechy a Slováky – nestačily na to, aby vyloučily Ukrajince z „lůna ruského národa, jehož jsou částí právě jako Bělorusové a Velkorusové".

Polemika mezi Niederlem a Krejčím jako by shrnovala základní reflexy obou rozdílných názorových táborů: Krejčí přisuzoval ukrajinské státní správě úctyhodnou tradici. Až do Chmelnického měla Ukrajina vlastní správu, armádu i zahraniční zastoupení a, jak zmiňoval, Ukrajinci platili u Petra Velikého za nejlepší diplomaty a mnoho jich bylo zváno do služeb ruských carů.

Niederle (z antropologického hlediska) připouštěl, že mezi oběma národnostními částmi jsou rozdíly sice patrné, nicméně uvnitř každé z nich – v první řadě té ukrajinské - existují tak velké odlišnosti, že „není jednotného typu ukrajinského proti velkoruskému". Objektivní cizinec, který poznal Rusko, se usměje tvrzení, že by obyvatelé „Kijevštiny" a „Poltavštiny" měli být jiným národem (než Rusové).

Kolik je národů slovanských?

Niederleho diskusní vklad přesáhl stránky Tribuny a způsobil menší přestřelku. Jeho postoje neušly Stepanovi Smal-Stockému, který mu je o dva roky později oplatil tím, že kvůli Niederlově „negativnímu postoji" vůči ukrajinským národním záležitostem váženého slavistu nedoporučil k volbě za řádného člena Ševčenkovy učené společnosti vzdor tomu, že jeho jméno figurovalo v návrhovém dopisu. Niederle se nicméně dočkal již o dva roky později (1925), když v něm ukrajinská emigrace začala spatřovat naději na vlastní uplatnění v nově vznikajícím Slovanském ústavu.

Bez nesnází naopak prošel historik východní Evropy Jaroslav Bidlo. Jeho publicistice se odměřenost k ukrajinské kauze nedala vyčítat. Dva měsíce před Niederlem si v titulku svého příspěvku položil otázku: Kolik je národů slovanských? Před válkou dostal učitel odpověď: Sedm – Čechoslováci, Poláci, Rusové, Lužičtí Srbové, Srbochorvaté, Slovinci, Bulhaři. Mezi učenci té doby panovaly ale již rozpory. Bidlův článek byl vlastně otevřenou zpovědí oživující události dvacet let staré – totiž redakční práci na sborníku. „Ač v mých rukách spočívala redakce ‚Slovanstva', netázal jsem se jednotlivých spolupracovníků po důvodech jejich nazírání; poněvadž otázka tato platila ve vědě za spornou, ponechal jsem jim úplnou volnost v této věci. Pro mě ovšem spornou nebyla, poněvadž jsem si byl vědom, že žádná moc nedonutí Ukrajince, aby se pokládali za národ totožný s Velkorusy." Sdílel také zármutek a nevoli české společnosti nad tím, že to ohrožuje jednotu velikého a mocného Ruska, ale – jak dodával -„podrobnějším studiem dějin ruských a polských nabyl jsem znenáhla poznání, že ukrajinský ‚separatismus' tkví velmi hluboko v minulosti (...)."

Bidlo tím dospěl k přesvědčení, že ukrajinský nacionalismus je zjev téhož původu a rázu jako novověký nacionalismus český, slovinský apod. „Shledal jsem, že je naprostý nesmysl domnívati se, že by nějaká diplom. intrika a machinace sama o sobě byla s to vyvolati národní uvědomění v masách lidu až do nejzastrčenější vesnice a samot nebo naopak, že by politické násilné nebo umělé prostředky byly s to potlačiti a vykořeniti z lidu jeho národní uvědomění a snahy (...)." Především k věci zaujal kvalitativně zcela odlišné stanovisko než jeho předřečník, postavené na psychologickém realismu: jeho výchozí myšlenkou je přesvěd-

čení, že právo zvolit si identitu náleží lidu samotnému. Pokud se Ukrajinci cítí samostatným národem, padá tím každá jazykozpytná, národopisná nebo kulturní teorie: tu je nanejvýš nutno vyvozovat ex post, na základě již objasněné otázky, proč lid, v němž jazykozpytec vidí pouhý kmen, žádá pro sebe status národa. Dějepisec je zkrátka pouze povolán objasnit, „proč se to děje, že Šlonzák nechce být Polák".

Kdyby se uvědomělí nebrali za neuvědomělé, mohly by se z nich vyvinout i docela nové jednotky (např. z karpatských Rusínů, v Bosně ap.), ale agitace donutí každého, aby si vybral národnost. Bidlo uvádí jako takový umělý příklad Jugoslávii a klade si řečnickou otázku, zda existuje jeden jihoslovanský národ. Nejinak je ke zvážení, proč se na Slovensku těší takové přízni Andrej Hlinka. „Může věda dnes přesně (...) zodpověděti otázku, kteří a kolik jest národů slovanských? (...) Jsem pro to, aby věda sloužila politice, ale ne tak, aby pro polit. akce shledávala argumenty ‚ad hoc', a kde jich není, tam aby si je udělala, vydupala, nýbrž aby politice podávala své relativně objektivní dobrozdání, chladný materiál (...) Mám za to, že kdyby slovanská věda byla si vždycky vedla jen vědecky, byla by mohla zameziti mnohé kolise mezi slovanskými národy v otázce národnostní (...)."

Německo sní o Rusku..., my můžeme sníti o Ukrajině

Vrátíme-li se ještě k Peroutkovi, je přínosná jeho bilance česko-ukrajinského poměru: v naší indolenci vůči ukrajinským věcem viděl starý zvyk. Ještě v minulém století jsme si představovali slovanskou otázku značně nereálně a teprve Havlíček nás „musil učit". „Chtěli-li jsme kdysi visi Ruska obětovati i sebe, je pochopitelno, že jí chceme dnes obětovati aspoň Ukrajinu. Zdá se, že si neuvědomujeme dosti, co nám hospodářsky Ukrajina může a bude znamenati, sice bychom s ní zacházeli opatrněji. Německo sní o Rusku..., my můžeme sníti o Ukrajině." Peroutka volal po tom, abychom s tímto programem přišli i k mírovým konferencím Společnosti národů. Z jeho článku vystupují etické i pragmatické ohledy; hovoří-li ovšem o ukrajinské svobodě, splývá u něj toto slovo s federálním ruským projektem. Peroutka tedy přiznával Ukrajincům národnostní práva pod kuratelou Moskvy. Jít dále by v nejisté době vyžadovalo velkou dávku odvahy a do počátku 20. let ještě příliš zasahoval stín Brestu Litevského. Ostatně i Kramářovo odsuzování českého nevděku k Rusku vzbudilo druhého v Tribuně charakteristickou reakci. „Myslíme, že nikdo v Čechách nepodporuje ukrajinské snahy po absolutní státní samostatnosti, poněvadž sami Ukrajinci prohlašují, že takové nechtějí a že počítají s tím, že budou existovati jako člen federovaného Ruska. Ale žádná slovanská pospolitost nemůže diktovati povinnost schvalovati zavírání ukrajinských škol nebo protiukrajinskou politiku Děnikinovu, tím méně, že takovou politiku pokládáme za těžkou chybu Děnikinovu, poněvadž rozlamuje protibolševickou frontu."

Bezmocný stín slovanské ideje

Liberalismus a nepatetičnost u Ferdinanda Peroutky, které jej zbavovaly rusofilského balastu, byly patrné i z jeho účtování s romanticky pojatým slovanstvím. „Doufáme, že odrůda myslitelů, kteří se domnívají, že slovanská politika spočívá na hlasu krve a noří své kořeny do rasových hlubin, je pomalu na vymření." Slovanská idea mu byla politickým nástrojem porobených Slovanů, kteří v soudržnosti hledali sílu k přemožení nepřátel. Má-li dnes být zase něčím živým, musí nepochybně být něčím praktickým. „Co je dnes živo ze slovanské soudržnosti, z Kollárova snu? Možno se dívati na všechny strany, nenajdete (...) více než spolek Československa s Jugoslávií." Ve spolku s Rumunskem nejde o Slovany, s Poláky a Bulhary spolky nemáme, Jugoslávie zas dělá spolky proti Bulharsku. „Ale rasové příbuzenství mezi námi a Poláky, Jihoslovany a Bulhary je očividně pouhý bezmocný stín." „Je příznačné, že právě Neslované – Francouzi a Rumuni, nás musí smiřovat s Poláky," směje se Peroutka. Proti vůdčímu nositeli starých iluzí Kramářovi pak namítal: „S jakými pocity se jednou probudí to vymodlené ‚nové Rusko', bude-li?" Že by se probudilo jako národ přesvědčených slavofilů, připomínalo Peroutkovi sázku do loterie; právě tak pravděpodobný byl i jeho spolek s Německem.

Ferdinand Peroutka

Zkraje 30. let Peroutka ve slavném Budování státu bilancoval česko-ukrajinský poměr. „Stejně citlivé jako vůči českému poměru k Rusku bylo Polsko vůči českému stanovisku k východní Haliči a ukrajinské otázce. Ani tu nedošlo z české strany k ničemu více než k platonický projevům sympatií k Ukrajincům, které neměly žádného vlivu na praktickou politiku." Češi prý viděli, že se Poláci v nové éře nechovali k Ukrajincům o nic lépe, než se kdysi chovali Rusové k Polákům. Nikdy však neučinila česká oficiální politika pokus rozvinout ukrajinskou otázku v celé šíři nebo Ukrajince proti Polákům mezinárodně podporovat. Naopak, psal, spíše lze říci, že v zájmu dobrého poměru k Polsku celý ukrajinský problém dost necitelně obětovala. Peroutka připomněl rozhovor Beneše s redaktorem Kuryera Warszawszkiego Kurnatowskim a jeho slova: „Váš poměr k východní Haliči jest především vaší věcí. Mám o věci své mínění, vyslovím je arci tak, jako jsem kdysi řekl, co si myslím o Dalmacii, když jsem byl na to tázán (...) Nám jde o rozumný a spravedlivý mír mezi všemi a nelze se do věcí jen tak beze všeho míchati a tak těžké problémy nezjednodušovati, nýbrž snad spíše komplikovati." Zdá se, psal Peroutka ironicky, že se mu nějak podařilo vyhnout tomu, aby byl kdy na toto své „speciální mínění" tázán, což muselo potěšit Poláky a vyvolat pocit zklamání u každého Ukrajince. Autor správně zaznamenal polské náznaky, že neoddálí-li se čs. vláda od problému ukrajinského, budou Poláci naopak působit nepříjemnosti s otázkou slovenskou.

Ukrajinské hnutí jako nejúčinnější protiváha bolševictví na Východě

Mnozí Ukrajinci soudili Beneše ve své době příznivěji. Ukrajinský prapor, orgán východohaličské emigrace ZUNR (Západoukrajinská národní republika), oceňoval Beneše za to, že se jako první osvobodil ze zajetí českého „starorusofilství" a pochopil, že budoucí Rusko „nemůže býti bývalým Ruskem". A tato nová politická linie, počítající s hraničním dotykem česko-

Foto: archiv

Beneš jako první osvobodil ze zajetí českého „starorusofilství" pochopil, že budoucí Rusko „nemůže býti bývalým Ruskem"

slovenského i ukrajinského sjednoceného státu, začínala podle praporu v zahraniční orientaci mladé slovanské republiky převládat. Český tisk se dokonce nezdráhal uveřejnit interview se samotnou hlavou válčícího ukrajinského národa Symonem Petljurou. V úvodu se ukrajinské hnutí označovalo za nejúčinnější protiváhu bolševictví na Východě. „Některé naše listy došly jakýmsi způsobem, dosti neznámým, k přesvědčení, že Petljura jest dobrodruhem (šlo o zřejmou narážku na České slovo, D. S.). Petljura jest však takovým dobrodruhem, jakým musí býti v dnešním stavu každý politický činitel na Rusi, jakým je Lenin i Wrangel." Samotný rozhovor nepřinesl nic zásadně nového, „holovnyj ataman" v něm vyjádřil naději, že budoucí Ukrajina naváže nejužší styky s Československem, které snad projeví čilejší zájem o východní problém, než tomu bylo dosud.

Jestliže dosud byly na tapetě polské praktiky ve východní Haliči, došel svého „ocenění" i sovětský režim na ukrajinských teritoriích. Konzervativní agrárnický deník Venkov pod dojmem převládajících obav z rudé vlny psal: „Proti opatřením bolševiků brání se Ukrajina zoufale. Moskva vykořisťuje Ukrajinu až do krajnosti, jednak vyhlazujíc obyvatelstvo, jednak stavíc z něho mocně armády proti západu a připravujíc Ukrajinu na etapu pro příští kampaň." Za „ruskobolševickou okupační cizovládu", proti které bojují i sami ukrajinští komunisté, označil v Paříži při jiné rozmluvě s českými novináři sovětskou invazi Oleksandr Šulhyn.

Lid kozáků a rolníků

Paralelu s dávnou minulostí podepřela (v českých poměrech téměř revolučně) Tribuna obrozenským obrazem Ukrajinců jako „lidu kozáků a rolníků", jenž se liší od Velkorusů vlastnostmi „blízkými více k západním Slovanům, že jest pracovitější, čilejší, vlastenečtější, energičtější než Velkorusové. (...) Tento demokratismus záporožských kozáků jeví se i v Ukrajině vůbec." Proto onen zoufalý odpor proti novému sovětskému samoděržaví. Zpřítomněním historie uchopil celou věc i Alois Krejčí v již citovaném příspěvku. Jak pozoroval, Moskva a odpůrci ukrajinského hnutí se marně snažili vylíčit jeho zápas jako prostý „ukrajinský chaos". Ukrajinci, vnímaní generací Palackého jako největší slovanský demokratický národ, nemají velkou buržoazii, šlechtu ani „lidu nepřátelskou inteligenci". V jejich boji viděl návaznost na odboj hajdamáků a kozáků, neboť ukrajinský sedlák nyní bojoval s ruskou sovětovou invasí, která byla pokračováním protiukrajinské politiky carů. „Ostatně ani nevíme," krotil Krejčí vášně hanobitelů „ukrajinského chaosu", „povede-li si ruská demokracie lépe než ta ukrajinská; jsou i názory, že ruští demokraté kapitulovali před bolševiky a projevili tak málo státotvornosti. Aby je západní Evropa pochopila, potřebují ukrajinští sedláci dát své státnosti výraz a budovat moderní organizační prostředky."

Tragická nedorozumění

V čase mírových jednání v Paříži zaznamenáváme na české straně ojedinělé pokusy nepřímo určené československým politickým špičkám v zájmu ukrajinské věci. Vyniká mezi nimi jméno Jaromíra Nečase, který k diskurzu přispěl v rychlém sledu množstvím tematicky souvisejících esejů. Některé, jako Ukrajinská otázka, se zabývaly nedávnými událostmi, páteří jiných je navíc autopsie předválečného českého hlediska, která tvoří zajímavý dokument dobových bilancí odlišných perspektiv obou národnostních komunit v pozdně habsburském údobí. Tyto úvahy plnily svého druhu psychoterapeutickou úlohu, měly napomoci zpracovat zakořeněné křivdy a nepochopení – převážně z české strany.

Řekne-li se Ukrajina, české veřejnosti vytane na mysli jen politika rakouských poslanců z Haliče, anebo se jí ukrajinství jeví jako „cosi nepříjemného, co se přenáší nejraději pasivitou". Autor charakterizoval česko-ukrajinské styky dvěma slovy – jako „tragické nedorozumění". Až do světové války byli Ukrajinci Čechům skoro neznámí a Ukrajina byla pouhým etnografickým pojmem. „Nemíchejte se do sporu Ukrajinců s Poláky i Rusy" – znělo podle Nečase staré pochybené heslo. Poměry na Ukrajině jsme podle Nečase přecházeli s „vražednou nevšímavostí", a osudy jsme přitom měli společné: ukrajinský národ mužiků byl jako my po staletí odstrkován (česko-ukrajinská „mužická" analogie se objevila již u Masaryka v jeho slavné řeči roku 1908). Nečas, jak rozvedl již v Ukrajinské otázce v souvislosti s Brestem Litevským, převáděl problém na polaritu elita versus lid. Jeho

zástupci se dopustili za války osudných chyb, a proto nyní nesmí být u mírové konference - Nečas proto vyjadřoval víru v Masarykovu a Benešovu spravedlnost na konferenci mocností.

Uvědomoval si, že panující nepochopení u Čechů přetrvává ještě z předválečných let, kdy si Češi utvářeli názor na Ukrajince jen podle „servilní a protislovanské" politiky několika poslanců z Haliče a Bukoviny. Tato bilance zasahující do předválečné éry byla hojným motivem proukrajinské publicistiky. Byla vedena snahou upoutat pozornost na strázně ukrajinské populace a zjemnit protiukrajinské nálady tím, že se kriticky odsoudí její politické špičky ve vídeňské politice a oddělí se od zbytku národního korpusu. Transparentními symboly ukrajinských quislingů té doby se stala postava bukovinského poslance Mykoly Vasylka a hetmana Pavla Skoropadského.

Pod vlivem obojaké chytristiky

Nečas dával vinu oportunním ukrajinským poslancům z Haliče a „germanofilské skupině Vasilkově z Bukoviny", kteří „táhli vždy s vládou a proti nám". Přiznával, že „je věru těžko vybrat jen několik příjemných vzpomínek na styk česko-ukrajinský", na druhou stranu považoval za nutné vytknout, že ukrajinští poslanci v zásadních národně-politických otázkách nikdy nehlasovali proti Čechům (s výjimkou malé frakce Vasylkovy), zato Poláci několikrát ano. Česká veřejnost, připomínal, si nevážila ukrajinské delegace pro její „věčné službičkování vládě" - nemohla pochopit, jak může ukrajinský poslanec hlasovat pro vládu, když je jeho národ utiskován na všech stranách.

Češi byli naopak vinou romantického a nesprávně pojatého všeslovanství pasivní i tenkrát, když polská šlechta a polské úřednictvo utiskovaly v Haliči ukrajinské mužiky, a po krvavých haličských volbách dokonce jeden z českých vedoucích politiků dával ve vídeňském parlamentě stanczykowskému řádění svoji sankci (Nečas měl patrně na mysli Adolfa Stránského, D. S.). A stejně se chovali vůči spravedlivému požadavku rozdělení Haliče. Protislovanská a protiliberální platforma Polského kola jako „sloup rakouské reakce" zato těžila ze své pozice jazýčku na váze proti nám i Ukrajincům.

Čestnou výjimkou byl jen Čas a české listy sociálně-demokratické – ale velké české listy, které udávaly tón, byly pod vlivem „obojaké chytristiky polského kola a tradiční předpojatosti proti ukrajinským ‚separatistům´". Když Češi přijali staroruské poslance dokonce do svého klubu jako hosty, vítali je jako pravé Slovany v parlamentě a vyznamenávali je před ostatními Ukrajinci ostentativně přátelskými srdečnými styky (míněn je zde slavný přestup poslanců Markova a Hlibovického v roce 1907).

Zjevný rozpor v českém nazírání na Poláky a Ukrajince se podle Nečase zrcadlil i v názorech za světové války. Ukrajincům jsme vyčítali jejich austrofilství a neuznali za polehčující okolnost ani to, že Ukrajinci byli od staletí polskou šlechtou a carem utiskováni a že se tedy austrofilskou nebo germanofilskou politikou chtěli zbavit odvěkého zla. Polákům naproti tomu jsme odpustili, že si během vojny sedali na dvě židle, a přijali jsme je jako bratry do slovanské rodiny, i když jsme se dostali do sporu o Těšínsko.

Upozornit veřejnost na důležitost Ukrajiny

Své další dílko Východoevropská tragedie a Ukrajina: Její vývoj a životné síly autor dokonce přímo věnoval vrchnímu veliteli armád Direktoria Symonu Petljurovi, „velkému člověku a velkému Ukrajinci". Nečas tu hovořil za většinu českých ukrajinofilů. Rusko sice bude podle Nečase naším spojencem, ale musí být silné i zevnitř, tj. musí uznat výlučnost Ukrajinců se vším, co s tím souvisí, a nesměšovat je s Velkorusy. Musíme se podle Nečase starat, aby Ukrajinci nehledali pomoc u našich nepřátel, kteří se o jejich přízeň ucházejí a snaží se je k sobě připoutat, počítajíce přitom, že Ukrajinci nenajdou podporu u svých slovanských sousedů.

Symon Petljura

Nečas tu měl jasně na mysli německé stratégy, kteří ukrajinskou kartu rozehrávali již od konce 19. století v zájmu opanování východu. Ve shodě s novinářem Aloisem Krejčím varoval autor, že podmanění Ukrajiny, brány celého východního problému, proti vůli lidu by nevedlo k rozkvětu Ruska, ale jeho oslabení. Ukrajinské nacionální hnutí by kvetlo dál a posílilo by Německo v jeho protislovanské politice.

Tato optika je jasným příkladem toho, že proukrajinské sympatie nesměly být prakticky až do roku 1989 formulovány na úkor Ruska a teprve deklarovanou starostí o osudy silného Ruska mohly být legitimizovány. Vyslovit se nepokrytě pro plnou ukrajinskou suverenitu by znamenalo porušit dobové tabu, a to nezávisle na stupni poznání ukrajinských národnostních specifik.

Na publicistické počiny Jaromíra Nečase, jmenovitě Ukrajinskou otázku a Prosím za jeden slovanský národ, reagoval v Lidových novinách další vynikající znalec podkarpatských poměrů, novinář a kunsthistorik Florian Zapletal. Jejich tendenci označil za dobrou: upozornit veřejnost na důležitost Ukrajiny, „naší sousedky na frontě asi 150 km" (počítáno tehdy i s východní Haličí, D. S.), jejíž znalost byla u nás vinou rakouské cenzury tabula rasa. „Jak snad asi jinak není možno, shrnuje Nečas příliš mnoho dobrého na hlavu svého miláčka, kterého má tak rád." Otázka ukrajinské národnosti a jazyka není tak jednoduchá, jak se prý domnívá autor. Hodnocení ukrajinské kultury jde také za „vědecky dovolené meze a hranice". Nečas u Ukrajiny váhá mezi úplnou samostatností anebo širokou autonomií v rámci Ruska. Pro Čechy a také pro rozumné Ukrajince, domnívá se naproti tomu Zapletal, je možná a přípustná jenom eventualita druhá. Východní Halič patří sice Ukrajincům, a ne Polákům, avšak všechny tři ruské větve jsou nerozlučně spojeny geograficky a hlavně provázány hospodářsky. Ve své přílišné zaujatosti zachází autor někde až k naivnostem, když myslí, že „zprostředkujícím jazykem slovanským" – kdyby k němu jednou došlo – by mohl být ten ukrajinský. Ale vcelku jsou Nečasovy znalosti „ukrajinské otázky" slušné. A tendenci jeho obou populárních brožur je možno jenom vítat – uzavíral publicista, známý svým nevybíravým tónem při posuzo-

Foto: archiv

vání odborných prací zasahujících do jeho oboru.

Líbánky na rozloučenou

Naznačené Petljurovy námluvy s Pilsudským nepohoršily ze zřejmých důvodů jen Haličany, nýbrž zasely rozkol do politických řad seskupených kolem obou státníků. Krom toho vzbudily rozruch i v Praze. Již dva měsíce před podepsáním dubnové dohody ve Varšavě bylo zasvěceným pozorovatelům zřejmé, k čemu se schyluje; Florian Zapletal upozornil, že někteří Petljurovi spojenci nabízeli Polákům i naše Rusínsko. Tato zpráva, jakkoli níže dementovaná, odrážela skutečnost, že Polsko mělo zájem na společné hranici s Maďarskem, neboť - jak sovětofilský publicista věřil - v příštím boji se sovětským Ruskem bude stát ČSR na straně Sovětů proti Polsku. Ukrajinský politik se zkušenostmi ještě z vídeňského parlamentu Longin Cehelskyj ovšem v reakci na Zapletalovy vývody napsal, že pro odstoupení východní Haliče Polsku jsou jen dobrodruzi. Ukrajincům navíc Zakarpatsko v držení Československa nevadí, neboť preferují společnou československo-ukrajinskou hranici (z toho vycházel i Holubovyčův návrh na federaci východní Haliče s ČSR na jaře 1919). Polemiky tohoto druhu souvisely s nesnadnou otázkou nového a Čechům zcela neznámého území v nejvýchodnější části republiky. Jak se záhy vyjevilo, český vztah k ukrajinství měl projít praktickou prověrku na příkladu Podkarpatské Rusi, země, která Československu doslova „spadla do klína".

Karpatorusové

„Uhrorusíni chtějí k nám. Je to zde organisace po výtce klerikální (uniati); dříve pod maďarským vlivem. Neprobuzení, ale dobrý materiál (...) Jsou proti ‚Ukrajincům'. A mají proti sobě ‚Karpatorusy', slabší zde organisaci rusofilskou, pravoslavnou. Měli bychom spojení s Rumuny. Také Karpatorusi chtí k nám," svěřoval Masaryk, pobývající ještě v New Yorku, několik dní po vzniku Československé republiky v dopise Edvardu Benešovi. Popsal tak základní kontury problému spojeného s územím, které nově zaměstnávalo pozornost československých vládních míst.

Spory mezi jednotlivými národními frakcemi se projevovaly již za světové války na americké půdě, kde se celá myšlenka československého Podkarpatska začala politicky formovat. Ještě v roce 1917 nikdo nepřemýšlel o odtržení Uherské Rusi od Uher. S vývojem na frontách a s vojem mezinárodní situace se hlásily o slovo i jiné alternativy – koexistence v Rusku, po vítězství bolševiků pak dokonce koketerie s nezávislou Ukrajinou. Americká národní rada Uhro-Rusínů ustavená v červenci 1918 v pensylvánském Homesteadu pod vedením mladého advokáta Grigorije Žatkoviče, v té době právního zástupce koncernu General Motors, žádala úplnou nezávislost území, jako alternativu připouštěla spojení se svými soukmenovci v Haliči a Bukovině, a teprve když prezident Wilson vyjádřil obavu z reakcí ostatních mocností, soustředil Žatkovič své úsilí na autonomii v rámci cizího státu (nevylučoval ani Uhry). Masaryk ve Světové revoluci rekapituloval: „Američtí Rusíni v čele s Žatkovičem byli proti směru ruskému a pravoslavnému, kvůli pravoslaví také odmítali Ukrajince, ale byli i proti Malorusům haličským, jazykově byli v začátcích, drželi se pravopisu historického, čímž se lišili od Ukrajinců."

Že existovaly i jiné přístupy než ty dnes oficiálně přijímané, dosvědčují paměti aktivisty proruské orientace Petra Hataláka sepsané ve 30. letech. Podle něj by se „Uhrorusové" neodvažovali jít sami proti Rakousku-Uhersku, a hledali proto spojence v odvážnějších Haličanech a Bukovincích. Označení Uhrorusové bylo ostatně odvrženo, neboť napovídalo spjatost s Uhrami, a tak zvítězil název Kar-

patorusové, naznačující ruský původ, ovšem územní specifikum. Plán samostatné Ukrajiny a koexistence v ní se v této sekci nesetkal s přijetím vzhledem k vitální závislosti ukrajinského státu na Němcích a Rakušanech, pro kterou se také očekával jeho pravděpodobný pád, jenž by existenčně ohrozil i karpatské Rusíny.

Na Wilsonovo doporučení se Rusíni stali členy Středoevropské unie - svazu utlačovaných národů ve střední Evropě, jejímž předsedou byl Masaryk. Po vzájemném jednání obou předáků, byla na schůzi Rusínské národní rady ve Scratonu 12. listopadu 1918 přijata rezoluce vyjadřující přání Rusínů připojit Podkarpatskou Rus k Československu za podmínky, že dostane autonomii, bude mít svého guvernéra, sněm, administrativu a soudy a že bude zabírat všechny uherské kraje obývané Rusíny (významnou měrou zasahující na Slovensko). V plebiscitu, který se konal ještě v listopadu 1918, z 1089 rusínských delegátů hlasovalo 67% pro připojení „Rusínska" - jak svůj kraj později pojmenoval v memorandu Masarykovi Žatkovič - k Československu, 28% se vyslovilo pro spojení s Ukrajinou, méně jak 2% pro plnou nezávislost země, necelé procento pro spojení s Ruskem a stejná část pro spojení s Maďarskem resp. s Haličí.

Názory na Podkarpatské Rusi se teprve tříbily. Po rozkladu Rakouska-Uherska pořádali Rusíni na mnoha místech schůze lidu a ve městech vznikala celá skrumáž tzv. národních rad jako prvních politických těles. Z nich vynikly národní rady prešovská, užhorodská a chustská. Ty se však lišily v názoru, s jakým státem chtějí spojit budoucnost své vlasti.

V Chustu Centrální ukrajinská rada bratrů Julia a Mychala Braščajků vyhlašovala v lednu 1919 příklon k Ukrajině, dokud se tyto plány postupem bolševiků a Poláků nestaly iluzorními. Užhorodská rada setrvávala na požadavku autonomie v rámci Maďarska a národní rada v Prešově v čele s dr. Antonem Beskidem, dřívějším poslancem uherského sněmu a pozdějším guvernérem Podkarpatské Rusi, souhlasila se závěry amerických Rusínů. Dokud věřila v restauraci carského režimu, byla tato národní rada pro spojení s Ruskem. Poté, co se dostala do styku s Čechy a Slováky, změnila své stanovisko a v lednu se vyslovila pro spojení s Československem. Požadovala však, aby k Československé republice byly připojeny části polské Haliče obývané kmenem Lemků.

Dne 8. května 1919 došlo v Užhorodu ke spojení všech tří národních rad v Centrální národní radu, jež se vyslovila pro spojení s Československem.Oblast prošla ještě krátkým obdobím turbulencí spojených se zánikem starých Uher. Maďarská vláda premiéra Mihály Károlyiho v prosinci 1918 vyhlásila pro Podkarpatsko autonomii ve spolupráci s užhorodskou Radou maďarských Rusínů coby „Ruskou krajinu". V době maďarské republiky rad pronikly maďarské vojenské oddíly i na Podkarpatsko, kde se začala provádět četná socializační opatření, narážející ovšem na odpor obyvatelstva (např. zřizování zemědělských družstev a mobilizace do rudé armády). Rumunské vojsko drželo východní část území až do léta 1920; posléze čs.-rumunskou hranici procházející Marmaroší a Uhočí vymezila smlouva v Sévres ze srpna 1920.

Národnostní hádanka

Mezinárodně byly osudy Podkarpatska svěřeny Československu mírovou smlouvou z Versailles a v září 1919 je specifikovala mírová smlouva uzavřená v Saint-Germain, podle níž se Podkarpatská Rus stala součástí Československa jako autonomní země s vlastním sněmem, který měl mít zákonodárnou moc v otázkách místní samosprávy, školství, náboženství apod. Hranice mezi Podkarpatskou Rusí a Slovenskem byla stanovena nejprve demarkační čarou po řece Uh, definitivně pak rovněž v Saint-Germain-en-Laye; tímto mezinárodním aktem pozbyla rázu pouhé vnitřní správní hranice a požívala ochrany smluvních mocností. Vyšel tak záměr prezidenta Masaryka, který vyšel vstříc navrženému rozhraničení podle Žatkoviče s pragmatickým doporučením, aby celou věc posvětila Dohoda, a Žatkovič tak byl z obliga proti námitkám z rusínské i slovenské strany. Hranice rusínského území se nekryla s etnickým rozmístěním Rusínů a značně přesahovala na Slovensko; etničtí Slováci zase pronikali na jih Podkarpatské Rusi.

> Republika Čechů a Slováků dostala do vínku nejeden národnostní rozpor, v rusínském případě šlo však přímo o národnostní hádanku.

Masaryk samotný první varoval před jakýmkoli optimismem. Republika Čechů a Slováků dostala do vínku nejeden národnostní rozpor, v rusínském případě šlo však přímo o národnostní hádanku. Na potíže související se sousedstvím s Polskem, haličskými Ukrajinci a Maďary Žatkoviče Masaryk upozorňoval již na americké půdě, Žatkovič přesto uznal existenci Podkarpatska v Československu v daných podmínkách jako jediné žádoucí vyústění rusínských ambicí. Masaryk se nemýlil, když se nechal slyšet, že celá hospodářská existence zbídačeného „Rusínska" závisela na spojení s Československem a v žádném jiném politickém svazku by jeho obyvatelé neměli možnost vývoje. Doslova říkal, „neusilujeme o to, ale nemůžeme takovou žádost zamítnout". Nezištný ale nebyl ani český vztah k novému přírůstku. Československé politické reprezentaci docházela strategická důležitost této východní výspy republiky, která státu přinášela spojení se spřáteleným Rumunskem a současně pod dojmem česko-polských rozmíšek bránila eventualitě vzniku polsko-maďarské hranice, jež by nastala v případě, že by teritorium karpatských Rusínů obsadili Maďaři. Tento řetěz by propojoval ČSR s Rumunskem i Jugoslávií a znamenal by, že by Němcům byly překaženy jakékoli budoucí ambice ve východní Evropě (později bylo toto spojení pod střechou Malé dohody zaměřeno proti Maďarsku, D. S.).

Stavět velkoruský most tam, kde je přirozený ukrajinský brod?

Silné proruské nálady v české společnosti celou věc komplikovaly zcela odlišným náhledem etnického charakteru nového území, které jejich nositelé pokládali za čistě ruské. V českých zemích zakořeněná nechuť k ukrajinství náhle dostávala poprvé v historii možnost realizovat se na poli domácí politiky právě v této věci; rusofilští politici a žurnalisté viděli v Podkarpatské Rusi most spojující republiku s velkým Ruskem na východě a šanci naplnit svůj slovanský sen reálným obsahem. „Ostatně byli v parlamentě muži, kteří nový stav pokládali za pouhé provizorium a mysleli, že ČSR střeží Podkarpatskou Rus do té doby, až obrozené Rusko bude schopno se o ni přihlásit," vzpomínal o deset let později Ferdinand Peroutka.

Foto: archiv

Liberální činitelé nahlíželi věci bez sentimentálních zkratek. Masaryk Benešovi referoval o Kramářově rozčileném telegramu z Paříže; ministerský předseda v něm psal výlučně o karpatských „Rusech". „Rozdíl je v tom, že máme tam frakci Rusů, tj. Velkorusů vcelku s reakční politickou tendencí: bude oříškem, jak upravit jazyk ve školách a úřadech v obcích, které se vysloví pro velkoruštinu. Ohromná většina bude pro ukrajinštinu. Snad fakultativnost ruštiny ve vyšších třídách tam, kde se o to budou hlásit? O úřadech nevím, jak. Musíme vyčkat sčítání, kolik se pro ruštinu rozhodne (...). Dr. Kramář snad bude myslit zavést ruštinu vůbec?" Masarykovy úvahy, které Podkarpatsko spojovaly s ukrajinským etnickým prostorem, kde ruštině náležel status hájené menšinové řeči, příkře kontrastovaly s přesvědčením rusofilů domácích i karpatských, kteří v ní viděli panující jazyk potřebující ochranu naopak před podloudnou infiltrací ukrajinismu. „Je mnoho dobrých poctivých Malorusů, kteří mají za to, že pracují ve prospěch svého maloruského národa, když pracují pro ukrajinství. Vidíme to i u nás v Čechách, kam agitace ukrajinská vrhá své stíny. A tak po Rusku přicházíme na řadu hned my, Čechové. My, jichž malá republika obklopena jest jen nepřáteli. Naše naděje v Rusko upínaly se na dvě věci: společnou hranici s Jihoslavií a společnou hranici s Ruskem (...). O takzvaný koridor jihoslovanský jsme již připraveni a ukrajinismus pracuje parou, aby nás připravil o hranici s Ruskem. A u nás jsou lidé tak prozíraví, že k tomu sami napomáhají. V karpatské Rusi máme upřímné přátele. Ale to jsou Velkorusové a my pomáháme ukrajinismu je ubíjeti, abychom ztratili tu jedinou, ale vydatnou oporu silného Ruska, tu, jak vždycky jsem říkal, lenošku československého státu, o niž svá záda můžeme bezpečně opřít," hodnotil situaci Josef Dürich.

„On (Kramář) jakživ nepochopí, že dostat Rusíny je reálná slovanská politika – být sousedy možného Ruska a zabránit Polákům a Maďarům v sousedství," stěžoval si Masaryk a přidával zajímavý doklad Kramářova rusofilství v praxi: hlava národní demokracie se osobně zasazovala o co největší extenzi hranic Podkarpatské Rusi, která by zahrnovala i smíšené slovensko-rusínské oblasti východního Slovenska. Zračila se v tom skutečnost, že Kramář jednal v přesvědčení, že Československu připadl do péče kraj obývaný jemu milými Rusy.

Ruky preč

Ještě před konečnou úpravou poměru k novému teritoriu nastala v české veřejnosti diskuse o základních otázkách podkarpatského problému. Rusofilský publicista Alois Kusák přispěchal na jaře 1919 s nesmlouvavým odsudkem protiruského hnutí v oblasti. „Obyvatelstvo a jeho jazyk jsou v našich denících označovány jako Ukrajinci resp. ukrajinština nebo rusínština nesprávně. " Uherská část „Karpatské Rusi" se nikdy nenazývala ukrajinskou. „Učinila-li v poslední době za přítomnosti americké studijní komise v Pešti nynější tzv. ‚Západoukrajinská' státní formace pánů Wasilka, Lewického a Smal-Stockého a ostatních přívrženců a důvěrníků berlínských a vídeňských z tábora haličsko-bukovinské Ukrajinofilie pokus rozšířiti západoukrajinské aspirace i na uhersko-ruské stolice, odmítá uhersko-ruský lid tento pokus s největší rozhodností, nechtěje míti ničeho společného s ukrajinskou propagandou." Jediné, zač by snad mohl být pešťským vládám vděčný, je, že (třebaže z čistě sobeckých pohnutek) této propagandě nedaly pro-

niknout do „uhersko-ruských“ stolic. Kusák trval na tom, že v srdcích lidu zůstala vzdor všemu útisku víra v Rus, a teprve když ruská možnost ztroskotala, obrátili se k Československu jako k jediné záchraně proti maďarizaci (Kusák si ovšem vypomohl pouze příkladem prešovské národní rady, D. S.). Projevem zmíněného rázného odporu uhersko-ruského lidu proti „ukrajinským chapadlům“ byl Kusákovi článek ‚Ruky preč‘ uveřejněný v ruské příloze košického Slovenského Východu. „V něm co nejrozhodněji se protestuje proti uher-ruským laskominám ‚Západoukrajinců‘, miláčků vídeňských vlád, k čemuž dodati dlužno: Také miláčků a nástrojů Berlína proti Rusku a Slovanstvu vůbec, zvláště za světové války.“ Jazyk „Uhrorusů“, jak postřehl autor, se přibližuje podivuhodně k literárnímu jazyku ruskému v jeho „maloruském odstínu“ a zachoval si čistotu a neporušenost - na rozdíl od nářečí haličsko-ruských. „Za to uzavírala se uherská Rus pečlivě oproti ukrajinským jazykovým, zvláště fonetickým, uměle pěstovaným kulturám specielně rakouského původu a odrůdy a jen tímto způsobem lze vysvětliti, že uherská Rus zůstala takořka panenskou půdou a domovem čistého ruského jazyka.“

Spisovná ruština či jazyková slátanina

„Hlavní potíže bude dělat Vergun (Dmitrij Nikolajevič, ruský všeslovanský publicista, D. S.) a Kusák (zde pověstný),“ svěřoval se Masaryk prorocky ve věci Podkarpatské Rusi. „Praha má až po krk jejich ‚Staroslovana‘ – exponenta dra Kusáka,“ psal pro změnu Florian Zapletal v článku reagujícím na příjezd delegace rusky psaných novin Russkaja Zemlja z Karpat do Prahy. „Stojí za ní vrstvy lidu, či romantičtí filologové z černosotněnské Beskidovy Národní rady?“ ptal se rozhořčeně, dávaje tak jasně znát svou pozici ve válce o národnostní a jazykovou identitu Rusínů. O zmatečnosti delegátů jej přesvědčilo i jejich ohrazení proti názvům „Rusíni“ i „Ukrajinci“ v Národních listech, které Zapletal naopak pokládal za historicky památné. „Za spisovnou ruštinu považují podle všeho také jazykovou slátaninu, jakou je psaná Russkaja Zemlja.“

Za Zapletalovými postoji stály výsledky ankety o úpravě jazykových poměrů mezi Rusíny, pořádané před vánoci 1919 mezi čelnými českými slavisty. „Škoda, že zajímavé výsledky ankety nebyly publikovány veřejně. Naši slavisté se totiž postavili proti velkoruské jazykové politice Beskidovců.“ Šestnáct českých akademiků, mezi nimiž figurovala jména jako Bidlo, Krofta, Niederle, Bílý, jednomyslně přispělo svým poradním hlasem k zavedení ukrajinského jazyka psaného rusínskou etymologií. To již ustanovil Generální statut pro Podkarpatskou Rus z podzimu téhož roku, přiznávající úlohu vyučovacího jazyka rusínštině, tj. spisovné ukrajinštině s pravopisem, jaký se užíval ve druhé polovině 19. století na haličských školách i v podkarpatoruské literatuře.

Masaryk se ještě v polovině 20. let, kdy psal své paměti, stavěl k celé věci poněkud alibisticky. I když se „maloruština“ přijímala za ruské nářečí (sic), pokládal z pedagogických důvodů užívání tohoto „nářečí“ za vhodnější; odvolával se na mínění „Velkorusů samých, jak bylo formulováno Petrohradskou akademií nauk a vynikajícími ruskými pedagogy“. Pokud šlo o směr velkoruský, neviděl příčiny, aby se mu jako minoritě, stejně jako ostatním, překáželo. Ukrajinská orientace byla podle Peroutky, jak to napsal v Budování státu, pro Rusíny národnostně nejsrozumitelnější. „Ať cokoliv může být proti tomu v detailech předneseno nebo vykonstruováno, přidáme-li se na tu stranu, na níž je daleko největší procento pravdy, je nutno říci, že Rusíni jsou nejdále na jih posunutou a ve světě zbloudilou částí ukrajinského národa.“ Přesvědčit o tom proruskou část české veřejnosti se ovšem do konce dní masarykovské republiky nepodařilo. Tito lidé sdíleli podle Peroutky „velkoruský fanatismus“ do té míry, že zcela ignorovali existenci maloruského národa; pojem Ukrajiny pokládali téměř za zradu na slovanské myšlence. „Setrvávali na své myšlence, ačkoli bylo zjevné, že velkoruský směr by zemi republice oddálil, a ačkoli i pohled na mapu může přesvědčit, že Rusíni pod Karpatami nemohou být výhonkem velkoruského národa, leda že by se byli kdysi přenesli přes maloruské území v nějakých balónech.“ Pro tyto teoretiky však bylo snadné popřít přirozenou souvislost Rusínů s Ukrajinci; vždyť popírali existenci Ukrajinců vůbec a představovali si, že celé široké ruské území je obýváno jednotným národem, „na němž pro Slovana je hřích rozlišovat“. Navrhovali zavést do podkarpatských škol ruštinu, zejména Kramář. „Když se nedělala, vlastně přestala dělat, položil otázku, co by tomu řekli Jungmann a Palacký…“ Jaroslav Bidlo zase v recenzi na Zapletalovu knihu Rusíni a naši buditelé referoval, že Karel Havlíček uherské Rusíny bez rozpaků pokládal za totožné s Rusíny haličskými. „Dnes tato věc, na pohled samozřejmá, je mnoha našim politikům těžkým problémem, poněvadž pro stromy nevidí lesu (...) Chtějíce stavět velkoruský most tam, kde je přirozený ukrajinský brod, nechtějí poznat terén, na němž chtějí stavět.“

> „Setrvávali na své myšlence, ačkoli bylo zjevné, že velkoruský směr by zemi republice oddálil, a ačkoli i pohled na mapu může přesvědčit, že Rusíni pod Karpatami nemohou být výhonkem velkoruského národa, leda že by se byli kdysi přenesli přes maloruské území v nějakých balónech.“
>
> *Ferdinand Peroutka*

Česká Bosna

Mladý jazykovědec a slavista Miloš Weingart postřehl u Čechů převládající citový chlad, „jako by připojení Karpatské Rusi bylo hodnotou pochybnou, protože prý toto území se nám stane českou Bosnou“. Příměr k Bosně se ujal. Brněnská Rovnost, která v červnu 1919 otiskla úvodník s tímto titulkem, vyjadřovala názor, že se z Podkarpatské Rusi stával průchozí dům střední a východní Evropy a – slovy Floriana Zapletala - „eldorádo zkrachovaných civilních i vojenských veličin“. Bosna byla ale předně odkazem na lapálie, kterých se Rakousko dočkalo svou anexí Bosny v roce 1908.

„Jak známo, byli jsme vždy sdostatek rusofilští,“ mínil Weingart. Sympatie k Rusínům a Rusům byly vždy u nás vedle bratrství jihoslovanského nejsilnějším projevem naší slovanské vzájemnosti, ale dosud se naše rusofilství

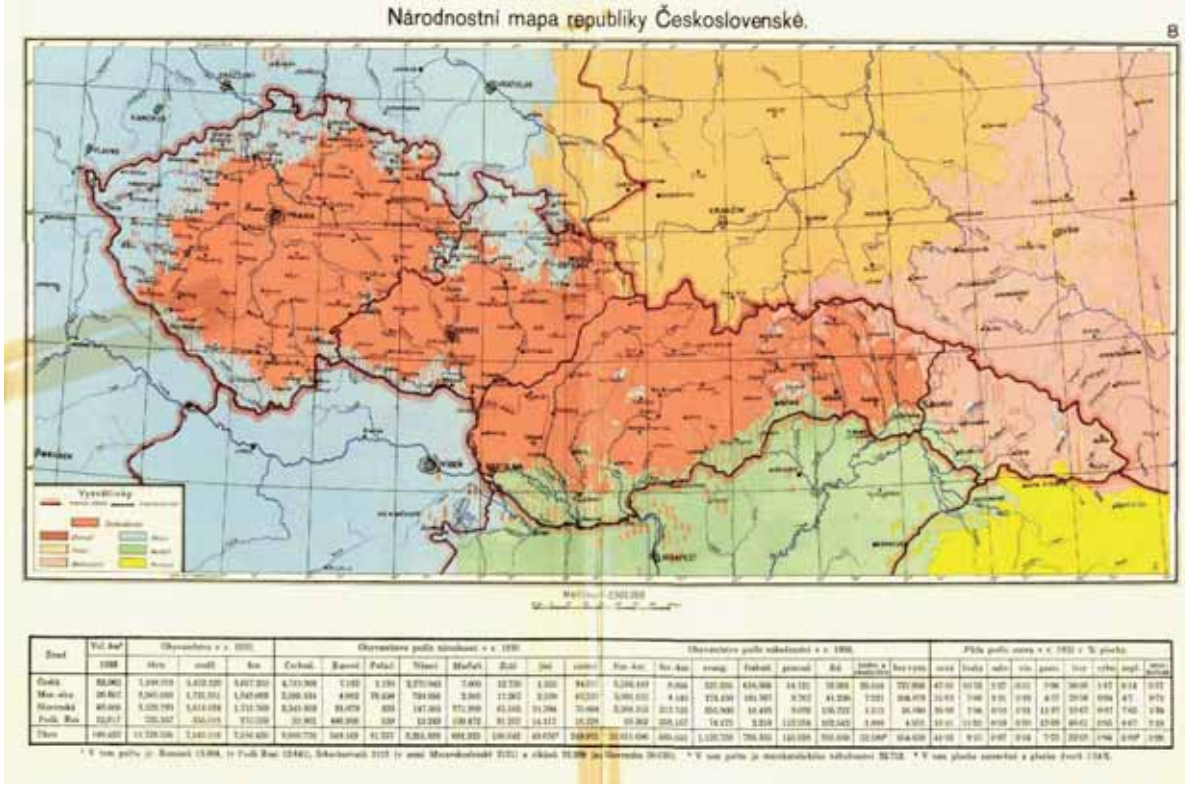

ke „Karpatské Rusi“ příliš silně neprojevilo. Pokud bychom nepřipoutali své nové občany co nejvíce ke svému státu, pak hrozilo, že se jejich území stane československou Bosnou, která by po čase odpadla tam, kam ji vedla bezprostřední geografické sousedství i jazyková příslušnost: k Ukrajině.

Po „osvobození“, jak se nový stav oficiálně nazýval, byly na Podkarpatské Rusi otevřeny vůbec první rusínské střední školy. Pro nedostatek domácí inteligence se tam uplatňovala v organizaci kulturní práce ukrajinská a ruská emigrace. Tato skutečnost stála u základů trvalých vád, osočování a intrik, které se táhly první československou republikou jako červená nit a nacházely trvalé pokrytí v periodikách všech názorových odstínů. Věc ještě přiostřoval polský zájem o poměry na území, které tvořilo nepříjemnou bariéru mezi Varšavou a spřáteleným Maďarskem.

Kramář se již jako ministerský předseda staral, aby Velkorusové byli na Podkarpatské Rusi přijímáni se všemi poctami. Také národní socialisté, mezi nimi hlavně Václav Klofáč, projevovali velké sympatie pro velkoruskou orientaci a pod Klofáčovým vlivem nařídili svým místním organizacím v oblasti, aby podporovaly velkoruský směr Andreje Gagatka, haličského emigranta, jenž se podle hodnocení Nečase snažil rozšířit na Podkarpatsku „tytéž jazykové a náboženské spory, které řádily ve východní Haliči před 20 – 30 lety a jež skončily nakonec úplnou likvidací staroruského režimu a vítězstvím mateřské řeči lidu“. Orgánem Gagatkovy Karpatoruské strany trudové (Karpatoruské strany práce), jež zhruba do konce roku 1919 požívala podpory Prahy, byla Russkaja Zemlja, které Nečas vyčítal kolísání v postojích a koketerii s bolševismem – pokaždé podle vnitřního vývoje v Rusku. Gagatko sám agitoval na schůzích čistým ukrajinským jazykem s haličským přízvukem, aby mu shromáždění rozuměla. Typickým místním rusofilem byl dr. Anton Beskid, konzervativec, přívrženec ruské pravice a v letech 1923-1933 guvernér Podkarpatské Rusi. „Jeho styky v Praze,“ říká Peroutka, „omezovaly se na reakční kroužek několika lidí, kteří vydávali časopis ‚Staroslovan‘“. V létě 1919 s Gagatkem vydali společné prohlášení, osočující část českého tisku z toho, že chce uměle vnutit karpatoruskému národu nenáviděný ukrajinský separatismus.

„Strana Beskidova tu znamená totéž, co kdysi v Haliči starorusové, “ psal Nečas přímo z místa, „jazykově náleží celá Podkarpatská Rus k Malorusům a velkorusky znají jen emigranti z Ruska a ruské Ukrajiny. “ U české, situace neznalé a starorusky orientované veřejnosti jí však předvídal úspěch (zvláště u Kramářových národních demokratů). Vláda v jazykových otázkách sama tápala a měnila směry, což je nejlepším důkazem toho, že neosnovala „komplot“ proti žádné straně sporu, jak jí oběma bylo předhazováno. V prvním roce, za situace zjitřené maďarskými pretenzemi v regionu, bylo rusínství z Prahy nazíráno jako pátá kolona maďarských zájmů, a státní správce oblasti Jan Brejcha z pověření nejvyšších míst důsledně uplatňoval velkoruskou směrnici.

Vzápětí převládl názor, že by se umělé protěžování velkoruské orientace mohlo do budoucna vymstít; konstelace byla vlivem válkou zmítaného východu značně nejistá a Ukrajinci vyhlíželi jako nejméně maďarizovaný a politicky nejspolehlivější prvek. Po většinu 20. let se proto těšili náklonnosti Prahy, než definitivně zvítězila idea, že podpora ukrajinství stejně jako velkoruského programu znamenala vystavovat zemi nebezpečí nároků zvenčí. Vládní politika se proto od počátků 30. let počala orientovat výhradně autochtonním směrem rusínským a ukrajinství vyhlásila tichý boj.

Haličský Ukrajinec a významný jazykovědec Ivan Paňkevyč z úředního pověření sepsal mluvnici pro střední školy, jež roku 1922 dosáhla aprobace a do konce 30. let se dočkala třetího vydání. Roku 1920 byl ukrajinofilskými aktivisty založen po haličském vzoru spolek Prosvita. Pracovali tu osobnosti jako A. Vološyn, Mich. Braščajko aj. Proti Prosvitě byl roku 1923 založen rusofilský Spolek Alexandra

Duchnovyče, který ve svých publikacích šířil spisovnou ruštinu se starým pravopisem, jaký byl tou dobou již zastaralý. Jeho činnosti se účastnil Jevm. Sabov či Stefan Fencik. Společnost vydala v roce 1924 ruskou mluvnici pro střední školy, neaprobovanou, ale místy užívanou. Ministerstvo školství schválilo mezi lety 1919 až 1936 asi čtyřicet rusínských a čtyři ruské učebnice pro národní školy.

Zlatokopecká éra

„V části pražského tisku šíří se poslední dobou zprávy o persekuci velkoruského nacionálního hnutí v Podkarpatské Rusi. Je příznačno, že v tutéž chvíli (...) polský tisk soustavně přináší zprávy o krutovládě, jakou prý česká správa provádí nad ukrajinským (...) hnutím v podkarpatském území." Totéž, co psaly české listy o pronásledování velkoruského směru, psaly polské žurnály o směru ukrajinském, aby paralyzovaly jeho čechofilskou orientaci. „Při těchto (...) třenicích obě strany obracejí hrot své nespokojenosti proti republice, neboť ani jedné ani druhé straně není po vůli, že státní správa nepodporuje její snahy." Tento článek v Tribuně přináší zajímavé svědectví o „zlatokopecké éře" na československém Podkarpatsku. Žaloval, že do Prahy před měsícem (tj. na sklonku roku 1919) přibylo několik lidí z Haliče nebo Ruska agitačně činných mezi karpatským lidem. Na Podkarpatskou Rus přišli po převratu, aby podle redakce pomáhali akci Vergunově, Gagatkově a Beskidově.

Tribuna nelhala: za Brejchova úřadování se míst v administrativě dostávalo záměrně jen emigrantům z Haliče staroruského (moskvofilského) směru. Přesto za jeho krátkého působení nebyl, patrně pro nedostačující kvalifikační předpoklady, přijat žádný Rus z Ruska samotného ani nezaměstnaná ruská inteligence z Čech. S vládou viceguvernéra Petra Ehrenfelda v letech 1921–1923 nastal obrat ve prospěch maloruského směru a s ním šance pro haličské Ukrajince, kteří ve službách nové správy jako místní řeči znalí využili své politické zběhlosti a nacionální motivace pro své plány.

Intimní znalci terénu však o sporech věděli své. Rusínští mužici byli politicky zcela amorfní masou; Jaromír Nečas upozorňoval, že je nutno počítat s politicky naprosto neuvědomělým elementem, přístupným ve své měkké povaze velmi snadno každé agitaci. Bylo třeba se rozloučit s představou, že by mužické masy byly ovládány nějakými politickými sympatiemi či snad rusofilskými, ukrajinofilskými nebo čechofilskými tradicemi. Rozhodovaly u nich jen jejich materiální požadavky. Nečasova práce tepala i počáteční snahy pražských partají zanést své zájmy na východ a uplatnit je ve hře ukrajinofilové vs. „Rusové".

Přiměřeně jejich složitosti zuřila bouře ve vodách jazykových polemik. Ivan Paňkevyč sloužil za terč útoků rusofilní pravice takřka po celá dvě desetiletí od chvíle, kdy se přičinil o náhražku dosavadní gramatiky sestavené A. Vološynem již v roce 1901 a snoubící rusínské prvky s ruštinou. Paňkevyč volil verchovinský dialekt stojící nejblíže haličské ukrajinštině: jeho Hramatyka ruskoho jazyka vycházela vstříc vládnímu zadání: použít „místního jazyka" při zachování jeho ortografie, která tvořila součást rusínské identity. Gramatika dostala konečné posvěcení na učitelském kongresu v březnu 1923, na Paňkevyče se ovšem snesla lavina útoků z ruského křídla, vinícího jej ze snah vytvořit umělou rusínskou identitu. Paňkevyčovi nicméně sotva co bylo vzdálenější; jako přesvědčený Ukrajinec věřil, že jednoho dne ukrajinství převáží i v podkarpatské oblasti, k čemuž svou učebnicí, spojující ukrajinštinu a lokální dialekty, stavěl přechodný můstek. Ruský spolek Duchnovič pohotově kontroval vydáním vlastní mluvnice v ruštině. Učitelské kongresy pak opakovaně Paňkevyčovu variantu zavrhovaly ve prospěch Vološynovy učebnice pro nižší a Sabovovy gramatiky pro vyšší stupně škol, takže se vládní snahy v kraji potýkaly s vytrvalými překážkami.

> Češi byli v rusifikaci „horlivější Rusů" (doslova „Kainové maloruského národa").

Početné byly hlasy varující české úředníky, aby se nemíchali do tamních jazykových sporů, ty však stoupence vyhraněných táborů nemohly přesvědčit. S odstupem je možno soudit, že české angažmá v jazykových třenicích země, jež stála teprve v počátcích svého národního sebeuvědomění, pomáhalo hloubit mezi správci a spravovanými příkop, který v pozdějších letech všeobecné netolerance již nešlo přemostit. Zmatečná snaha využívat antagonistické síly pro státní záměry skončila ve slepé uličce.

Podle velikonoční Tribuny z roku 1923 naše všestrannost nesměla jít tak daleko, abychom nepřiznali zeměpisný fakt národní i jazykové příslušnosti podkarpatských Rusínů k Malorusům. Spolek Duchnovič podle odpůrců všerusství „nevyrostl z potřeby, nýbrž z politické řevnivosti". Velkoruský směr se údajně opíral o imaginární předpoklad všeruského jazyka a před „českou i neuvědomělou rusínskou veřejností eskamotuje pojmem „rus´kij" (tj. rusín.) a „rucckij" (tj. velkoruský) do nechutnosti". Na vině měly být zájmy monarchistické ruské emigrace a konzervativnost inteligence, která se bránila slovesné kultivaci domácího jazyka. Pokud již bylo nezbytné vyměnit maďarštinu za jiný jazyk, byla spíše ochotna přijmout jazyk velké kultury ruské než jazyk menší a mladší kultury ukrajinské. Až na Jevmenije Sabova byli členové Duchnoviče podle pisatele „neodborní diletanti".

Kainové maloruského národa

Ještě v roce 1930 se ovšem Podkarpatská Rus, týdeník Čs. národní demokracie vycházející v Užhorodě, vyjadřovala o státem schválené mluvnici následovně: „Se stanoviska ruského jazyka, jeho historie i současné výslovnosti, jeví se nový Pankievičův pravopis úžasnou kakografií. Touto se jeví i se stanoviska všech velmi početných odstínů jihokarpatské ruské lidové řeči. Nový Pankievičův pravopis nevyhovuje ani historickému principu, ani zvukové reprodukci živé lidové výslovnosti. Naopak nový Pankievičův pravopis (...) je zkomplikován a zamotán natolik, že ani autor není s to, aby (...) dovedl přidržovati se nových pravidel, jež sám vymyslil. Můžeme si představiti, v jaké situaci se octne žák, bezbranná oběť podobných nesvědomitých pokusů."

Tribuna byla bezesporu na čele pelotonu tiskovin, které viděly východisko v ukrajinském směřování Podkarpatské Rusi. Svědčí o tom i to, že se k ní uchýlil samotný Vološyn, když cítil potřebu reagovat na články v Lidových novinách a Českém slovu; paradoxně tak stanul proti těm, kdo v hojném počtu přitakávali jeho mluvnici z důvodu své zaujatosti vůči Ukrajincům. Na zmínku o „oktrojované národnosti rusínské (ukrajinské)" v Lidových novinách odpověděl: „Konstatuji především, že učitelstvo na Podkarpatské Rusi nikde se nevyslovilo pro velko-

ruský jazyk. Rovněž kongres, konaný ve dnech 6.-7. 6. (1923) v Berehově, nežádal zavedení velkoruské mluvy; učitelský sjezd nejednou se usnesl, že trvá na mé mluvnici." Češi byli v rusifikaci „horlivější Rusů" (doslova „Kainové maloruského národa"). Vološyn, jeden z průkopníků ukrajinské orientace, musel tedy zprvu odbývat rusofilské nároky na své dílo (sám ostatně přiznával, že ani neovládal ruskou řeč tak dobře, aby za ni mohl plédovat v gramatických disputacích). Jak je možné, ptali se jeho odpůrci, že Vološyn přiznával pro svou mluvnici užití starší etymologie, pro kterou byly charakteristické velkoruské a církevně slovanské formy, když další (ministerstvem již neschválené) vydání bylo plné citátů ukrajinských spisovatelů a básníků a i myšlenky Duchnovyčovy zde byly přeloženy do Vološynova jazyka? „Ano, kdysi p. Vološínovi byla velmi milá ethymologie ruská do té doby, než přišli emigranti z Haliče, jako Pankěvič, Birčák aj., nežli vláda pražská začala protěžovati ukrajinský separatismus bez ohledu na lid Podkarpatské Rusi." Avhustyn Vološyn se stal pro opačný tábor synonymem zrádce. Ještě po letech se Vološyn ohrazoval, že není pravda, že by kdy hlásal „slátaninu", nýbrž byl vždy zastáncem rodné řeči svého lidu, tj. jeho maloruského jazyka.

Kdo procestuje Podkarpatskou Rus, dosvědčoval ve stejném čísle nejmenovaný místní český učitel, neuslyší velkoruský jazyk. Podkarpatští Rusíni žijí v horách a horská krajina vždy zadržuje tempo jazykových procesů (svůj vliv sehrála i politika, neboť Maďaři nedovolili rozvoj rusínského jazyka). Veškerá kvanta argumentů, které se na podporu „malorusství" podkarpatského etnosu scházela, byla podepřena vírou jejich nositelů, že ruština v běhu přirozeného vývoje na Podkarpatsku v soutěži s ukrajinštinou neobstojí.

„Reálné" ochlazení

V důsledku rižského míru podepsaného mezi Polskem a Ruskem v březnu 1921 připadla Pilsudskému státu východní Halič s částí Volyně – Polesím, Chelmskem a Podljaším - a západní běloruské oblasti. Větší část Ukrajiny si podrželi bolševici. Češi se do poslední chvíle upínali na rozhodnutí Rady Společnosti národů jako konečné instance a nepřestali z tohoto legitimistického stanoviska dráždit Poláky svou nepokrytou negací jejich aspirací na východní teritoria.

Polská ústava z března 1921 zaručovala Ukrajincům právo používat svou řeč ve veřejném životě a při výuce v základním školství. V praxi měla tato opatření ovšem nulový dopad. Rada Společnosti národů tehdy mimo jiné konstatovala, že ustanovení mírové smlouvy o právech národnostních menšin nelze použít pro východní Halič, protože jde o území mimo hranice samotného Polska. Polsko nebylo navíc pověřeno mandátem, který by je opravňoval k organizaci správy ve východní Haliči. Území se jinými slovy tehdy stále ještě nacházelo pod suverenitou Dohody, což se nicméně k ukrajinské nelibosti mělo zakrátko změnit.

„Pražádný zájem nemáme na tom, aby Polsko podrželo východní Halič, která by nás pro všechny časy odřízla od přímého styku s Ruskem. Východní Halič patří těm, kdož ji obývají, Ukrajincům, a polská práva na ni pochodí zejména z toho, že Poláci měli více vojska než Ukrajinci," zněl neoficiální názor českých kritiků polské politiky. Na nejvyšší úrovni se již vášně musely krotit. Československý velvyslanec v Polsku Prokop Maxa pro Gazetu Warszavskou tou dobou uvedl: „Jsme a zůstaneme v této věci neutrální (...) Ukrajinská agitace není podporována československou vládou a s Ukrajinci se nakládá v našem státě jako s jinými uprchlíky, jichž u nás není málo." Stejně vlažně odbyl předhůzku o českých aspiracích na most do Ruska prostřednictvím Haliče. „I v otázce východohaličské dostává se tedy Polákům od nás daleko více, než co naše zahraniční politika je jim povinna dáti a co připouští zájmy československého státu."

V listopadu 1921 došlo k podpisu smlouvy Prahy s Varšavou, jíž se ČSR vzdávala zájmu ve východohaličské otázce (v diplomatickém slovníku tzv. désinteressement) a Polsko ve věci Slovenska.

Doma se zatím pranýřoval postup polské správy v dobytých oblastech, přestože Rada Společnosti národů nedávno veřejně prohlásila, že polský stát „nemá nad územím východohaličským žádného správního mandátu". Evropa přesto „zavírá oči nad bezmeznými útrapami tamního obyvatelstva, jako by jeho krev byla pouhou vodou." „Není bez významu, že toto hromadné pronásledování bylo zahájeno ve chvíli, kdy Polsko zvýšilo počet svého vojska ve východohaličských posádkách a kdy Československo ohlásilo své désinteressement nad osudem východní Haliče."

Souhlas s polskou anexí východní Haliče

V polském tisku, jak neušlo Praze, se zase rojily sáhodlouhé články proti Československu, což bylo vnímáno jako odveta za to, že (nejmenovaný) český list odhalil přípravu převratu – tajné vyzbrojování kolonistů v Haliči, která měla prý přijít na řadu po Horním Slezsku. Se škodolibostí – a poněkud předčasně - byla polská „nedůtklivost a nervosa" spojována s blížícím se rozhodnutím velmocí ve východohaličské otázce, která „jistě nebude řešena tak hladce, jako si Polsko ‚rozřešilo' otázku východních ‚okresů' rižským mírem".

Politická nutnost se však ubírala jinými cestami než deklarace liberálního tisku. Napětí mezi oběma zeměmi trvalo příliš dlouho a Československo mělo logický zájem na brzkém ukončení nejdivočejší fáze sporu. Pragmatický Beneš hájil v haličské otázce nezúčastněné stanovisko.

V listopadu 1921 došlo k podpisu smlouvy Prahy s Varšavou, jíž se ČSR vzdávala zájmu ve východohaličské otázce (v diplomatickém slovníku tzv. désinteressement) a Polsko ve věci Slovenska. V tajném dodatku Československo souhlasilo s polskou anexí východní Haliče a uznalo ustanovení rižského míru, oba státy se dále zavázaly potlačovat na svém území politické organizace pracující proti územní integritě druhé strany. Ukrajinské exilové kruhy ve Vídni a Berlíně se cítily československým obratem zrazeny a daly své roztrpčení znát odvoláním Smal-Stockého z jeho pražského úřadu. Petruševyčova skupina jej nařkla ze „slepého čechofilství" a nedostatku razance, jakou měl uplatnit v jednání s československou vládou. Smal-Stockyj nevystupoval prý dostatečně otevřeně jako výslovně haličský Ukrajinec a klonil se k orientaci všeukrajinské.

Jeho místo zaujal Jevhen Levyckyj povolaný z Berlína. Ukrajinofilní Tribuna cítila potřebu zastat se vládního kurzu a odmítala nařčení z věrolomnosti. „Nesprávný tento názor šířily jednak ty živly, jež se vloudily mezi Ukrajince, aby v jejich středu hrály úlohu polskou (sic). Takto došlo poznenáhla k odklonu orientace od Československa, které nemohlo na jedné straně učiniti radost všem tužbám vídeňské emigrace haličské a na druhé straně vyjednávati s Poláky." Ukrajinští politici prý zřejmě nepochopili svízele, jež musela překonávat naše diplomacie ve vyjednávání s Poláky. Za dnešní středoevropské situace nešlo podle ní uplatňovat zásadu, buď s Polskem a proti nám, nebo s vládou západoukrajinskou proti Polsku. „Situace jest taková, že haličští Ukrajinci mohou míti zatím jen jednoho vydatného spojence: čas. Proto i politika, projevivší se ve změně pražského zastoupení, jest chybná; chybná natolik, na kolik má znamenati demonstraci proti české pasivitě a proti čechofilství dra Smal-Stockého, jehož činnost, jak se zdá, zůstane jednou z nejaktivnějších položek v historii politického a kulturního boje Ukrajinců za svobodu."

Foto: archiv

Nepodceňujme význam ukrajinského národa

Polská vláda vydala v reakci na čerstvě stvrzenou úmluvu komuniké mající uklidnit rozčilený polský tisk, jenž nepřestal vládě předhazovat, že Češi neuznali polskou suverenitu nad východní Haličí, nýbrž prohlásili jen zanechání nepřátelských kroků. Vláda zdůrazňovala praktický dopad věci: „Dříve měli jsme v otázce východohaličské Čechy proti sobě, dnes je máme za sebou." Vládní postoje v obou zemích kontrastovaly s většinovou pozicí tisku, který měl blíže k celonárodním náladám. Provládní tisk v Československu ovšem zachovával ve zlomových situacích loajalitu k vedoucím představitelům. Západoukrajinské zastupitelství zaslalo prezidentu Masarykovi protest podepsaný Levickým kvůli československému stanovisku k východohaličské otázce na konferenci v Janově. Když tam britský premiér Lloyd George zamýšlel vznést na pořad dne východohaličskou otázku, Beneš se připojil k protestu polského ministra zahraničí Konstanty Szkirmunta. Doma se tento krok setkal s pochopením – poukazovalo se na vzájemnou smlouvu a vyzdvihované „désinteressement" ve sporných územních záležitostech, navíc Maďaři chtěli na konferenci vnést otázku menšin, což bylo chápáno jako gesto namířené proti Československu.

„Kdo zná Ukrajince haličské, ví, že se jedná o národ, jehož kultura není o mnoho nižší polské. Dokázali to také při tvoření vlastního státu, když dovedli rychle zorganisovati ukázněnou armádu a upraviti železniční komunikaci tak, jako tomu nebylo tehdy snad ani v Československu," psal o rok později Alois Krejčí. Uvědomíme-li si, v jak zbědovaném stavu se nacházela východní Halič po válce, musíme konstatovat, že jen lidé milující svůj národ a zem mohli v devíti měsících vytvořit tak velké a úctyhodné dílo, jako byla administrativně-kulturní organizace západní Ukrajiny. Evropa by podle Krejčího měla ocenit tuto práci aspoň nyní (v roce 1922), kdy je východohaličské území „pod polským okupačním režimem proměněno v Makedonii." Ukrajinci ve východní Haliči tvořili kompaktní masu, a nemohli proto být ve smyslu státní nebo národnostní politiky považováni za národní menšinu polského státu.

Krejčí psal v ovzduší nejistoty kolem verdiktu mocností, která naplňovala Čechy nadějí, že se Poláci nedočkají posvěcení svého postupu. Prohlášení Nejvyšší rady Společnosti národů označilo polskou okupaci za provizorní a posílilo Ukrajince na duchu. „Za tohoto předpokladu lze Východní Halič (nápadná jsou tu velká počáteční písmena, jimiž dával autor najevo územní svébytnost ukrajinské části) přirovnat k Makedonii nebo bouřlivému Irsku." Autor věřil, že hájením pěti milionů Ukrajinců vzdor smlouvě s Poláky byla dobrá česká práce pro mír. „Soudíme, že stanovisko českého

národa ke sporu polsko-ukrajinskému musí býti totéž, jako bylo stanovisko Palackého a Riegra na kroměřížském sněmu, kde naši zástupcové plamennými projevy hájili Ukrajince proti pokusům západohaličských Poláků upříti Rusínům právo na východohaličskou samosprávu." Podle Krejčího Palacký správně radil Polákům, aby nepodceňovali význam ukrajinského národa, jenž záhy doroste pro svoji velkou úlohu v Evropu, „snad největší ze Slovanstva".

Když se z Ukrajiny stal Sovětský Svaz

Po jaru moderních česko-ukrajinských vztahů nadešel plíživý podzim. Benešova politika vedená rozvahou zkušeného diplomata – a v neposlední řadě krutá mezinárodní skutečnost - pozvolna zbavovaly ukrajinský exil v Československu veškerých nadějí na realizaci kdysi tak smělých cílů. Československo drželo vůči Sovětům vyčkávací stanovisko, oficiální nepřátelství v souladu s mezinárodním vývojem ustupovalo potřebě normalizovat vztahy i s novými vládci Ruska. V květnu 1921 byla fiktivně nezávislá Ukrajinská socialistická sovětská republika uznána Československem de facto a po návštěvě sovětské ukrajinské delegace v Praze navštívil Beneš Charkov. V červenci 1921 odjela na sovětskou Ukrajinu československá obchodní mise za vedení Josefa Girsy, bratra budoucího velvyslance ve Varšavě Václava Girsy. Faktická snaha uznat sovětskou moc byla jako požadavek Benešovy zahraniční koncepce stále zjevnější. V červnu 1922 podepsala ČSR s USSR obchodní smlouvu, jejíž preambule zaručovala neutralitu v případě konfliktu jednoho signatáře s třetí stranou. Jako v dřívějším polském případě se vlády i zde zavázaly přerušit styky s osobami a organizacemi vystupujícími proti druhému státu. Přesto ani tentokrát neutichala slova jako ta, která vyslovil Alois Krejčí: „Představte si, co by se dělo v Evropě, co by dělali Rusové, kdyby Ukrajinci vtrhli do ruské země a diktovali ruskému národu cizí vůli. Bylo by to násilí, proti němuž dovedla by protestovati celá Evropa i s Amerikou. Děje-li se však toto násilí 40 milionům národa ukrajinského, civilisovaný svět mlčí. Ukrajinci nejsou v očích civilisované společnosti ani tím, čím jsou Angličanům Negři."

Reálným vyústěním tohoto napohled cynického postupu z české strany bylo však období aktivní československé diplomacie v ukrajinské věci, materiální pomoc uprchlíkům a obětem ruského hladomoru; za tuto cenu ovšem pojem Ukrajina ustoupil z československého zahraničního slovníku „Sovětskému svazu". Bylo naše slovanství tak dokonale nesobecké, jak si namlouváme? – vtírala se nyní pochybnost. „Byli jsme nejslovanštější prostě proto, že jsme byli exponováni na nejzazší výspě. Německý a maďarský tlak nutil nás k tomu, abychom hledali pomoci. Bylo nám třeba, abychom si vytvořili byť i jenom fiktivní heslo všeslovanské vzájemnosti, poněvadž i tento sen byl pro nás velmi významnou mravní oporou."

Romantiku vystřídala reální politika

Etapu, v níž zaznívaly tóny původního romantického slovanství, odsouvala nyní léta reálné politiky. Ukrajinský problém tím pouze lehce změnil odstín, jeho trvání však nadále mělo vysvítat z neutuchajících polemik mj. v palčivých otázkách Podkarpatské Rusi. Se změnou ruských poměrů nadešla nicméně razantní změna v chápání postavení ruských Ukrajinců. Falešná ukrajinská suverenita v hranicích sovětské svazové republiky budila zdání historického milníku na cestě Ukrajinců za svobodou existencí faktických republikových struktur a územně-národnostní autonomie.

Nový obraz ruské Ukrajiny zploštil českou diskusi tím, že obhájce ukrajinské kauzy, již tak v této věci bezvýhradně federalisticky naladěné, přesvědčil o tom, že jsou svědky vítězství ukrajinské myšlenky, o které se zasadila i nová moc v Moskvě. Odpůrci ukrajinské samostatnosti jakéhokoli stupně byli náhle totožní s ideovými nepřáteli sovětského zřízení a snadno byli spojováni s konzervativní ruskou emigrací. Karel Kramář, jenž do hodnocení východních daností promítal i své nemalé politické ambice, stále více jej odsouvající na okraj hlavního proudu, se svou národní demokracií představoval trvalou oponenturu liberálnímu směru stojícím za Benešem, jenž byl ochoten vyměnit někdejší autentické stanovisko k ukrajinské otázce za povrchní zdání pokrokovosti pod sovětskou vlajkou.

> České úřady na Podkarpatsku ve vztahu k ukrajinství balancovaly na tenké hraně: svou oficiální politikou dávaly jeho působení svolení, jakýkoli projev ukrajinského iredentismu byl ale vnímán jako snaha narušit státní integritu Československa.

Neméně i Kramářovým zaviněním a demagogií jeho stoupenců byla živena umělá polarizace, v níž pod dojmem dočasného národního rozmachu v ruských „okrajinách" vše ukrajinské začalo být současně bolševickým. Sovětský federalismus byl v ideologické optice konzervativní pravice neúměrně nadsazován jako nešťastný protiklad někdejšího jednotného Ruska, jako vítězství Nerusů a odrodilců nad starými dobrými vlastenci. „Všude byla překotně zaváděna ukrajinština, (...) sovětským činovníkům dávány termíny, do kdy se mají ukrajinsky naučiti, a nic nedbáno toho, že jim prostý lid ani inteligence nerozuměly: inteligence totiž mluví rusky a sedláci na Ukrajině malorusky – což je však odlišné od oné úřední umělé ukrajinštiny, kterou pan prof. Hruševskyj zaváděl na univerzitě a v Akademii za pomoci subvencí z Berlína. Ukrajinský sedlák mluví svým lidovým dialektem, a přitom rozumí slušně, mluví li se s ním rusky, tak jako každý náš Slovák, ať od Bratislavy, Liptovského Mikuláše či Košic, rozumí spisovné češtině, ale nerozumí ukrajinštině. Moskva byla tedy pro národní Ukrajinu, a aby zpopularizovala komunismus na Ukrajině, tvářila se i býti stoupenkyní ‚samostijnictví', arci v rámci Svazu SSR," hodnotily vývoj Národní listy v roce 1930, kdy ostatně národnostní uvolnění v Sovětském svazu stálo před tragickým koncem.

Dalším silným momentem zapadajícím do ideologické mozaiky byly historické reminiscence, v nichž jako spolupracovník při realizaci ukrajinských a – paradoxně zcela protikladných – bolševických zájmů vystupovalo Německo. „Na bolševiky bude Německo vždycky spoléhati, vždyť jsou to jeho děti, Německo si je platilo,

Německo si je vychovalo! (...) Zde je jednak touha Němců po odvetě, jednak přirozený komunistický imperialismus. To jsou dvě věci, které jsou nebezpečím pro mír. Kdyby bylo Rusko nové (...) a kdyby bylo Rusko slovanské a Německo nemělo pražádné naděje, že se mu dostane odtamtud pomoci, pak se psychologie německého národa musí změniti," vyhodnotil situaci po janovské konferenci roku 1922 ve sněmovní řeči Kramář. O pár let později samostatně rozvedl svou obžalobu sovětského systému, když do německé hry o střední a východní Evropu komplementárně začlenil i údajnou hrozbu ukrajinského separatismu. „Vývody dr. Kramáře stýkají se tedy těsně s koncepcemi monarchistické emigrace, která ovšem představuje si budoucí Rusko poněkud jinak než dr. Kramář," musel být zákonitě názor Kramářových soupeřů.

Pro národně laděnou ukrajinskou emigraci v Československu to do budoucna znamenalo značně ztíženou možnost přesvědčit vládní špičky a českou veřejnost o dvojsečnosti svých sovětských „výdobytků". Dvacátá léta v Československé republice přesto skýtala ukrajinské diaspoře možnost aktivního působení na poli veřejném i kulturním. Dozajista zde citelně působila autorita prezidenta republiky na pozadí jeho dlouholeté náklonnosti k Ukrajincům. Ovšem absence přesvědčivých základů české podpory ukrajinské emancipaci způsobila, že tyto „líbánky" nemohly přetrvat vážnější otřesy. „Reálné" slovanství, jak bylo proklamováno Masarykem a Benešem, jako by v ukrajinském případě couvalo před zjevnými fakty a uchylovalo se pod ochranu již nikoli sice romantických, zato ale podobně iluzorních představ o ruských poměrech v novém, sovětském hávu.

Národnostní liberalizaci zahájenou bolševiky na přelomu let 1921/1922 ve shodě s obecným trendem (Nová ekonomická politika ap.), který měl normalizací vztahů s okrajovými oblastmi říše Moskvě umožnit oddech pro konsolidaci sil, uvítal i původně kritický Krejčí. „Školám, divadlům a společenskému životu je vtisknut ryze ukrajinský ráz a tiskařské stroje chrlí denně spousty knih v jazyce Ševčenkově. Ukrajina začíná býti ukrajinskou." Kritické tóny ustupovaly zprvu jen pozvolna, takže se zástupce sovětské ukrajinské mise Mychajlo Levyckyj musel ohradit proti zprávám, „jako by na Ukrajině existovalo široké národní ukrajinské lidové hnutí, bojující se sovětskou vládou a jejími ‚rusifikačními' tendencemi". Jak namítal Levyckyj, Ukrajina přece není tak daleko, aby nebylo možné přesvědčit se o jejím skutečném stavu. Zprávy nebyly smyšlené; označovaly však kromě ohnisek ozbrojeného odporu spíše vytrvalou rezistenci ukrajinských vedoucích komunistů vůči centralizačním ambicím hlavního partajního teoretika pro národnostní otázky Josefa Stalina. Než s jeho jménem začala být spojována nejchmurnější epocha ukrajinské historie, dostalo se ruským Ukrajincům nevalné sice, zato v dosavadních dějinách bezprecedentní autonomie.

Foto: Florian Zapletal, z archivu M. Mušinky

Stavba mostu. Podkarpatská Rus, 1920

Příchod „zlých" Ukrajinců: Češi a ukrajinský integrální nacionalismus 1920–1930

Recidiva tradičního českého nepochopení k ukrajinství dala od poloviny prvého desetiletí státní samostatnosti vznikat fenoménu, který přerostl v posedlost: strach z ukrajinství a „Ukrajinců" jako podvratné síly pracující proti integritě republiky. Zatímco v českých zemích mezi lety 1920–1925 vzkvétal ukrajinský spolkový život a po paranoie jitřené ukrajinskou politickou propagandou nebylo ještě stopy, v nejvýchodnějším koutě státu vývoj jako by předurčoval události, které měly do centra dorazit o necelých deset let později. České úřady na Podkarpatsku ve vztahu k ukrajinství balancovaly na tenké hraně: svou oficiální politikou dávaly jeho působení svolení, jakýkoli projev ukrajinského iredentismu byl ale vnímán jako snaha narušit státní integritu Československa. I to pohnulo polský konzulát v Košicích, aby v dokumentech určených polskému ministerstvu zahraničí přirovnal oblast k české laboratoři ve vztahu k Polsku, Rusku velkému i tomu bolševickému a rovněž k nezávislé Velké Ukrajině. Všímal si správně, že československá vláda nacházela východisko v konsolidaci území cestou čechizace veřejného života a centralizace.

Ukrajina ve „velkém formátu“

Oblast od prvních let zažívala tomu odpovídající aféry: užhorodská tiskárna baziliánského řádu byla odhalena jako původce ostrých letáků a pamfletu vyjadřujících vůli osvobodit všechny „okupované“ země obývané Ukrajinci. Haličští baziliáni započali svou aktivitu na Podkarpatsku roku 1921 reformou klášterů převzatých po jiných řádech. Ve vlastní tiskárně vydávali noviny a národní probuzení posilovali otevřením gymnázia v Užhorodu a noviciátu v Mukačevu. V polovině desetiletí proběhla v baziliánské tiskárně razie, při níž byly nalezeny letáky se silně protičeským obsahem. Hromadné zatýkání nepřineslo výsledek, neboť zatčení byli za půl roku propuštěni a očištěni.

V roce 1920 byla v kraji poprvé zjištěna kolportáž mapy Velké Ukrajiny. Její hranice zahrnovala Prešov a Košice. Užhorodská policie v roce 1922 zabavila na tamním gymnáziu mapu Evropy, ve které byla rovněž zakreslena Ukrajina ve „velkém formátu“. Školský referát zamezil trestnímu řízení tím, že v úředním prohlášení označil mapu za školní pomůcku: zakreslená hranice vyznačovala jen národnostní osídlení, nikoli proponovaný stát. Tou dobou se na tamním ústavu, jehož ředitel i profesoři pocházeli z Haliče, nicméně vzmáhala již ukrajinizační vlna. Ukrajinské protituberkulózní sanatorium v Jasině, zřízené v roce 1923 československým Červeným křížem a vydržované ministerstvem zahraničí, muselo být po dvou letech přesunuto do Čech pro iredentistickou propagandu prováděnou údajně na jeho půdě ukrajinským personálem.

Rasa dobrých vlastností

Vinou nedostatečně kontrolované (a prakticky nekontrolovatelné) distribuce pedagogické literatury docházelo pod Karpatami k odhalením vyvolávajícím svorné pobouření mezi proruskou pravicí i českými režimními pracovníky. „Velmi vzácné poučení“ skýtala knížka Ljudyna: opis budovy ljudskoho tila dlja škol ta samoosvity od dr. Ivana Rakovského. Jak citovala Národní myšlenka, spisek pojednávající o stavbě lidského těla a o lidských rasách mj. uváděl: „Severovýchodní či finská rasa jest nízká na vzrůst (...) zaujímá Finy, Poláky, Moskviny, (...) Čechy“. Adrijská (dinárská) rasa byla líčena jako rasa slovanská, která ostatním předávala slovanský charakter. „Ukrajinská rasa má mnoho dobrých vlastností, ona jest krásná na vzhled, což musejí uznati všichni cizinci“ – stálo v knížce (podle redakce rozšířené po všech školních bibliotékách) – zatímco o Češích se psalo jako o „dlouholebečné poslovanštěné mongolské rase“.

„Dokazuje opravdu něco podobného ‚antropologie‘?“ ptala se Národní myšlenka. „Jisto jest však, že Ukrajinci to dokazují. Dokazují to proto, že vždy žili v nepřátelství se slovanskými národy a spolčovali se proti slovanským sousedům s Němci a Turky. Podíváte-li se do knížky na straně 30–31, najdete tam dva dojemné obrázky. Na prvém jest vyobrazen krásný muž utěšeného vzhledu a pod ním čteme ‚Ukrajinec‘; na druhém jest jakási gorila z afrického pralesa a pod obrázkem čteme nápis ‚Moskvin‘. K slzám dojemná láska slovanská!“ Myšlenka upozorňovala, že podobných publikací se na Podkarpatsku nacházely tisíce.

Nebyl to poslední případ mytologického zkreslování historie. Národní osvobození upozornilo koncem roku 1930 na druhé vydání Vološynovy (řádně schválené) čítanky, která bělochy dělila na čtyři rasy, z nichž druhá, severovýchodní (finská) se členila na „Finy, Moskaly, Poláky a Čechy“, kdežto jižní (jadranská) na Srby, Chorvaty, Bulhary a Ukrajince. Jadranská rasa tu opět vystupovala jako původně slovanská, která vtiskla národům jiných ras slovanskou pečeť. V jiné učebnici dějepisu se zas tendenčně uvádělo, že když Ukrajinci měli již dávno svůj stát, chodili „Moskali“ a Poláci otrhaní a bosí ve stepích.

> Od poloviny 30. let ustoupily české úřady od svého nezúčastněného stanoviska. Stačil nepříznivý poukaz z řad rusofilů či místní správy a neukáznění příchozí mohli být vykázáni z Podkarpatské Rusi, potažmo z celé republiky.

Nicméně rozhořčení, které bylo v případě Rakovského knihy snad pochopitelné, sbližovalo české noviny z opačných konců politické škály stereotypizací ukrajinských protivníků, která opakovala zažité tóny. „Ukrajinci“ se na Podkarpatskou Rus začali vracet v podobě tradičně proklínaných žoldáků germánských zájmů.

Čech četníkem, Ukrajinec dobrodincem

Národní myšlenka ovšem podávala také zajímavý postřeh, který měl své psychologické opodstatnění: Čech přicházel zpravidla na Podkarpatskou Rus v uniformě četníka, finančního strážníka nebo jako soudce, berní úředník atd. Jako takový zatýkal a soudil lidi, zabavoval kontraband, vymáhal daně atp. Ukrajinec mezitím učil na měšťanské škole a Rusín věřil, že mu vyučí „zadarmo jeho syna na pána“. Ukrajinec tedy před lidem vystupoval jako dobrodinec a měl přitom vliv na celou příští generaci. „A je dále jisto, že učitel, který bojoval v ukrajinské armádě, trpěl a bil se za myšlenku svobodné Ukrajiny, musí míti vliv na dorost a téměř instinktivně jej musí vychovati k lásce k Veliké Ukrajině, ale vychová jej také v nenávisti k jejím odpůrcům.“

Příčina a neúnavný hybatel těchto jevů, které pravidelně pranýřovala protiukrajinská publicistika, byly zhruba do poloviny 30. let v jejím podání personifikovány osobou tzv. „Haličana“. Kromě běžné místní specifikace při označení příslušníka ukrajinského národa (Poláci ze západní části kraje se takto nenazývali) šlo o téměř argotické pojmenování uvědomělého Ukrajince z tradičně národně vyhraněné východní Haliče, který odsud přes karpatské hřebeny doputoval za obživou do státní správy, školství či politiky československého „Rusínska“. Zde pak vytrvale provozoval podryvnou činnost ve směru ukrajinizace místního obyvatelstva, aby se oblast jednou mohla ocitnout v náruči jednotné Ukrajiny.

Toto označení kolovalo zprvu podkarpatským česky psaným tiskem, než bylo přejato i pražským politickým slovníkem. „Haličané“ měli vedle ruské emigrace jasnou početní převahu. Mezi lety 1920–1939 žilo v Podkarpatí od 2550 do 3000 ukrajinských emigrantů, přičemž ruských bylo o polovinu méně, tj. zhruba 1000 osob. Úřední statistiky tu v polovině prvního decennia hovoří o 447 emigrantech z bývalého carského Ruska (z toho

jich 217 pocházelo z Ukrajiny). Tou dobou zde prodlévalo 981 osob z východní Haliče. Úhrnem však za období, kdy se Podkarpatsko nacházelo v hranicích Československa, byla více než polovina ukrajinských příchozích včetně jejich rodinných příslušníků původem z ruských částí Ukrajiny. Sociální profil emigrace obou národností zahrnoval dělníky, rolníky a částečně inteligenci, která nacházela uplatnění ve veřejné správě, školství, na železničních a poštovních úřadech. Především se ale vložila do politického zápasu. Způsob, jakým Češi v kraji tyto sociální a politické jevy recipovali, se zajímavě zračí na stránkách jejich novin: „Vzdor vojenskému zhroucení a politické nesamostatnosti severský nápor na Podkarpatskou Rus trvá (...) Vinou naší krátkozrakosti zařídili si Haličani věc tak, že celá jejich akce jest placena naší republikou (...) Veškeré instituce ku ‚probuzení' se Rusínů, všechny akce charitativní, akce kulturní, vše vedou Haličani, vše mají takřka jen oni v rukou. Oni vědí dobře, co zde chtějí! Podaří-li se Haličanům jejich plán, připoutati Podkarpatskou Rus ku severnímu kulturnímu centru, mělo by to pro ně ohromný význam. Podkarpatská Rus stala by se pro Halič zemí, kam by putoval přebytek východohaličské inteligence, která doma následkem připojení k Polsku má velmi málo vyhlídek na lepší existenci (tato možnost by jim zůstala dlouho, ježto Rusíni inteligence nemají)," psaly Podkarpatské hlasy. Rusínský lid se prý proti této invazi „haličského polypa" zoufale bránil; ukrajinský jazyk údajně nenáviděl a nazýval jej jazykem „polským".

Hašení požáru

Jisté je, že od poloviny 30. let ustoupily české úřady od svého nezúčastněného stanoviska a kriticky se zaměřily na kvalifikaci a politické projevy zájemců o práci z řad emigrace. Stačil nepříznivý poukaz z řad rusofilů či místní správy a neukáznění příchozí mohli být vykázáni z Podkarpatské Rusi, potažmo z celé republiky. Na hašení tohoto požáru bylo nicméně vinou dlouhodobé lehkomyslnosti vlád již pozdě, neboť v polovině předešlých deseti let byla kritika poměrů hlasem volajícího na poušti. Předně je zřejmé, že slovanské přesvědčení českého člověka naráželo na tvrdou realitu. „Jak ale můžeme pokračovat budovati zde všeslovanství, když na Podkarpatské Rusi vyjma nás Čechů o všeslovanství nikdo nic nechce vědět. Či neutopil by zde přívrženec ruského směru zastánce směru ukrajinského na lžíci vody a naopak? A jak na nás pohlíží slovanská haličská emigrace? Jako na Slovany? Ta v nás přece vidí jen obtížné cizince a přivandrovalce!"

Foto: Florian Zapletal, z archivu M. Mušinky

Užhorod. Podkarpatská Rus, 1921

Rusíni jsou plastickou hmotou, z níž může býti Čech, Ukrajinec, Rus i Maďar

Podkarpatské hlasy stály za autonomní rusínskou identitou nezávislé na velkorusství i ukrajinství, okořeněné navíc nereálným požadavkem na užívání latinské abecedy. Cyriliku podle redakce Podkarpatských hlasů rusínský lid nesnášel pro její nepraktičnost a rusínští vojíni se raději namnoze hlásili do slovenských kursů pro analfabety, jen aby se nemuseli učit cyrilici. Hlasy došly k absurdnímu závěru, že se u nás cyrilika udržovala údajně jen zásluhou Haličanů a neprozíravým nátlakem vlády. Odpor Hlasů k „Haličanům" lze nicméně do značné míry přičíst na vrub pociťovanému existenčnímu ohrožení českého úředníka v oblasti vystavené vlivu dravé ukrajinské konkurence. Téměř všichni učitelé ze zahraničí v regionu skutečně pocházeli z Haliče.

„Zločinný" charakter Haličanů

Takříkajíc „nadčasově" hovořil o ukrajinské emigraci na východě republiky redaktor Podkarpatských hlasů František Svojše. Její část si vydělávala těžkou, poctivou prací, část však ohrožovala na Podkarpatsku veřejnou bezpečnost „způsobem neslýchaným". „Není snad zde jedné loupežné vraždy, větší krádeže atd., která by nebyla spáchána Ukrajinci. (...) Jest vědecky zjištěným faktem, že cizina působí psychologicky na člověka a že cizinci vždy a všude v kriminalistice zaujímají pro sebe větší procento nežli lidé domácí. To musí platit samozřejmě i o Ukrajincích. Jejich procento zločinnosti jest však tak přílišně vysoké, že opodstatněn plně jest názor, že mezi neinteligentní částí našich Ukrajinců jest i značná část těch, kteří k zločinnosti již dříve inklinovali."

Ještě prudčeji na „zločinný" charakter Haličanů poukazovala konzervativní Podkarpatská Rus v článcích jako „Nové důkazy vděčnosti a lásky Ukrajinců k republice", kde podávala výčet lékařů-Ukrajinců, co ošidili stát na daních. Jinde pokračovala: pokud si všimneme cizinců, kteří na Podkarpatí zastávali důležité úřady a hráli politickou či společenskou roli, „musíme se maně otázat, jsme-li vůbec v Evropě, nejsme-li v nějaké Papuanii. Vidíme-li všechny ty podezřelé existence, kriminálníky, vrahy, lupiče – viz nedávno případ Ukrajince lupiče, nyní učitele na Podkarpatské Rusi, negramotné idioty atd., tu začínáme pochybovat, že jsme příslušníky kulturního národa českého." Mezitím byly u nás v Čechách tisíce schopných inteligentů bez zaměstnání, aby na východě byly obsazeny tučné prebendy podezřelými cizími individui.

Falešným sporem z Haliče byla podle ochránce rusínského charakteru kraje Františka Svojšeho nejdříve nakažena nečetná domácí inteligence. „V užhorodské kavárně ‚Korona' byla před nedávnem vyhrána zajímavá sázka! Sešlo se tam totiž u jedno-

ho stolu několik domácích inteligentů a kdosi u sousedního stolu se vsadil, že za 10 minut budou v rozepři ohledně jazykové otázky. A byli!" „Vyčítám ještě, že emigrace přišla na Podkarpatskou Rus jako do svého domova a nás Čechy pokládá zde za cizince, odůvodňujíc to svou rasovou identičností s Rusíny." Lvovské Dilo (tiskový orgán vůdčí politické síly polských Ukrajinců) podle svědectví Svojšeho vyhrožovalo jeho žurnálu zprvu neurčitě hněvem Rusínů, posléze varovalo před „protiakcí" na Ukrajině. Svojše cítil nutnost připomenout: „Či snad tato emigrace neví, že mnoho našich rozporů s Polskem a SSSR, ve kterém, nezapomínejme, je zahrnuta i Ukrajina, vzniklo vlastně jen proto, že jsme se haličské emigrace na Podkarpatské Rusi tak vřele ujali?"

„Podezřívati Českou akademii věd z jazykové zaujatosti nám naprosto nelze," vykládalo situaci Národní osvobození v narážce na nejvyšší posvěcení ukrajinštiny koncem roku 1919. Připomnělo panující názor, že kdyby si haličští hosté bývali hleděli jen vědecké a pedagogické práce, nenastal by známý protiukrajinský antagonismus, jenž přinutil úřady k zákrokům (vinu na rozdmýchávání nepřátelství ale spatřovalo i na druhé straně). I v Národním osvobození panoval pocit křivdy: neukázněnost Ukrajinců měla zavinit konflikt s českým živlem, který se jinak v historických zemích choval k jejich emigraci přátelsky.

Programoví rusofilové z „Podkarpatské Rusi" brali celou věc i za politický konec; spoluvinu viděli na straně politické konkurence řízené z centra. Žalovali na zástupce sociální demokracie a lidovců ve školském referátu pro jejich působení ve prospěch ukrajinství. Zatímco hrdě připomínali úspěchy proruského učitelstva na někdejších kongresech, v roce 1933 již museli hořekovat: „Dnes je skutečných Ukrajinců a ukrajinofilů třetina všeho učitelstva." Ukrajinství až na národní demokraty nečelila opravdově žádná politická strana. „Pravda, na četných schůzích socialistických i agrárních slyšíme hřímati proti ukrajinismu a zapřísahati voliče v ruských obcích o ruském přesvědčení partaje atd. Dovolíme si však otázku: co dělaly mocné politické strany agrární a národně-socialistická v parlamentě a ve vládě pro ruský směr?"

Zády k Praze

Na tuto otázku nicméně existovala snadná odpověď. „Mocné politické strany" především postavily do guvernérské funkce ambiciózního Antona Beskida. Jeho jmenováním získala vláda na svou stranu jednoho z vůdčích představitelů velkoruského směru. Krom toho byl Beskid poměrně slabou figurou, a tak mohl situaci ovládnout nově jmenovaný viceguvernér, agrárník Rozsypal. Jako v prvé řadě pragmatik vděčný svým nadřízeným si Beskid zavčas popudil jak Ukrajince, tak rusofily, když na budovu svého sídla kázal vyvěsit československou vlajku, přičemž Ukrajince stihl urazit znovu, když nepřijal vizitu užhorodské Prosvity. Beskid doufal, že na vládě vyzíská kýženou autonomii; sliby však zůstaly nesplněny a s nástupem Duchnovičovy společnosti, která požívala přízně nové administrativy na úkor Prosvity, se dosud loajální ukrajinofilové počali otáčet k Praze zády.

Vývoj od příchodu Beskida a Rozsypala nazval pohoršený Vološyn v poslanecké sněmovně jménem Ukrajinců poněkud exaltovaně „fašismem". Jeho první etapou bylo zastavení „jediného ruského (míněno rusínského: Vološyn hovořil ukrajinsky, zde se patrně jedná o chybný překlad slova „rus'kyj", D. S.) deníku" Rusín v prosinci 1923, založeného vicegubernátorem Ehrenfeldem. Deník prosazoval nezávislou identitu podkarpatských Rusínů a byl veden bratrem bývalého guvernéra Žatkovyče Theofilem (podíleli se na něm i znalci AntonínHartl, František Tichý či spisovatel-ukrajinofil V. Grendža-Donskyj). Po zastavení Rusína se „fašisté" postarali o založení orgánu v českém jazyce pod názvem Podkarpatské Hlasy. Jeho redaktora Svojšeho nazval řečník „jakýmsi bývalým četnickým strážmistrem v Bosně". Zejména jej popudilo, když v něm Rusíni byli nazváni „plastickou hmotou, z níž může býti vše: Čech, Ukrajinec, Rus, ba i Maďar" (č. 26/1926). Připomněl i nevybíravé výpady Hlasů proti Prosvitě a významným ukrajinofilům a snahu „zrušiti i naše ruské písmo" (viz výše). Za svůj úkrok od dosavadních spojenců vláda nicméně sklidila zdrcující prohru v prvních parlamentních volbách na Podkarpatsku v březnu 1924; přesvědčivě naopak zvítězili tamní komunisté.

Příkaz z Moskvy

Činnost komunistické strany Zakarpatska, která hrála v nacionalizaci území aktivní roli, byla dosud nezmíněným faktorem. Do roku 1925 byli podkarpatští komunisté národnostně zcela dezorientováni. To se obratem změnilo po moskevském XIV. sjezdu VKS(b) v prosinci téhož roku, kde strana přijala usnesení o nacionální jednotě podkarpatského lidu s jeho sovětskými protějšky. Od února 1926 začal jejich orgán Karpatska pravda vycházet ve spisovné ukrajinštině a od konce roku se v komunistické terminologii prosadilo jednotné označení „Zakarpatská Ukrajina". Komunisté se přidali na stranu kritiků podvojné politiky Prahy, která prý pronásledovala vše ukrajinské jako protistátní. Je paradoxní, že se přitom odvolávali na rozhodnutí znalců o rusínštině coby dialektu ukrajinštiny z roku 1919. Jedna z hlavních politických sil v regionu tak ve shodě s moskevskou linií nasedla na vlnu probíhající ukrajinizace v Sovětském svazu a prohlásila svým cílem sjednocení všech ukrajinských území v sovětské Ukrajině. Toto „prozření" sice propojovalo jejich národnostní program s ukrajinofily, ke sblížení s Vološynovými „buržoazními nacionalisty" ovšem z principu nemohlo dojít. Od této chvíle byli však komunisté sledováni a obviňováni z rozdmýchávání ukrajinských nálad stejně jako jejich nacionalističtí odpůrci.

‚Podkarpatská Rus' reagovala na novou posilu soupeře dle očekávání neuroticky: „Přišel rozkaz z Moskvy a naši bolševici začali psáti své tiskoviny jakýmsi žargonem, kterému říkají ukrajinština." Nastoupily standardní insinuace z dílny konzervativní pravice. Většina místních komunistických předáků byli prý židé, a jako takoví germánští agenti III. Internacionály, která chtěla atomizovat Rusko i jeho národ. Rozšiřujíce „rakouský hřích" (tj. ukrajinštinu) od Haliče po Charkov, nadělali na jednotném ruském teritoriu „nové národy," jako Kubánce, Bělorusy, a nyní pomáhali Vološynovi, Nečasovi a Braščajkovi a „kuriosním českým vlastencům v Praze" postavit nový národ s pankěvičovským žargonem.

Odhodlali jsme se opravdu zamlčovati ukrajinský problém? Před kým jej chceme zamlčeti? Leda před sebou. (...) My jsme poslední národ a poslední stát, který by měl důvody, aby vynikající měrou přispíval k tomu, aby nad ukrajinskou otázkou se rozložilo perpetuum silentium, (...) není to konečně ani pravá politika slovanská.

Ferdinand Peroutka